

Läsarnas marknad, marknadens läsare

– en forskningsantologi

*Litteraturutredningen i samarbete med Nordicom
Redaktörer Ulla Carlsson och Jenny Johannisson*

Stockholm 2012

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2012:10

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Omslag: Elanders Sverige AB.
Omslagsbild: Anna Knight.

Tryckt av Elanders Sverige AB.
Stockholm 2012

ISBN 978-91-38-23693-2
ISSN 0375-250X

Förord

Litteraturutredningen (Ku 2011:04) har i uppdrag att analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Enligt direktiven (dir. 2010:24) ska vi bl.a. analysera litteraturens ställning i skolan och läsfrämjande insatser, de litterära upphovsmännens villkor, bokmarknaden, tidskriftsmarknaden och det internationella utbytet på litteraturområdet.

I vårt arbete är det angeläget att ta del av den kunskap som finns i forskarsamhället. Därför har vi gett medieforskningsinstitutet Nordicom i uppdrag att, tillsammans med forskare från en rad discipliner, belysa några av de områden som är viktiga för utredningen. Resultatet av arbetet föreligger i denna forskningsantologi.

I antologin ligger fokus på läsvanor och läskunnighet samt situationen på bokmarknaden. Teknikutvecklingen är ett centralt tema i många av artiklarna. Även om upplägget är brett har det av praktiska skäl inte varit möjligt att här ta upp alla de områden som ryms inom våra direktiv.

Syftet med antologin är att de texter som presenteras ska kunna tjäna som underlag för analyser, överväganden och förslag i vårt kommande betänkande. De skribenter som medverkar i antologin ansvarar dock själva för sina texter; de bedömningar som görs återspeglar inte nödvändigtvis utredningens uppfattning. Genom att publicera resultaten i denna form är vår förhoppning att vi även kan bidra till en fördjupad diskussion om de behandlade frågeställningarna.

Stockholm i mars 2012

Tomas Lidman Johanna Koljonen

Martin Ingvar Annina Rabe

/Jakob Kihlberg
Isak Reichel
Elin Rosenström

Innehåll

Redaktörernas förord	9
-----------------------------------	----------

Ulla Carlsson

Några inledande ord i spåren av tidigare utredningar: Om förändrade medielandskap, läsning och kulturpolitik	11
---	-----------

Ann Steiner

Läsarnas marknad, marknadens läsare: Reflektioner över litteraturens materiella villkor	27
--	-----------

Lars Höglund

Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier	45
Appendix	85

Ulf Fredriksson

Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009: Resultat från PISA-undersökningarna	95
---	-----------

Monica Rosén

Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar: Resultat från internationella studier	111
---	------------

Olof Sundin

Att hantera kunskap och information i den digitala samtiden	141
--	------------

<i>Lisbeth Larsson</i>	
Om värdet av att läsa skönlitteratur	155
<i>Magnus Persson</i>	
Läsning i skolan – och läsning i den högre skolan	167
<i>Pamela Schultz Nybacka</i>	
Bokläsning i överflödssamhället – ett konsumtionsperspektiv	179
<i>Petra Söderlund</i>	
Med livet som insats: Om bokprat på internet	193
<i>Per Rydén</i>	
Litteraturkritikens betydelse.....	207
<i>Yvonne Lindqvist</i>	
Det globala översättningsfältet och den svenska översättningsmarknaden	219
<i>Johan Svedjedal</i>	
Svensk skönlitteratur i världsperspektiv	233
<i>Pelle Snickars</i>	
Boken som medium	247
<i>Katarina Renman Claesson</i>	
Boken, författare och läsaren – en upphovsrättslig reflektion	261
<i>Patrik Wikström</i>	
Boken, berättelsen och pengarna i den digitala tidsåldern	271

Staffan Sundin

Ökad integration och koncentration: Den svenska bokmarknaden i förändring.....	283
Appendix	309

Åsa Warnqvist

Dragonball, LasseMaja och Twilight: Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 2001–2010	329
Appendix: Frågan som alla glömde: vem tar fram statistiken?	353

Helge Rønning & Tore Slaatta

A Very Special Trade? Or Just Like Other Media? Characteristics of the International Book Industry	363
Författare	379

Redaktörernas förord

Regeringen beslutade våren 2011 att tillsätta en utredning för att analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Ett antal områden för närmare analys definierades. När utredningen väl hade börjat sitt arbete vände den sig till forskningen för att få underlag rörande medievanor, särskilt barn och ungas läsvanor. Men även frågeställningar om medievanornas eventuella påverkan på ungas läsförmåga formulerades. Utredningen sökte också vidare kunskap om bokmarknaden och påvisbara utvecklingstendenser.

Sedan 1982 års bokutredning har utredarna som underlag för sina överväganden rörande bokläsning använt den årliga medievanoundersökningen *Mediebarometern*. Nordicom, som ansvarar för undersökningen, hade även ett särskilt uppdrag i anslutning till *Bokpriskommissionen* 2002–2005 att följa läsvanorna efter ändringen av bokmomsen. Sedan slutet av 1990-talet redovisar Nordicom även statistik och analyser av *den svenska mediemarknaden*. Mot den bakgrunden fick Nordicom frågan om att för den nya litteraturutredningen utarbeta ett underlag som innefattar analyser av såväl läsning som marknad.

För Nordicom, som är ett kunskapscenter för medie- och kommunikationsforskningen, var det viktigt att inte bara basera detta underlag på Nordicoms egen dokumentation av medieutveckling utan att även inkludera den forskning av relevans för utredningens frågeställningar som pågår vid olika universitetsinstitutioner inom såväl samhällsvetenskap som humaniora. Syftet var att medverka till ett mer holistiskt perspektiv – något som ofta saknas i dagens behandling av olika frågeställningar. Så växte idén om en antologi fram.

Nordicom har i flera sammanhang samarbetat med centrumbildningen SweCult, Swedish Cultural Observatory, vid Linköpings universitet och dess ordförande Jenny Johannisson, forskare vid Institutionen biblioteks- och informationsvetenskap, Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, tillfrågades om att som biträdande redaktör medverka i det vidare arbetet för att bredda

kunskapsunderlaget. Med utgångspunkt i Nordicoms forskningsdatabas inventerades området mot bakgrund av Litteraturutredningens kunskapsbehov och vår egen uppfattning om giltiga frågeställningar.

Till vår stora glädje visade de tillfrågade forskarna stort intresse för att medverka i boken. Det finns en spridd uppfattning om att statliga utredningar numera allt för sällan efterfrågar kunskap från forskningen – något som kan leda till sämre förslag och beslut. Vad gäller litteratur- och bokutredningarna har forskare heller inte involverats i någon större utsträckning sedan 1968 års litteraturutredning.

Det är en mångfacetterad antologi som nu föreligger. Vi har så långt det har varit möjligt försökt att förena perspektiv från samhällsvetenskap och humaniora. Här återfinns forskare, som har sin bakgrund i så skilda discipliner som sociologi, statsvetenskap, företagsekonomi, historia, medie- och kommunikationsvetenskap, litteraturvetenskap, pedagogik, nordiska språk samt biblioteks- och informationsvetenskap. Det är vår förhoppning att boken ska tjäna som ett fruktbart underlag för utredningens diskussioner och utarbetande av förslag. Men det är också vår förhoppning att boken skall ha ett värde för alla som är intresserade av böcker och litteratur i dagens digitala tidsålder och inte minst att den ska stimulera till vidare forskning inom området.

Ett varmt tack riktas till alla de forskare som medverkar i boken. De har visat ett osedvanligt stort intresse och engagemang i arbetet med att förverkliga denna bok.

Göteborg i februari 2012

Ulla Carlsson, redaktör

Jenny Johannisson, bitr. redaktör

Några inledande ord i spåren av tidigare utredningar

Om förändrade medielandskap, läsning och kulturpolitik

Ulla Carlsson

E-books have the potential to make a huge impact on society's engagement with reading, and the evidence is they are beginning to do so. The proliferation of websites dedicated to books, particularly e-books, and the number of visitors they attract is quite phenomenal. It seems that owning an e-reader encourages us to read more, and encourages people who are not readers, to become them.

Harry Freedman, *Huffington Post*, 12 December 2011

Jag är en anhängare av en pryl av papper som anses rätt förlegad: boken. Den är jättepraktisk. Den laddar inte ur. Man behöver inga sladdar eller batterier. Ingen adapter och inga koder. Den kan bläddras i med händerna och ibland står det jättespännande saker i den. Till exempel i den lilla bok av Jorge Luis Borges som jag läser just nu. Inga rörliga bilder, ingen musik, ingen reklam. Dessa gamla pappersprylar är jättebra! Prova!

Daniel Birnbaum, *DI Weekend*, 9 december 2011

Boken och litteraturen har varit föremål för fem större statliga utredningar – den första tillsattes 1948 och därefter kom utredningarna 1968, 1982, 1996 och 2002. Fyra av utredningarna har bok i namnet medan 1968 års mer omfattande utredning benämns litteraturutredningen, medan slutbetänkandet bär titeln *Boken*. Den sjätte utredningen, som tillsattes 2011, går även den under namnet litteraturutredningen. Bok signalerar medium, kommunikation på en marknad, medan litteratur associerar till texter som skapar värde och mening. Omtvistat i alla utredningarna, särskilt i de två första, är den kulturpolitiska betydelse boken tillskrivs utifrån ett demokratiperspektiv även om tyngdpunkten med tiden skiftar mellan läsare och marknad.

För alla utredningarna är det en given utgångspunkt att litteraturen förmedlas genom boken och genomgående finns den alltid lika aktuella frågan om bokens ställning i ett föränderligt samhälle. Varje utredare har haft att brottas med de dilemman som uppstår genom att boken tillmäts stor kulturpolitisk betydelse, är

en vara på en marknad och ett litterärt verk – mot bakgrund av en teknikutveckling som omformar såväl medielandskapet som mediekulturen.

Ytterst handlar alla utredningarna om vikten av att läsa – om allas rätt till den ”goda” litteraturen. Läsvanorna står i centrum, särskilt i de två första utredningarna genom betydande läsundersökningar. I 1948 års utredning framträder både de som läser och de som inte läser genom egna formulerade svar i mötet med intervjuande forskare via ett antal mindre specialstudier. Tillsammans med en utförlig Gallup-undersökning blir det till en gedigen kunskap. Den andra utredningen utmärker sig genom en omfattande intervjuundersökning baserad på olika geografiska områden och redovisad i en ansenlig mängd tabeller. Men frågan är om vi någonsin har haft en sådan utförlig kunskap som 1948 års utredning förmedlade utifrån sitt helhetsperspektiv på den tidens författare, böcker, bokläsare – och icke bokläsare.

Barn och unga har naturligt nog i varje utredning mer eller mindre tilldelats särskild uppmärksamhet. Varje direktiv innehåller någon central formulering om värdet av läsning och intresse för litteratur bland de unga. Här gör sig också ett tydligt klassperspektiv gällande – återigen något som särskilt genomsyrar de första utredningarna. I direktiven 1968 heter det att:

Den torftiga eller undermåliga litteraturen, som ges ut i spekulations-syfte och håller ett lågt pris, tycks vinna spridning särskilt inom kulturfattiga grupper, medan de goda böckerna som ofta ligger högt på prisskalan hamnar hos dem som också på annat sätt kommer i kontakt med ett kvalificerat kulturutbud. Stora grupper nås inte alls av utbudet av böcker och tidskrifter. (SOU 1974:5, s. 415)

I de första utredningarna gäller det främst att grundlägga goda bokvanor i tidig ålder. Det fanns en återkommande oro för att ”dåliga” böcker och veckotidningar skulle konkurrera ut den ”goda” boken. Men med digitaliseringen kommer det mer och mer att handla om att hantera tecken på en negativ utveckling vad gäller läskunnighet och läsförståelse i den unga generationen. Alla utredningar påvisar bibliotekens roll för ungas människors läsning.

På det hela taget illustrerar utredningarna tidsandan: från 1950-talets tro på folkbildningens möjligheter, 1960- och 1970-talets jämlikhetssträvanden med ”ideologiska” förtecken, 1980-talets konkurrensperspektiv och 1990-talets ”ekonomism” och teknologiska determinism. Men kvalitet framstår i varje utredning som

en konstant – men begreppet behandlas i alla utredningarna lika subtilt.

Hur får man fler att läsa böcker av "god" kvalitet?

När den nu sittande litteraturutredningen presenterar sitt slutbetänkande hösten 2012 har det gått 60 år sedan 1948 års bokutredning redovisade sina överväganden och förslag. I slutbetänkandet (SOU 1952:23) som presenterades av särskilda sakkunniga – en bokförläggare, en bokhandlare, en författare, en riksdagsledamot, en studierekreterare, en redaktör – under ledning av Ragnar Edenman, då statssekreterare (senare minister) inom Ecklesiastikdepartementet, konstateras följande:

I det kulturella upprustningsarbete, som präglar vår tid och som syftar till en allmän demokratisering av bildningsmöjligheterna, är boken oumbärlig. (SOU 1952:23, s. 16)

De sakkunnigas uppgift blir således att utreda, vilka åtgärder som från det allmännas sida bör vidtagas för att såsom ett led i den eftersträvarvärdade kulturella upprustningen göra värdefull litteratur tillgänglig för alla svenska hem. (SOU 1952:23, s. 12)

Slutbetänkandet från 1968 års omfattande litteraturutredning, *Boken* (SOU 1974:5), som leddes av tidigare chefredaktören för *Ny Tid*, riksdagsmannen och ambassadören Kaj Björk, fortsätter i samma anda men betonar också medborgarnas deltagande och aktivitet i rådande 1970-talsanda:

Kulturpolitiken inom litteraturens område skall ge fler människor möjligheter och impulser att läsa bra böcker, medverka till att trygga yttrandefriheten, bidra till ökade yttrandemöjligheter och på så sätt möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse, ta tillvara och levandegöra äldre tiders och andra länders litteratur och därigenom trygga den svenska litteraturens fortsatta utveckling. (SOU 1974:5, s. 19)

Talar klarspråk gör 1982 års bokutredning i sitt slutbetänkande genom titeln *Läs mera!* (SOU 1984:30). Utgångspunkt för denna utredning, med juristen och generaldirektören Gunnar Petri som ordförande, var förverkligandet av de kulturpolitiska mål som antogs 1974. Uppdraget var koncentrerat till de statliga insatserna för stöd till utgivning och spridning av kvalitetslitteratur samt de allmänna villkoren för bokbranschen. Men utredarna är noga med att betona att:

Grundläggande för en framgångsrik litteraturpolitik är emellertid att *läsningen* i vid mening sätts i centrum. Helt avgörande härvidlag är de insatser som kan göras för att förankra läsningen och upplevelsen av litteratur hos den uppväxande generationen. Jämfört med detta ter sig alla andra litteraturpolitiska insatser som mindre betydelsefulla. (SOU 1984:30, s. 9)

Då fanns boken i huvudsak tillgänglig via lån på bibliotek och köp i bokhandel. Att köpa via agent eller postorder, som var relativt vanligt vid tiden för den första utredningen, hade mer eller mindre försvunnit. Vikten av att upprätthålla ett väl sorterat bokhandelsnät över hela landet gavs stort utrymme liksom bibliotekens roll – i skolan och på arbetet.

I utredningen om boken och kulturtidskriften 1996 skulle utredaren pröva hur ”ändamålsenliga de statliga insatserna på området var samt lämna förslag till framtida statliga insatser”. En av de första frågorna som ställdes lyder: ”Är det viktigt med litteratur?” (SOU 1997:141, s. 22). Frågan besvarades förstås jakan- de och bokens betydelse för modersmålet och samhällsdebatten betonades.

När bokpriskommissionen tillsattes 2002 var det inte bara för att följa och granska prisutvecklingen på böcker efter att mer- värdesskatten sänktes från 25 till 6 procent. Kommissionen hade också ett kulturpolitiskt uppdrag – att redovisa vad sänkningen betydde för läsningens bredd och omfattning (SOU 2005:12).

Teknikutvecklingen – utredningarnas brännpunkt

En utmaning för varje utredning har varit att beakta bokens och litteraturens ställning i ett föränderligt medielandskap – något som i högsta grad anses ha konsekvenser för såväl läsare som marknad. Ständigt har frågor formulerats om hur boken skall kunna hävda sig i konkurrens med allt det nya som följer med teknologiu- tvecklingen. I 1948 års utredning heter det:

Den rangplats, som boken och det tryckta ordet intagit sedan 1500- talet, är ännu obestridd, trots att nya och på andra uppfinningar grundade reproduktionsmetoder kommit i bruk. Hittills har dock ingen sådan uppfinning kunnat mer än komplettera tryckförfarandet – radion med det talade ordet, filmen med den rörliga bilden och televisionen med en trådlös överföring av både tal och bild. Vad som hittills i viss utsträckning har hämmat dessa uppfinningars konkurrensförmåga är att den, som tar del av framförandet, blott får en

engångsupplevelse. Nya metoder som möjliggör en individuell reproduktion av trådlösa utsändningar kan i en framtid medföra en omgestaltning av de ekonomiska och juridiska förutsättningarna för de hittills använda reproduktionsmetoderna. Men den utrustning, som de nya metoderna kräver, är ännu mycket kostsam, vilket begränsar deras allmänna utnyttjande. (SOU 1952:23, s. 16)

Att en annan tid är i vardande framgår av betänkandet från 1968 års litteraturutredning:

De ekonomiska betingelserna för utgivning och spridning av böcker har successivt förändrats därhän att mångfalden och mångsidigheten, som är bland bokens största fördelar, hotas. Även om restriktionerna är av delvis annan art än vad som gäller för t ex tidningsutgivning kan man se parallella utvecklingstendenser – och faror - inom hela sektorn det tryckta ordet. För boken gäller att ju mer dess massmediala karaktär förstärks, dvs. ju mer en producent satsar på att få allmänheten att konsumera samma sak samtidigt, desto färre titlar kan då få tävla om allmänhetens intresse på lika villkor, desto mer kostnadskrävande, riskfylld men också i vissa fall vinstgivande blir utgivningen. En sådan utveckling begränsar valmöjligheterna för läsarna och yttrandemöjligheterna för författarna. (SOU 1974:5, s. 13)

När 1970-talet inträder har televisionen fått sitt genomslag och en ungdomskultur utan tidigare jämförelser har med den och andra expanderande mediegenrer, t.ex. populärmusik via fonogram och radio, etablerats. Något som i hög grad bidrog till konsumtionsmarknadens expansion i en ny socioekonomisk verklighet. Massmediernas roll och villkor omprövades, vilket även genomsyrar 1968 års litteraturutredning, som i sitt slutbetänkande 1974 reflekterade:

Boken har alltså varit ett väl fungerande medel att överföra tankar och känslor över tid och rum från en människa till en annan. Är den det fortfarande? Är inte i själva verket boken, och då kanske särskilt den traditionella skönlitteraturen som konstform, på väg att konkurreras ut av modernare media, som kan överta dess roll som central källa för information och upplevelse? (SOU 1974:5, s. 13)

Men slutsatsen blir:

Det kan med fog antas att en allmän samhällsutveckling med förbättrade livsvillkor, stigande utbildning och ökad information via övriga media inte heller fortsättningsvis kommer att hota bokens ställning utan snarare stärka den. (SOU 1974:5, s. 13)

1982 års bokutredning ägnar "boken i mediasamhället" ett eget kapitel med följande slutsatser:

Skönlitteraturen i vidsträckt mening är och förblir vår viktigaste källa för *mänsklig* kunskap och upplevelse, för förmedling av erfarenheter, känslor och värderingar. Kort sagt kunskaper utan vilka ett civiliserat samhälle inte kan utvecklas. För skönlitteraturen kommer boken liksom idag att vara det unika mediet. [...] Nya medier kommer därför att få konkurrera med dem som redan är etablerade [...] Medier som troligen minskar i relativ betydelse är brev, vissa typer av böcker, tidningar, traditionella AV-medier, radio och television. Medier som får ökad relativ betydelse är olika teletjänster, fonogram, videogram, text-tv och video-tex. Vi kommer att få en spridning av olika datormedier, databaser och tredimensionella representationer, t ex hologram. (SOU 1984:30, s. 52)

Här uttrycks också farhågor för att den tekniska utvecklingen mot fler "talstyrda" medier får till följd att läskunnigheten kommer att minska relativt sett – något som kräver läsfrämjande insatser.

Läskunnigheten, i synnerhet vad gäller små barn, är även föremål för behandling i den utredning som lämnar sitt betänkande 13 år senare, 1997, när datorerna, och även internet till dels, har gjort sitt intåg i gemene mans liv. Vid tiden för denna bokutredning hade den s.k. IT-boomen inletts och en allmän uppfattning var att teknik i sig var en avgörande förändringsfaktor – i ett allt mer marknadsstyrt samhälle. Många av mediemarknadens aktörer hävdade att de tryckta mediernas tid var förbi. Under ledning av verkställande direktören för Skansen och tidigare statsrådet, Anna-Greta Leijon, presenterade utredningen 1997 sitt betänkade *Boken i tiden* (SOU 1997:141). I avsnittet om bokens framtid formuleras frågorna mer drastiskt än någonsin tidigare. Man utgick från att mycket snabba förändringar var att vänta och antog att människor raskt skulle ändra sina medievanor.

Kommer boken att överleva? Kommer framtidens barn att ens behöva lära sig läsa? Kanske räcker det att hantera kunskapsmaskiner? (SOU 1997:14, s. 27)

Men även denna gång fastslås att boken fortsatt har en mycket viktig roll att spela för att uppnå de kulturpolitiska målen. Samtidigt konstateras att kvalitetsbegreppet håller på att upplösas. Med hänvisning till den franske litteratursociologen Robert Escarpits kretsloppsmodell där det bildade respektive populära kretsloppet uppstår som en konsekvens av växelspelet mellan

bokmarknadens olika aktörer – författare, förlag och läsare – drar utredarna slutsatsen att det inom en snar framtid endast kommer att finnas ett kretslopp – det populära. Mot denna bakgrund betonade utredaren vikten av kraftfulla stödåtgärder – inte minst vad gäller barns och ungdomars läsning.

Hot mot den lokala bokhandeln och dess lönsamhet uppmärksammades särskilt med tanke på den snabba teknikutvecklingen på medieområdet. Den elektroniska boken hade blivit verklighet och man förutsåg att inom kort skulle en stor del av bokläsningen ske via internet liksom att publicera, beställa, sälja och köpa litteratur.

Nu, 15 år senare, är det dags för en ny litteraturutredning, och mycket av det man förutsåg då tillhör vardagen i dag. Medielandskapet har ritats om och i flera avseenden råder en annan mediekultur. Dagens kommunikationsteknologier ger näst intill obegränsade möjligheter till kommunikation, information och kunskap över alla gränser – numera kan vi leva våra liv både offline och online. I spåren av en tilltagande kommersialisering har förutsättningarna för mediernas funktioner i samhället ändrats och därmed även det för demokratin så viktiga offentliga samtalet. Fragmentering, diversifiering och individualisering är begrepp som ofta återkommer i analyserna av dagens mediekultur.

Digitaliseringen möjliggör nya vägar till boken. Nya sätt att ge ut och distribuera böcker liksom nya sätt att köpa och läsa litteratur har skapats på nätet. Var och en kan bli sin egen redaktör eller författare. Nya frågor formuleras: Vad är en bok? Vad är litteratur? Vem är författare? Vad är ett folkbibliotek? Vad gör skolan? Vem betalar? Det är sådana frågor som skymtar i bakgrunden till den nya litteraturutredningens uppdrag.

I grunden handlar det om samma fråga som har varit utgångspunkt för de tidigare utredningarna: Hur får man fler att läsa böcker – av god kvalitet? Vad kan politiken göra för att få till stånd en bokutgivning präglad av mångfald och kvalitet som alla har tillgång till? Den kulturpolitiska målsättningen består över tid men kontexten förändras. Här handlar det oftast om att skapa hållbara förhållningssätt till förändringar i medielandskapet och mediekulturen för att hitta fram till förslag om åtgärder.

Har läsvanorna förändrats – läser fler de "goda" böckerna?

Alla utredare har haft som målsättning att öka läsningen och inte minst läslusten i befolkningen genom att särskilt beakta de ekonomiska villkoren för utgivning och spridning av böcker – så var det från början. Böcker ansågs vara allt för otillgängliga, för dyra, kvaliteten i bokutgivningen för bristfällig, etc. Efter hand, via utredningarnas förslag, infördes olika åtgärder, t.ex. litteraturstöd, stöd till bokhandeln, stöd för distribution till folkbiblioteken av titlar som fått litteraturstöd och läsfrämjande insatser initierades. Och vad blev effekterna?

Den första bokutredningen från skiftet mellan 1940- och 1950-tal ger i vissa avseenden möjlighet att åtminstone reflektera över den frågan i ett mer långsiktigt perspektiv – med hjälp av undersökningen *Mediebarometern* som sedan slutet av 1970-talet genomförts årligen.

Till de första utredarnas förvåning var det inte tillgången till böcker eller bokpriset som primärt förklarade läsmönstren. Även i ödebygder utan bibliotek och bokhandel inom räckhåll fann de bokintresserade vägar till boken, och trots många gånger knappa ekonomiska omständigheter köptes böcker både i bokhandel, via agenter och på postorder. Istället handlade det mer om att dygnets timmar inte räckte till för bokläsning. En stor majoritet av dem som var sporadiska bokläsare, och även icke-läsare, uttryckte en stark önskan om att läsa mer men att det inte fanns tid. Den fria tiden var mycket begränsad på grund av långa och krävande arbetsdagar för många grupper, t.ex. jordbrukare och husmödrar.

Mot den bakgrunden måste man ha i minnet de socioekonomiska förändringar som har skett under det senaste halvsekle. Det var under denna tid den moderna välfärdsstaten formerades. Flertalet befolkningsgrupper har fått avsevärt högre ekonomisk standard och fritiden är betydligt mer omfattande. Och fritid och konsumtion är nära relaterade till varandra i det moderna samhället. Frågar man i dag vad som hindrar läsning så blir säkerligen det vanligaste svaret detsamma som för 60 år sedan – brist på tid – men orsakerna är helt andra för de flesta.

Mest lästa författare 1949

1. Jan Fridegård, Wahlström & Widstrand
2. Sven Edvin Salje, LT, Natur & Kultur, Askild & Kärnekull
3. Sigge Stark (Signe Björnberg), Wennerbergs förlag
4. Ivar Lo-Johansson, Bonnier
5. Wilhelm Moberg, Bonnier
6. Bernhard Nordh, B. Wahlström, Wahlström & Widstrand
7. Selma Lagerlöf, Bonnier
8. Karl Gunnarsson (Gunnar Schultze), Hökerbergs bokförlag
9. Olle Hedberg, Norstedts
10. A.J. Cronin, Tiden och B. Wahlström

Källa: SOU 1952:3.

I dag upptar användningen av medier över 50 procent av vår fritid och tv-tittandet är den enskilt dominerande fritidsaktiviteten. För de unga tenderar internet att överta den rollen. Konsumtionen av tjänster och utrustning inom medie- och kommunikationsområdet ökar för varje år. Under det senaste decenniet är detta det konsumtionsområde som i särklass har ökat mest (Konsumtionsrapporten 2011). Den samlade tid som ägnas medier har ökat bland unga människor sedan 1990-talet – det handlar om 15–20 minuter en vanlig dag. Men medietiden har i hög grad förtätats, vilket påverkar konsumtionen av våra traditionella medier – vi ser såväl ett minskat dagstidnings- och bokläsande som radiolyssnande och tv-tittande i ungdomsgruppen.

Ett interaktivt och mobilt kommunikationssamhälle lever vid sidan av de traditionella massmedierna och samspelet dem emellan är betydande. Vi köper fortfarande både inbundna böcker och pocketböcker i handeln, lånar böcker på biblioteket och vår uppfattning om vad en bok är skiljer sig inte från tidigare uppfattningar – trots nya format, genrer och andra trender som avlöser varandra. Böcker har aldrig varit så lätt tillgängliga som i dag och de har blivit allt billigare. Bokutgivningen har heller aldrig varit så omfattande som under det senaste decenniet. Dagens distribution av böcker är utan tvekan omvälvande och den har effekter på marknaden, det vet vi redan, och det finns tecken på att det även gäller läsningen.

Modern e-readers do the job of making e-books mimic printed books to a degree that most people now accept as sufficient for them to use

and enjoy. So e-books themselves, books in electronic form, are far from revolutionary. Similarly there is nothing about e-readers and the way most e-books are now encountered that is new. What is revolutionary and drives change in publishing is the distribution of e-books. (<http://bookselector.blogspot.com/2011/12/>)

Utmaningen ligger i att finna hållbara system med länkar mellan läsaren och litteraturen: författarna, bokförlagen, distributörerna, bokhandeln och biblioteken. Men oaktat stora förändringar i såväl samhället som medielandskapet finns det fortfarande likheter i läsvanorna i dag och de som rådde under 1948 års bokutredning.

De regelbundna bokläsarna var i slutet av 1940-talet kanske något fler och flitigare läsare. Bokintresset var då liksom nu störst bland barn och unga för att sedan sjunka med stigande ålder. Flickor var och är fortfarande betydligt flitigare bokläsare än pojkar. Generationsskillnaderna synes således på det stora hela bestå. Billigare böcker och läsfrämjande projekt verkar inte i någon större utsträckning ha fått fler att läsa böcker – å andra sidan vet vi inte vad som hade hänt utan billigare böcker och lässtimulerande aktiviteter. Andelen som aldrig läser i befolkningen är sedan länge ungefär 11–12 procent.

Mest utlånade författare 2010 (vuxenlitteratur)*

1. Nora Roberts, Bonnier
2. Mari Jungstedt, Bonnier
3. Alexander McCall Smith, Damm
4. Håkan Nesser, Bonnier
5. Henning Mankell, Norstedts; Ordfront; Leopard
6. Camilla Läckberg, Bokförlaget Forum
7. Karin Fossum, Bokförlaget Forum
8. Liza Marklund, Piratförlaget
9. Karin Wahlberg, Wahlström & Widstrand
10. Jo Nesbø, Bokförlaget Forum; Piratförlaget

Källa: Författarfonden, <http://www.svff.se/pdf/Topp2010.pdf>.

*De tio mest utlånade böckerna totalt var alla barnböcker, med Martin Widmark, Astrid Lindgren och Helena Willis som första namn.

I vissa grupper ökar andelen som aldrig läser en bok och det gäller särskilt högre utbildade. Ett liknande resultat noterades av 1948 års utredning och skälet då var ett mer omfattande nyttjande av andra

medier som radio och tidningar. Nu handlar det om ökad användning av medier på nätet. Men utbildning och yrke är fortfarande avgörande faktorer för om och hur mycket man läser. Även om en viss social utjämning har skett så kvarstår mönstret som redovisades i 1948 års utrednings slutbetänkande.

Läsning av skönlitteratur dominerar nu som då. Några större förändringar vad gäller införskaffandet av böcker kan inte heller noteras – böcker köps och lånas i ungefär samma utsträckning – även om kanalerna varierar över tid.

Mest sålda böcker 2010 (alla kategorier)

1. Jonas Jonasson, *Hundraåringen som klev ut genom fönstret*, Pocketförlaget
2. Anders Roslund & Börge Hellström, *Tre sekunder*, Pocketförlaget
3. Lars Kepler, *Hypnotisören*, Månocket
4. Mia Skäringer, *Dyngkåt och hur helig som helst*, Månocket
5. Mari Jungstedt, *Den dubbla tystnaden*, Bonnier Pocket
6. Dan Brown, *Den förlorade symbolen*, Albert Bonniers förlag
7. *Vår kokbok*, Norstedts Förlag
8. Markus Zusak, *Boktjuven*, Damm Förlag
9. Mons Kallentoft, *Höstoffer*, Pocketförlaget
10. Henning Mankell, *Den orolige mannen*, Pocketförlaget

Källa: Svensk Bokhandel, <http://www.svb.se/topplistor/%C3%A5rstopplista-2010>.

Men självklart finns det betydande skillnader. Den mest iögonfallande är att det för 60 år sedan var männen som var flitigare bokläsare än kvinnorna. Flickorna hade inte möjlighet att fortsätta att utöva sitt läsintresse i vuxen ålder. Orsakerna var säkerligen flera, men en viktig orsak var många husmödrars brist på fri tid. I dag läser 40 procent av kvinnorna böcker en vanlig dag medan motsvarande andel bland männen är 24 procent. Vändpunkten kom på 1970-talet och klyftan har påtagligt ökat sedan *Mediebarometern* startade sina mätningar 1979. Män som aldrig läser en bok har också blivit fler – det gäller både bland ungdomar och äldre. När resultaten av *Mediebarometern* 2010 redovisades våren 2011 konstaterades att ”när unga män spelar datorspel läser unga kvinnor en bok eller bloggar”.

Den åldersgrupp som i dag uppvisar den mest nedåtgående trenden vad gäller läsning, 20- till 25-åringarna, var i slutet av 1940-talet de flitigaste bokläsarna. Dagens ungdomar, i synnerhet de

unga männen, är den grupp som ägnar mest tid åt internet en vanlig dag. Det är betydligt fler som använder sociala medier än som läser en bok. Knappast är detta något att förvåna sig över utan det visar att unga människor nu liksom då går sina egna vägar i sökandet efter andra världar, förströelse, kunskap och identitet. Då var det i boken man fann vad man sökte; i dag är det på nätet och främst i umgänget med likasinnade på nätet.

Stabilitet och förändring i medievanorna

Utvecklingen går sällan så fort som man tror – prognoser om framtiden slår sällan in. Vår syn på förändring har spelat oss många spratt genom tiderna och så kommer det att fortsätta. Ingen kan sia om framtiden – den skapas av ständigt oförutsedda processer. Det finns skäl att påminna om den paradox, ofta sammanfattad som ”allt flyter”, formulerad av den grekiske filosofen Herakleitos för mer än 2 500 år sedan:

Man kan inte två gånger stiga ner i samma flod, I samma vatten stiger vi och stiger vi icke, det är vi och det är icke vi.

Bilden kan överföras till våra medier, t.ex. boken. Det som paradoxen fokuserar på är förhållandet mellan stabilitet och förändring. Den problematiserar hur vi uppfattar förändring och därmed vad som kan tänkas vara förändringens villkor. Inte minst handlar det om hur värderingar och vanor formas och bibehålls. Ett känt faktum är att detta sker mycket långsamt – verkligheten tolkas utifrån föreställningar som har sin grund i tidiga erfarenheter, t.ex. de värderingar och vanor som råder inom familjen under uppväxtåren, och tidsandan i samhället. Detta gäller även medievanorna. I den Gallup-undersökning som 1948 års bokutredning initierade konstaterades att ”uppväxtmiljö och förtrogenhet med böcker i barndomen” är den främsta förklaringen till regelbunden läsning (SOU 1952:23, s. 39).

Vanorna uttrycker både stabilitet och förändring. Den långsiktiga stabiliteten hos bokläsningen är till stor del en följd av att det hela tiden faktiskt skett förändringar. Utbudet har förändrats med tiden, nya genrer har vuxit fram, nya boktyper som pocketboken och e-boken har lanserats, nya distributionsvägar har tillkommit och prisförändringar har genomförts. Sådana insatser har

otvivelaktigt haft betydelse men det är en betydelse som bara kan utläsas på lång sikt.

Och för att kunna utläsa efterfrågade effekter krävs forskning av relevans och kvalificerad statistik på kontinuerlig basis. Bästa kunskap erhålls i växelverkan mellan sådan statistik och forskningens nedslag.

De två första utredningarna, 1948 och 1968, baserades i hög grad på vetenskapliga arbeten och flera ambitiösa studier initierades. Forskningen resulterade i arbeten som stimulerade till debatt, underlag för beslut och ny forskning. Men efter 1970-talet har forskningen spelat en mer undanskymd roll. Det berodde inte bara på att utredningarna därefter negligerade forskningen utan även på att det många gånger saknades forskning av relevans, t.ex. litteratursociologiska studier. Få forskare – dock en mycket väl kvalificerad skara – har ägnat sig åt sådana studier under senare år trots frågeställningarnas aktualitet och stor efterfrågan på kunskap. Men något håller på att hända och förhoppningsvis kommer nya forskargrupper och därmed ny vitalitet att göra sig gällande framöver.

Varje utredning har uppmärksammat behovet av relevant bokstatistik. Redan i den Edenmanska utredningen konstateras stora brister i statistiken på i stort sett varje område rörande boken: produktion, försäljning, distribution, bibliotekslån samt köp- och läsvanor. När undersökningen *Mediebarometern* startade 1979 erhöles ett verktyg att följa våra läs- och övriga medievanor över tid. En mer utförlig statistik rörande bibliotekens boklån är möjlig att genomföra men försummas. Att statistiken rörande bokutgivningen är mycket bristfällig har påtalats i årtionden. Nordicom har genom sitt arbete rörande den svenska mediemarknaden fyllt i vissa viktiga luckor, men att producera en tillförlitlig försäljnings- och utgivningsstatistik för bokområdet kräver helt andra resurser. Det är beklagligt att Sverige inte har lyckats lösa detta sedan lång tid utpekade statistikproblem.

Till slut...

Denna globaliseringens och digitaliseringens tidsålder är också en period av omprövning. Det förflutna har flyttats fram. Förändring blir viktigare än kontinuitet.

Mediernas roll och villkor i samhället har förändrats. Medborgarna har i dagens interaktiva och mobila kommunikationssamhälle att hantera ett aldrig sinande flöde av information. Var och en kan dessutom skapa sin egen referensram efter egna intressen och preferenser – skapa sina egna flöden och ställa sig utanför andra. En situation som sätter frågor om etik, källkritik, personlig integritet, skydd av privatlivet och datorsäkerhet samt upphovsrättsliga frågor i blickpunkten.

Uppenbart är att dagens mediekultur kräver en mycket mediekunnig och mediekritisk befolkning utifrån ett demokrati-perspektiv. ”Media and information literacy” är en nödvändig nyckelkompetens. Vikten av mediekunskap i skolan kan inte nog understrykas. Det gäller att lära unga att hantera kunskap och information, att tillägna sig ett kritiskt förhållningssätt samt att uttrycka sig på olika sätt genom ord, ljud och bild. På många håll i världen står ”media and information literacy” högt på dagordningen och så borde det även vara i Sverige. Och som så ofta är det skolans kunskaps- och demokratiuppdrag som aktualiseras – förutsättningen för framgång är en skola lika för alla – det handlar om jämlikhet och solidaritet (Sahlberg 2011).

När bokens och litteraturens ställning skall ventileras är det också viktigt att komma ihåg att så länge det skrivna ordet har funnits har det nedtecknats och gjorts tillgängligt på ett sätt som möjliggör skrivande och läsande – sten, bark, lera, tyg, papyrus, pergament, bokrulle, codex, pocketbok, datorskärm, läsplatta... Det finns inget som pekar på att detta i grunden skulle förändras. Vårt behov av berättelser, förströelse, andra världar, nostalgi, att förhålla oss till vår egen tid genom att se det förflutna och vägledning i livets alla faser är kanske större än någonsin. Trots allt kan det utläsas av såväl bokutgivningens omfattning, titlar och försäljning som vad som används på internet. Något som motsäger det som så ofta gör sig gällande i debatten – att allt som varit är förbrukat och nu handlar allt om det nya – gårdagen är glömd medan morgondagen är nu.

Men vad som händer med oss som människor i dagens kommunikationssamhälle är en betydligt svårare fråga. I varje samhälle är kommunikation nödvändig. Det är kommunikation som gör att vi kan leva och verka tillsammans – förutsättningen för gemenskap och demokrati. Medierna – och boken – är fortsatt ett offentligt rum av avgörande betydelse i demokratiutvecklingen, eller...?

Det är en bland andra frågor som vi som forskare måste våga formulera utifrån förändringar i samhället. Om svaret blir ja är det fortsatt nödvändigt att belysa frågor som rör det faktum att vissa i högre grad än andra har tillgång till litteraturen och språket och vissa står utanför. Mot bakgrund av erövrad kunskap måste vi bryta ny mark – vi behöver oväntade insikter. Vi måste lära av varandra – över ämnes- och fakultetsgränser. Forskare ska bidra till att kvalificera beslutsfattande och samhällsdebatt och möjliggöra reflektion och eftertanke. Det handlar om att förklara och förstå verkligheten. Något som är nog så viktigt i den tid vi lever i som kännetecknas av snabba och många gånger allt för kortsiktiga beslut. Som forskare har vi ett ansvar för en långsiktig kunskapsutveckling där saklighet och välgrundade utsagor är själva kärnan.

Referenser

- Carlsson, Ulla & Lennart Weibull (2003). "Om kultur- och medievanors förändring", i *Bokpriskommissionens tredje delrapport: Det skall vara billigt att köpa böcker och tidskrifter III* (SOU 2003:76). Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Carlsson, Ulla (2004). *Bokläsning i den digitala tidsåldern: Resultat från Mediebarometern 1979–2003*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Escarpit, Robert (1973). *Litteratursociologi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Konsumtionsrapporten (2011). *Konsumtionsrapporten – 2011*. Göteborg: Centrum för konsumtionsvetenskap, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Läs! (1983). *Läs! Rapport från 1982 års bokutredning*. Stockholm: Liber Förlag.
- Ds U 193:16. *Läs- och bokvanor: Delrapport från 1982 års bokutredning* (1984). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Mediebarometern (1979–2010). Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Sahlberg, Pasi (2011). *Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* New York: Teachers College, Columbia University.
- SOU 1952:23. *Bokutredningen: Betänkande avgivet av särskilda sakkunniga inom eklelesiastikdepartementet*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1972:20. *Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen: Litteraturutredningens läsvane-studier*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1974:5. *Boken: Litteraturutredningens huvudbetänkande*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1984:30. *Läs mera! Slutbetänkande av 1982 års bokutredning*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1997:141. *Boken i tiden*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2005:12. *Det skall vara billigt att köpa böcker och tidskrifter – slutrapport från Bokpriskommissionen*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Läsarnas marknad, marknadens läsare

Reflektioner över litteraturens materiella villkor

Ann Steiner

Är det marknaden som styr vad vi läser, vilka slags böcker vi köper och vilken litteratur vi diskuterar? Eller är det tvärtom så att bokmarknaden är öppen nog för att människor ska kunna hitta böcker som är betydelsefulla för dem som individer? Dessa två – till synes – skilda perspektiv hänger paradoxalt nog samman och är beroende av varandra. För svaret är både och; litteraturen är både fri och marknadsstyrd. Detta faktum gör en översikt över svensk bokmarknad, litteratur och läsning vansklig. Det är lätt att tippa över åt det ena eller andra hållet i synen på bokens samhälle. Debatter under det senaste århundradet har återkommande motiverats av antingen ett marknadsliberalistiskt synsätt eller en tro på att litteraturen är en unik, kreativ kraft som måste skyddas från kommersialismens verkningar. Detta har i sin tur skymt sikten för fakta, kunskap och skildringar av de komplicerade förhållanden som gäller böcker, litteratur, läsning och bokmarknad i Sverige.

Litteraturen åläggs i den politiska diskursen viktiga värden. En genomgång av de senaste tio årens motioner och debatter i riksdagen visar bland annat att begreppen bok, litteratur, skönlitteratur, läsning av text och läsning av skönlitteratur blandas samman och blir synonyma. Dessa sammanblandade begrepp visar upp en vision om något som ska göra samhället bättre. Att det skulle kunna vara skillnad på att läsa skön- respektive facklitteratur syns varken i motioner eller i debatter. Inte heller att skönlitteratur kan läsas i andra medier än den tryckta boken. Den fusion som görs i språkbruket – av medier, olika slags texter och olika slags aktiviteter – är också emblematiskt för det som sker i nästa led, då dessa heterogena funktioner fylls av möjligheter. Böcker, litteratur och läsning ska bidra till att uppnå demokrati, nationalism, svenskhet, språklig förmåga, fantasi, mänskliga värden och frihet.¹

¹ Dessa uppgifter är baserade på Ann Steiner, "Bok, litteratur och läsning som synonymer – en analys av parlamentarisk debatt om litteratur 2000–2010", som publiceras i *Statsvetenskaplig tidskrift* under 2012.

Det är inga små anspråk som läggs på en konstart som samtidigt i stor utsträckning ska överleva på marknadens premisser.

Det finns många intressenter på bokmarknaden och beroende på vems perspektiv man anlägger kan man måla upp mycket skilda bilder av den. Läsare, bokhandlare, förläggare, författare, bibliotekarier, kritiker, lärare och politiker har alla sin agenda och sina intressen att tillvarata. Dessutom är tillgänglig statistik av varierande omfattning och kvalitet, vilket ytterligare försvårar möjligheterna att redogöra för verkliga förhållanden. I det följande görs ett antal nedslag som jag menar är centrala för att förstå pågående förändringar. De ska ses som ingångar till områden som vi behöver veta mer om och där forskningen än så länge endast undersökt de grundläggande premisserna. De områden som kommenteras är den internationella bokmarknaden; relationen mellan teknik och text; handeln med böcker; bokfloden och den ökande utgivningen; marknadens läsare och avslutningsvis läsarnas marknad.

Den internationella bokmarknaden

Den svenska bokmarknaden är en kombination av en nationell verksamhet och en internationellt förgrenad företagsstruktur. Världen blir alltmer globaliserad och inflytandet från andra språk, kulturer och litteraturer är stort. Den svenska bokmarknaden har historiskt sett alltid varit en importkultur, både vad avser utländska original och översättningar. Inflödet av litteratur och globaliseringen av bokmarknaden innebär på så vis inte en genomgripande förändring, men det har skett en ökning i tempo, en vidare spridning och tydliga förändringar i ägande och makt. I Sverige, liksom i övriga västvärlden, kan man identifiera två parallella rörelser – nationalism och globalisering – som är varandras motsatser men som samtidigt är betingade av varandra. Bokmarknaden blir allt mer internationellt inriktad vad avser rättigheter, ägande och marknadsföring, men samtidigt säljer svensk litteratur bättre än någonsin tidigare.

Den inhemska litteraturen är, oavsett vilka ideologiska synpunkter man kan tänkas ha på detta, en del av ett nationalmedvetande. Det rör sig här om hela det litterära fältet: såväl om kritikerkåren, upphöjda författare som populärlitteratur. Litteraturen är viktig för att främja läsinlärning och språklig utveckling, men också för att sprida föreställningar om vad som är svenskt.

Intresset för det svenska syns bland annat i att både försäljningen och utgivningen av svensk litteratur ökar. Topplistorna över såld litteratur domineras av svenska originalverk; de utgjorde 70 procent av de mest sålda hundra titlarna år 2010. Granskar man olika kategorier träder ett mer differentierat mönster fram. Bland nyutgiven skönlitteratur utgör de svenska titlarna omkring 70 procent, men bland fackböcker är de mest sålda titlarna nästan enbart svenska – på topp tjugo fanns endast en översatt titel. Barn- och ungdomslitteraturens försäljning 2010 dominerades av en amerikansk författare, Stephenie Meyer, vars populära Twilight-böcker intar fem platser. Resten av topplistan tjugo platser består av svenska originaltitlar.²

Man kan invända att detta bara rör sig om de hundra titlar som hade stora kommersiella framgångar ett visst år, men jämförelser med utgivningen av svensk originallitteratur i sin helhet visar ett liknande mönster. Uppgifter från andra halvan av 1900-talet brukar beräkna andelen översättningar till omkring 50 procent av den skönlitterära utgivningen.³ Men detta är gamla sanningar; en granskning av Nationalbibliografin visar att endast 16 procent av den samlade utgivningen av nya verk samt nya upplagor år 2010 var översatta. Till stor del beror denna låga andel översättningar på att kategorin facklitteratur består nästan helt av svenska originaltitlar (92 procent). Inom skönlitteratur utgör de svenska originalen 65 procent, medan barn- och ungdomslitteraturen har en lägre andel svenska originaltitlar (55 procent). Böcker som skrivs på svenska, vilket ovanstående siffror visar, ges ut i hög grad och säljer bra i jämförelse med översatta titlar. Det enda område som avviker är barn- och ungdomslitteraturen där översatta titlar står för halva utgivningen, även om försäljningen av svenska originaltitlar går bättre än de översatta böckerna.

Utgivningen av böcker är en sida av branschen, men en annan och nog så viktig sida handlar om ägandestrukturer. En allt tydligare tendens är att förlagsmarknaden har internationaliserats vad avser ägande, rättigheter, agenter och marknadsföring. Det har skett en tydlig förskjutning i förlagsvärlden mot internationella mediekonglomerat där de stora globala förlagsaktörerna är så kallade TMC:s (Transnational Media Conglomerates): Pearson, Bertelsmann, Reed Elsevier, Wolters Kluwer och Hachette Livre.

² Uppgifterna är baserade på *Svensk Bokhandels* topplistor från 2010.

³ Det är till exempel denna siffra som redovisas i 1968 års litteraturutredning för åren 1965–1970. *En bok om böcker* (SOU 1972:80), s. 243.

Även om det endast är få förlag och andra företag på den svenska bokmarknaden som ägs av någon av de internationella jättarna, påverkas de svenska förlagens utgivning, marknadsföring och försäljning likväl av vad de internationella aktörerna gör. Den största svenska förlagskoncernen, Bonnier AB, har också ett brett ägande i förlag och bokklubbar framför allt i övriga nordiska länder och Tyskland. Samtidigt framstår Bonniers inte som ett särskilt stort förlag internationellt sett. Visserligen låg man på 21:a plats i 2010 års statistik över världens förlagsgrupper, men jämför man omsättningen mellan olika koncerner rör sig de ovanstående förlagsgrupperna i en helt annan division med årsomsättningar som är många gånger högre.⁴

Det finns tecken på att den internationella bokbranschens struktur, som varit dominerad av anglosaxiska förlag sedan andra världskriget, håller på att förändras. En studie av översättningar, förlag och försäljningsframgångar i Europa 2008–2009 visar att engelskspråkiga författare inte är lika dominerande på de europeiska topplistorna som de varit tidigare. Den visar också att både små förlag och mindre språk, som till exempel det svenska, har publicerat framgångsrika titlar som fått internationell spridning.⁵ Översättningsströmningar och försäljningsstrukturer håller på att förändras, och de stora amerikanska och brittiska mediekonglomeraten kan inte längre räkna med att dominera marknaden så som man gjort under de senaste trettio åren.⁶ Den engelskspråkiga dominansen har minskat även i Sverige. Andelen engelska översättningar har under hela 1980- och 1990-talen samt under början av 2000-talet legat på omkring 80 procent, men har nu sjunkit till 70 procent. Inte sedan slutet av 1970-talet har andelen översättningar från andra språk än engelska varit så stor.⁷ Det är visserligen ofta mindre förlag som står för dessa översättningar. Förlag som Sekwa, Thorén & Lindskog, Akvilon, Ersatz och Elisabeth Grate ger ut skönlitteratur i översättning från bland annat franska, tyska och ryska. De stora förlagen har onekligen större medialt genomslag, men flera översatta titlar från de mindre

⁴ Rüdiger Wischenbart & Fabrice Piault, "The 2010 Ranking of World Publishing", *LivresHebdo: Frankfurt Special 2010*. Jfr även med tabellen i Helge Rønning & Tore Slaattas artikel "A Very Special Trade?" i denna antologi.

⁵ Miha Kovač & Rüdiger Wischenbart, *Diversity Report 2009* (Wien, 2009).

⁶ Ann Steiner, "World Literature and the Book Market", i Theo D'haen, David Damrosch & Djelal Kadir, red., *The Routledge Companion to World Literature* (London: Routledge, 2011).

⁷ Uppgifterna grundar sig på en undersökning av statistik från Svensk Bokförteckning, Bibliografiavdelningen på Kungl. biblioteket och Nationalbibliografen.

förlagen har rönt uppmärksamhet och varit framgångsrika försäljningsmässigt.

För att försvara sina marknadsandelar har de brittiska och amerikanska förlagen förändrat sina strategier. Deras utgivning har ökat drastiskt under de senaste trettio åren, och med smidigare och snabbare distribution framstår inte längre bara forna kolonier och närliggande länder som lämpliga handelspartners. De brittiska och amerikanska förlagen är väl medvetna om att Sverige och Norge har bäst kunskaper i engelska i Europa och att särskilt yngre anser sig ha så goda kunskaper i språket att de gärna läser romaner på originalspråk. I dag söker sig de brittiska och amerikanska förlagen direkt in på bokmarknader i andra länder och marknadsför titlar på originalspråket. När e-boken får större genomslag kommer denna utveckling att förstärkas eftersom e-boken enkelt kan distribueras över gränser utan logistiska svårigheter. Än så länge finns det hinder för e-boken i form av en outvecklad marknad, skattefrågor, copyright och tekniska lösningar, men de flesta menar att detta bara är en tidsfråga. Det kommer att leda till att det blir svårare att sälja en översättning från engelska eftersom originalet redan länge varit tillgängligt med en enkel knapptryckning. Kommer det att betyda att förlagen skär ned sin utgivning av översättningar från engelska? Jonas Axelsson på Albert Bonniers Förlag konstaterar att förlaget redan har börjat fundera i dessa banor och menar att pris- och tidspress sannolikt kommer att påverka översättningarna framför allt från engelska till svenska.⁸

Den svenska bokmarknaden är svensk på flera sätt. Utgivningen är starkt centrerad kring svenskspråkiga originaltexter och marknadens struktur kan förklaras både historiskt och i samtiden av nationellt specifika förtecken. Samtidigt är detta något som förändras. Bokmarknaden blir alltmer internationell; försäljningssystem och sätt att ge ut böcker i andra länder påverkar även svenska förhållanden. Internetförsäljning, e-böcker och ökande kunskaper i engelska är exempel på några faktorer och fenomen där nationella gränser inte är relevanta.

Teknik och text

Den tid vi lever i har kallats "the late age of print", vilket antyder att den tryckta boken är på väg ut, men det finns egentligen inga

⁸ Lasse Winkler, "Gränslösa böcker skapar ny värld", *Svensk bokhandel*, nr 13 2011, s. 24.

tecken på att detta skulle vara fallet.⁹ Däremot förefaller det rimligt att föreställa sig att tryckt och digital kultur kommer att existera parallellt under lång tid framöver. E-böcker, läsplattor, smart-phones, surfplattor, elektroniskt bläck, internet och print-on-demand är några exempel på medier, teknologier och format som förändrat var, hur och när människor läser litteratur. Men boken är fortfarande det mest använda och gångbara mediet för litteratur.

Att den tekniska, och framför allt den digitala, utvecklingen har förändrat spelreglerna på bokmarknaden är alla överens om. Vilka konsekvenser detta kommer att få, samt på vilka områden det blir betydelsefullt, råder det däremot oenighet om. Man kan observera två parallella diskurser: teknorädsla respektive besvikelse över långsam utveckling. Rädslan – eller oron kanske är ett bättre uttryck – kan gälla att den tryckta förlagsutgivna boken ska försvinna, att läskunnigheten ska försämrats eller att den litterära kultur som vi är vana vid ska upphöra. De senaste tjugo åren, med förändrade teknologier och medier, har upprepade gånger fört med sig diskussioner kring hur man ska kunna behålla de positiva sidorna av den fortfarande existerande bokliga läskulturen utan att vara bakåtsträvande. Det har varit en utmaning för vissa i den litterära offentligheten att framstå som nytänkande och öppna i sinnet för de stora förändringar som pågått, eftersom dessa förändringar samtidigt har ifrågasatt de system och värderingar som samma personer är uppvuxna med och har byggt sina karriärer på.

Å andra sidan har de personer, aktörer, företag och grupper som har velat se snabba förändringar blivit besvikna. Ofta har de fått höra att marknaden inte är redo; att tekniken är klumpig, långsam och tråkig; att läsarna är besvikna på innehåll, form och pris; att det kostar mer att utveckla de nya formaten än man kan ta ut från privatpersoner medan en tryckt bok är billig som medium; att det inte finns betalningsmodeller som gör det lönsamt; att det är besvärligt att läsa på skärm och att ögonen inte orkar; att funktionerna som ska vara ”mer-än-bok” är få och ointressanta.

E-boken har kommit att symbolisera en framtid där allt är bättre. Den blir en vision varpå man har projicerat drömmar om en bokvärld där alla vinner. Utopin är ett samhälle där fler läser mer och där böcker är mer lättillgängliga och billigare. Författarna kan

⁹ Jay David Bolter, *Writing Space: The Computer, Hypertext, and the History of Writing* (Hillsdale NJ & London: Taylor & Francis, 1991); Ted Striphas, *The Late Age of Print: Everyday Book Culture from Consumerism to Control* (New York: Columbia University Press, 2009).

ha hela sin backlist i utgivning och få bättre betalt. Förläggarna kan använda sig av sin backlist och erbjuda alla kunder vad de vill ha. Biblioteken kan tillhandahålla Jorge Luis Borges dröm om ett världsbibliotek i olika format. Litteratur är inte längre bara text utan interaktiv och medskapande konst. Alla kan bli författare eftersom tryckkulturens gränser har upplösts. Detta är bara några exempel på vad man tror att e-boken kan komma att betyda, men som synes är de motsägelsefulla. Det kan inte samtidigt bli bättre för alla och visionen inskränks av praktiska och ekonomiska villkor. Dessutom är det inte säkert att läsare är intresserade av en helt avreglerad bokmarknad där allt är tillgängligt.

De första läsplattorna för e-böcker lanserades redan kring år 2000, men de har först nyligen fått fäste på den amerikanska bokmarknaden, och fortfarande inte alls på den svenska. I september 2011 fanns det omkring tjugofem olika läsplattor på den internationella marknaden och ytterligare fler om man även inkluderar surfplattor (som använder sig av en annan slags teknik), men flera av dessa säljs endast i ett eller ett fåtal länder. En genomgång av äldre och nyare förteckningar över läs- och surfplattor visar på stor rörlighet i företag och teknik. Nya företag skapar plattor, andra går i konkurs eller slutar med sina läsplattor och flera av de mer framgångsrika utvecklar hela tiden nya modeller. På den svenska marknaden säljs ett tiotal (bland annat Cybook, Iriver Story, Sony eReader och BeBook och flera surfplattor där Apples iPad har varit den mest framgångsrika).

De internationella producenterna av läsplattor består till största delen av teknikföretag. Det har varit en brist eftersom de än så länge endast har liten kunskap om innehåll och inte heller har samarbetat med aktörer inom bokbranschen. Det är kanske därför inte så underligt att den enskilt mest framgångsrika läsplattan är den amerikanska Kindle, som är framtagen, distribuerad och understödd av nätbokhandeln Amazon.¹⁰ Kindle är en av företagets viktigaste produkter; det finns inga officiella siffror men en uppskattning brukar hamna omkring åtta miljoner sålda läsplattor (2011). I maj 2011 hävdade Amazon i ett pressmeddelande att de sålde fler e-böcker än tryckta böcker, men denna uppgift gäller antalet sålda exemplar och inte intäkternas storlek. Flera av Amazons största försäljningsframgångar kostar mindre än fem

¹⁰ Det finns ytterligare en läsplatta som brukar framhållas som en av de bästa på marknaden och även denna är framtagen och såld i samarbete med ett amerikanskt bokhandelsföretag, nämligen Barnes & Noble och deras Nook.

kronor och de har också sålt böcker med ren förlust i syfte att driva fram en marknad för e-böcker. Som helhet visar de amerikanska siffrorna en tydlig expansion för försäljningen av e-böcker. Dessa utgjorde 6 procent av den totala marknaden till privatpersoner 2010, vilket betyder att det än så länge handlar om en låg marknadsandel.¹¹ Att *en* återförsäljare säljer fler e-böcker än andra utgivningsformer betyder heller inte att e-boken har blivit dominerande.

Den senaste tillgängliga statistiken för Sverige visar en ökad utgivning av e-böcker: från 53 titlar 2007 till 469 titlar 2010 (Förläggareföreningens medlemmar). Det företag som i dag distribuerar e-böcker till bibliotek och bokhandel, Elib, har 3 851 svenska titlar i sitt system (september 2011). Medlemmarna i Förläggareföreningen – varav flera gör ambitiösa satsningar på e-boksutgivning – har ökat sin försäljning av e-böcker från 0,01 procent (2007) till 0,18 procent (2010). Det är alltså fortfarande fråga om en liten andel av den totala försäljningen.¹² Förlagen är avvaktande, bland annat på grund av svårigheter kring rättigheter och prissättning. Det finns heller ingen svensk aktör, motsvarande Amazon, som arbetar medvetet med att skapa en marknad för läsplattor och e-böcker, men de flesta inom branschen räknar med en expansion av svenska e-böcker liknande den amerikanska.

E-boken är inte beroende av en läsplatta eller surfplatta utan kan även läsas på en smartphone eller dator. E-boken, en förkortning för elektronisk bok, är en publikation av ett helt verk i digital form, men det råder oenighet om hur begreppet bör definieras.¹³ I vissa sammanhang anses det att verket även måste vara utgivet i tryckt form för att kunna betraktas som en e-bok, men andra menar att det inte är nödvändigt. Den utgivning som sker på de större förlagen är nästan alltid föregången av, eller samtidigt med, en tryckt utgåva. Oenigheten kring vad som bör ingå i begreppet e-bok gäller även de verk som finns inskannade och utlagda på nätet inom ramen för exempelvis Litteraturbanken och Projekt Runeberg. Vanligtvis brukar inte dessa inkluderas eftersom de

¹¹ Julie Bosman, "Publishing Gives Hints of Revival, Data Show", *New York Times*, 9 augusti 2011. Som skribenten påpekar har tillväxten för e-böcker varit stark under 2011, vilket inte syns i siffrorna.

¹² Kjell Bohlund, *Bokmarknaden 2010* (Stockholm: Förläggareföreningen, 2010), s. 26–29.

¹³ För resonemang kring definitioner av e-boken se bland annat *När kommer boomen? En kartläggning av e-boken i Sverige ur ett biblioteksperspektiv* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 2011).

sällan på ett enkelt sätt kan föras över till en läsplatta som helt verk. Det bredare begreppet elektronisk litteratur är i dessa fall mer användbart.

Handel med böcker

När bokmarknaden 1970 avreglerades i Sverige innebar det en fullständig omstrukturering av systemen för bokförsäljning. Avskaffandet av fasta bokpriser, bokhandelskommissionärer och etableringskontroll innebar att en tydlig struktur, med ett fokus på kvalitet och innehåll snarare än pris, försvann. Även om förändringarna som följde inte skedde över en natt har de kommit att betyda att den handel med böcker som finns i Sverige ser helt annorlunda ut än i länder där fastprissystem och reglering finns kvar, som exempelvis Tyskland och Frankrike.

Den fysiska bokhandeln i Sverige har generellt sett dålig ekonomi, och både kedjor och enskilda affärsinnehavare har svårt att klara sig. Alltsedan friprissystemets införande har pris varit det främsta konkurrensmedlet. Bokhandel, bokklubbar, nätbokhandel och matvaruaffärer talar alla mer om pris än om innehåll, titlar och service. Priskonkurrensen har lett till förändringar i försäljningsledet och så småningom till att Sverige har bland de billigaste böckerna i västvärlden. Det beror inte på att förlagen sätter lägre priser utan på att återförsäljarna har pressats att ha lägre marginaler och sämre möjligheter att få ekonomin att gå runt. I förlängningen har detta lett till att det finns färre bokhandlare och att dessa har ett smalare sortiment. I gengäld har vi, som sagt, billiga böcker. I en situation där pris sätts främst kan aldrig den fysiska bokhandeln vinna. Det har inom branschen istället diskuterats att man måste utveckla det som den fysiska bokhandeln är bäst på – såsom författaraftnar, social samvaro och bokhandeln som kulturell mötesplats. Traditionell bokhandel är bäst på *känslan och upplevelsen* av att köpa böcker i bokhandeln, något som nätet och mataffärer aldrig kan erbjuda, vilket är viktigt att ta fasta på.

En tydlig förändring under 2000-talet vad gäller handeln med böcker är att det finns färre aktörer, att dessa har blivit större och att det ofta rör sig om företag som äger flera olika distributions- och försäljningskanaler. Ett exempel är Bonnier som äger en internetbokhandel (Adlibris), bokklubbar (t.ex. Bonniers bokklubb och Månadens bok) och distributionsföretag (Pocketgrossisten

och Samdistribution). Det mest inflytelserika företaget i återförsäljarledet är KF Media, som äger både Akademibokhandeln och Bokus, och samtidigt har en stor försäljning genom Coop-butikerna. KF:s position innebär att de har omkring 25 procent av marknaden i återförsäljarledet – och därmed stor makt. Denna makt använde man bland annat 2009, när KF ställde hårda krav på förlagen om rabattsatser och marknadsföringsbidrag. Det var första gången som ett företag krävt samma rabatter för all sin försäljning, och dessutom agerade man som *en* inköpare för tre olika kanaler.¹⁴ Den efterföljande oron och de konflikter som uppstod mellan olika aktörer på bokmarknaden visade att det nuvarande systemet är långt ifrån stabilt.

Det har hävdats att det i dag säljs böcker på fler ställen än tidigare, vilket skulle göra litteraturen mer tillgänglig för fler, och kanske även för ovana, bokköpare. Det är ett påstående som bör nyanseras. Det finns platser där det inte tidigare sålts böcker, exempelvis bensinmacken och tågbiestron. Men man kan också konstatera att andra återförsäljare har försvunnit, såsom bokombud på arbetsplatser och kring hemmen. Den fysiska bokhandeln har aldrig varit det enda sättet att sälja böcker i Sverige, däremot har det varit den enskilt största kanalen, och på så sätt den viktigaste. Man räknar med att kommissionsbokhandeln (mellan 1843 och 1970) hade 30-50 procent av marknaden, beroende på vilken period man talar om.¹⁵ Övrig försäljning stod en rad olika typer av återförsäljare för: predikanter, byskollärare, politiska agitatorer, bokombud, Pressbyrå-kiosker, antikvariat, postorderförsäljning och kringresande bokhandlare som sålde exempelvis på marknader. Floran av återförsäljare ändrade karaktär efter 1970. Många av de äldre sätten att sälja böcker försvann och ersattes av andra, som bokklubbar och så småningom internetförsäljning. Den fysiska bokhandelns andel av marknaden har förblivit omkring en tredjedel. Det som under 2000-talet beskrivs som en nyhet framstår snarare som en omstrukturering, lik andra sådana som kan identifieras under de senaste 200 åren. Vissa återförsäljare krymper (exempelvis bokklubbar), andra har i gengäld stärkt sin position (detaljhandel, dagligvarukedjor, kiosker).

¹⁴ Lars Schmidt, "KF tar kommandot i rabattkriget", *Svensk Bokhandel*, nr 21 2009.

¹⁵ Johan Svedjedal, *Bokens sambälle: Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943* (Stockholm: Svenska Bokförläggareföreningen, 1993), s. 82–84 och 492–494.

Bokfloden och om att hålla huvudet över ytan

Att utgivning och förlagsmarknad expanderar råder det inga tvivel om. I många länder har utgivningen av böcker under den senaste tioårsperioden ökat kraftigt, men hur stor den sammantagna bokutgivningen i världen är vet ingen.¹⁶ En granskning av statistiken från ett antal viktiga utgivningsländer visar mycket höga siffror.¹⁷ 2010 gavs det exempelvis ut följande antal böcker i original och nya upplagor:

- USA: 300 000 titlar
- Storbritannien: 150 000 titlar
- Indien: 90 000 titlar
- Tyskland: 85 000 titlar
- Spanien: 76 000 titlar
- Frankrike: 67 000 titlar
- Sverige: 16 000 titlar

Uppgifterna är avrundade och bör läsas med försiktighet eftersom det är oklart om de olika myndigheter och institutioner som sammanställt dem har använt samma metoder och definitioner. Men oavsett dessa brister, ger siffrorna en fingervisning om en omfattande bokutgivning i världen. Om man sätter utgivningen i relation till befolkningmängden i enskilda länder är Indiens utgivning ganska liten. I andra änden sticker Storbritannien ut som det land som ger ut flest titlar per capita men de producerar snarare för en världsmarknad än för en inhemsk marknad. Frankrike, Tyskland och USA har en ungefär lika stor utgivning per capita. Däremot har Spanien en betydligt större produktion, vilket sannolikt också det hänger samman med goda exportmöjligheter. Sveriges siffra än anmärkningsvärt nog lika hög per capita som Spaniens vilket antyder att det, trots dåliga exportmöjligheter och

¹⁶ Unesco har vid flera tillfällen samlat in statistik, men uppgifterna är av blandad kvalitet. Bland annat råder det oenighet kring vad och hur man räknar. Uppgifterna bör därför användas med stor försiktighet och jämföras med andra tillgängliga siffror.

¹⁷ För exemplen nedan se följande källor. USA: *Bowker's Annual Book Production Report 2010*, <http://www.bowker.com> [tillgänglig 11 januari 2012]. Storbritannien: Nielsen Book Data, *Nielsen Book Releases 2010: Book Production Figures* (Woking, 2011). Indien: Vinutha Mallya, "The Indian Invitation", *Publishing Perspective: London Book Fair Issue 2011*. Tyskland: *Buch und Buchhandel in Zahlen 2011* (Frankfurt am Main: Börsenverein des Deutschen Buchhandels, 2011). Spanien: Instituto Nacional de Estadística i Spanien, <http://www.ine.es/> [tillgänglig 11 januari 2012]. Frankrike: Centre national du livre, *Économie du livre 2009–2010*, <http://www.centrenationaldulivre.fr> [tillgänglig 11 januari 2012]. Sverige: <http://www.kb.se/soka/Bibliografier/statistik/> [tillgänglig 11 januari 2012].

ett litet språkområde, i Sverige finns en välfungerande förlagsverksamhet.

När det gäller de svenska uppgifterna om utgivning är statistiken dock otillräcklig. Tillgängliga uppgifter skiljer sig beroende på vem som räknar, vad man inkluderar och vilka syften som finns med uppgifterna. Bristen på pålitlig statistik över svensk bokutgivning är slående. Varken historiskt eller i samtiden kan man ta fram säkra uppgifter. Det finns ingen fullständig statistik över de böcker som har getts ut nedbruten i genrer, utgivningsformer och antal förläggare. Exempelvis uppgavs i branschstatistiken från 2010 att Svenska Förläggareföreningens och Svenska Läromedels medlemmar gav ut drygt 4 000 nya titlar och nya upplagor.¹⁸ Kungl. bibliotekets registrering av nya titlar för samma år var 16 465. Den senare täcker givetvis all svensk (eller snarare, den största delen av den svenska utgivningen), medan den förra endast redovisar medlemmarnas utgivning. Skillnaderna beror också på olika sätt att se på nya verk och upplagor. Kungl. biblioteket registrerar alla slags böcker, exempelvis statliga rapportserier, religiös och andlig utgivning som inte säljs genom traditionella kanaler, men även böcker som främst har lokalt intresse och säljs genom en hembygdsförening eller på annat sätt på orten. Detta förklarar stora delar av skillnaden, som är på över 12 000 titlar årligen. Men trots att en stor del av uppgifterna består i rimliga skillnader visar detta att 75 procent av den svenska bokutgivningen inte är redovisad i den mer detaljerade branschstatistik som finns att tillgå.

Diskrepansen mellan olika uppgifter visar hur svårt det är att fastställa storleken på den svenska bokutgivningen, liksom var böckerna säljs och vilka upplagor de går ut i. Om man jämför antalet utgivna skönlitterära titlar för vuxna kan man konstatera att Nationalbibliografin registrerade 3 186 titlar 2010. Av dessa härstammar endast 918 från Förläggareföreningens medlemmar. Det är givetvis stora skillnader i upplagor och genomslag, men det är ändå anmärkningsvärt att resterande dryga 2 000 skönlitterära verk inte finns med i någon sammanfattande statistisk över försäljning, upplagor eller spridning.

Tydligt är att bokutgivningen i Sverige under den senaste 20-årsperioden har ökat. Antalet nya titlar utgivna av Förläggareföreningens medlemmar har stigit från drygt 3 000 titlar (1986/87) till 4 671 (2007). Det är främst facklitteratur samt barn- och

¹⁸ *Branschstatistik 2010* (Stockholm: Svenska Förläggareföreningen, 2011).

ungdomslitteratur som står för den ökade utgivningen.¹⁹ Bland Förläggareföreningens medlemmar skedde under 2008 en nedgång i utgivningen som höll i sig 2009–2010. Försäljningen hade försämrats och flera stora förlag har därför skurit ned antalet nya titlar, men man bör notera att utgivningen bland de stora förlagen fortfarande är avsevärt högre än för tio år sedan. Vidare kan man konstatera att det är bland Förläggareföreningens medlemmar som det har skett en nedgång, utgivningen som helhet ökar. Rimligen kan dessa uppgifter tolkas som att en del av den utgivning som tidigare fanns på de etablerade förlagen har flyttat över till mindre förlag (anslutna till NOFF, Nordiska oberoende förlags förening), egenutgivning eller print-on-demandsystem som Vulkan. Det ökade antalet titlar leder även till fler tryckta volymer och till fler sålda exemplar, men allt fler titlar konkurrerar på en marknad som inte expanderar i nämnvärd utsträckning. De höga genomsnittliga försäljningssiffrorna beror främst på framgångar för ett litet antal titlar. Aldrig förr har det sålts så många böcker, men samtidigt minskar förlagens marginaler i en hårdnande konkurrens.

Bokutgivning i såväl Sverige som internationellt ökar, vilket har lett till en bokflod som det är lätt att drunkna i. Förlag och författare riskerar att bli osynliga på en marknad som i allt högre grad handlar om uppmärksamhet. Den största risken är inte att förbli outgiven utan att gå obemärkt förbi trots inbunden bok utgiven på seriöst förlag. Historiskt sett har det inneburit en stor kostnad att bli publicerad – tryck, papper och distribution har varit dyrt – och därför har utgivningen varit selekterad. Men i dag kostar vare sig enklare tryck eller spridning via internet några stora pengar. Istället ligger svårigheterna i att få läsare – att bli sedd, uppmärksam, läst och kanske till och med uppskattad. I vad som har kallats ”the attention economy” har synlighet blivit det viktigaste, men också det mest ouppnåeliga.²⁰

För läsarens del har det blivit allt svårare att hitta pålitliga auktoriteter för sina bokval. Risken är att böckerna skymmer sikten för varandra. Det kan bli helt andra kriterier som styr vad man läser än tidigare. Marknadsföring och exponering har kommit att få större betydelse och förändrade sociala strukturer har bland

¹⁹ Ulla Carlsson & Ulrika Facht, red., *MedieSverige 2007: Statistik och analys* (Göteborg: Nordicom, 2007), s. 149.

²⁰ Thomas Davenport & John C. Beck, *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business* (Boston: Harvard Business School Press, 2001), s. 2–3.

annat lett till att nya grupper och aktörer har fått betydelse och makt.

Marknadens läsare

De stora förändringar som går att identifiera på bokmarknaden har däremot inte nämnvärt påverkat hur människor läser, vem som läser och varför man läser. Det som har ändrats är hur man skaffar boken, hur man kommunicerar kring den, vilka slags böcker man läser och var man läser olika slags texter. Den status som boken tidigare har haft är hotad av andra medier, framför allt av internet.

Det finns tre institutioner som gör regelbundna undersökningar av läsande i Sverige: Nordicom, SOM-institutet och Kulturrådet. Jämför man deras resultat framkommer en splittrad bild. Det beror främst på att man har frågat på olika sätt, haft olika befolkningsunderlag och varit ute efter olika slags resultat. Det som genomgående kan avläsas i undersökningarna är små förändringar över långa tidsperioder. Exempelvis har det uppstått ett större glapp mellan de som läser mycket och icke-läsarna. Båda grupper har förstärkt sina läsvanor. Undersökningarna visar samma mönster som tidigare: unga män slutar läsa, kvinnor läser mer än män, högutbildade läser mer än lågutbildade och det egna arbetets karaktär har betydelse för läsning.²¹ Därmed vill jag inte ha sagt att alla våra bok- och läsvanor är exakt likadana som de har varit de senaste femtio åren, men förändringarna ligger delvis på ett annat plan än vad som kan synliggöras i befintlig statistisk. Det handlar framför allt om att människor hanterar, diskuterar och interagerar med litteratur på ett annat sätt än tidigare.

En påtaglig förändring på bokmarknaden, som även berör läsarnas position, är att den har gått från att vara ett system där funktioner varit åtskilda till att vara ett system där funktionerna konvergerar. Fram till 1970-talet, och i viss mån även fram till tidigt 1990-tal, var olika delar av en boks livscykel uppdelade på olika individer eller företag. En person skrev boken, en annan var redaktör, ytterligare andra var förläggare, tryckare, bokbindare, marknadsförare, distributörer och läsare. Givetvis går det att hitta exempel på motsatsen, men detta var det dominerande systemet.

²¹ *Läs- och bokenvanor i fem svenska sambällen: Litteraturutredningen läsvanestudier* (SOU 1972:20) och *Läs! Rapport från 1982 års bokutredning* (Stockholm: Liber, 1982) visar exempelvis samma resultat som senare års studier.

De senaste decenniernas digitala utveckling har förändrat denna bild.²² Läsare har blivit medförfattare på forum på internet, i fanfiction eller när professionella författare ber om hjälp. Olika slags print-on-demand-system har förändrat gränsdragningarna mellan förläggare, marknadsförare och återförsäljare eftersom de i princip uppfyller alla dessa funktioner samtidigt. Internet-bokhandlare som Adlibris och Amazon har bokklubbar och recensionsverksamhet, de publicerar böcker, marknadsför dem och har system för informationssökning.²³ Detta är bara några exempel på nya fenomen som förändrat bilden av vem som gör vad på bokmarknaden. Därmed har också läsarens position och roll förändrats. Från att ha varit en mottagare har läsaren även blivit en medskapare, en kritiker, en distributör och en marknadsförare. Som enskild individ är inte varje person allt detta, men sammantaget kan man se en tydlig tendens, där läsare har blivit "prosument".²⁴ De bloggar om böcker, skriver egen litteratur och har blivit en viktigare del av marknaden.

Man kan också fundera över hur läsaren eller brukaren rent kroppsligt interagerar med det materiella objektet respektive det immateriella verket. Vilka begränsningar och möjligheter har exempelvis datorn, läsplattan och mobilen i relation till text och litteratur? Förändrar dessa medier den fysiska läsakten jämfört med hur man hanterar den tryckta boken? Texten blir performativt iscensatt av en maskin – påverkar det läsning- och tolkningsprocessen? Har relationen mellan människa och maskin betydelse för litteraturen? Detta är ett intressant idékomplex där vi än så länge bara kan ana svaren. Nämligen att det materiella objektet och mediet för läsningen har betydelse. Människans civilisation och samhällsutveckling har löpt parallellt med teknologins utveckling. En av grundförutsättningarna för mänsklighetens framsteg historiskt sett har varit förmågan att använda, utveckla och bemästra olika slags tekniska hjälpmedel (alltifrån flinta, hjul, eld och mineraler till senare teknologier). Maskinen, som är en mer avancerad form av teknologi, har framför allt de senaste 500 åren varit betydelsefull och man kan hävda att den mänskliga kroppen

²² Petra Söderlund, "Författaren och den digitala världen", i *Författaren i den digitala tidsåldern: En studie beställd av den nordiska digigruppen* (Stockholm: Nordiska digigruppen, 2009), s. 87–89.

²³ Johan Svedjedal, "Bortom bokkedjan: Bokmarknadens funktioner – en ny modell och några exempel", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 3–4 1999.

²⁴ För ytterligare resonemang kring detta se bland annat Christina Olin-Scheller & Patrik Wikström, "Literary Prosumers: Young people's reading and writing in a new media landscape", *Education Inquiry*, vol. 1, nr 1 2010.

och maskinens kropp befinner sig i ett symbiotiskt förhållande. Teknologin utgör i dag en nödvändig del av mänsklig kommunikation och av att vara människa. Den mänskliga kommunikationens hjälpmedel – bok, penna, papper, läsplatta, lertavla och så vidare – står inte i motsats till människan. Användningen av pennan, den förlängda handen, är ett exempel på hur teknologin har blivit en närmast oupplöslig del av oss själva. Den amerikanska vetenskapsforskaren Donna Haraway menar att ett sätt att betrakta dagens teknologier är att de är ett slags cyborger, det vill säga delvis maskin och delvis organism, som är både vetenskapligt konstruerade och socialt medskapade.²⁵

Läsarnas marknad

I en marknadsföringsfilm för det anglosaxiska förlaget Dorling Kindersley läses ”The Future of Publishing”, en dikt om morgondagens bokmarknad, upp av en ung röst:

This is the end of publishing
and
books are dead and boring
no longer can it be said that
we like to read
my friends and I

Dikten fortsätter att tala om den nya ytliga generationen som bara bryr sig om populärkultur, nuet och teknik. Men när dikten tar slut vänder bandet och rösten läser raderna bakifrån. Istället framträder en bild av en hoppfull framtid (läs ovanstående rader nerifrån och upp).²⁶ Klippet belyser på ett intressant sätt det faktum att bokvärlden kan avläsas på diametralt olika sätt. Om man vänder på perspektivet från marknaden till läsarnas upplevelse av densamma framträder en helt annan karta.

Vi lever i vad Henry Jenkins har benämnt en konvergenskultur, där konstarter och medier sammanstrålar.²⁷ För läsare skiljer sig inte litteratur från andra konstarter och de flesta har ingen tydlig

²⁵ Donna Haraway, ”A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Social Feminism in the 1980s”, *The Haraway Reader* (New York & London: Routledge, 2004).

²⁶ Hela filmen finns på YouTube under ”The Future of Publishing”. Dorling Kindersley var inte först med detta sätt att skriva och läsa upp dikt. Filmen är en variant av ”Lost generation” av Jonathan Reed.

²⁷ Henry Jenkins, *Konvergenskulturen: Där nya och gamla medier kolliderar* (Göteborg: Daidalos, 2008).

uppfattning om villkoren på den svenska bokmarknaden. Man kan fråga sig hur läsarna uppfattar de förändringar som denna artikel har diskuterat? Vad betyder den internationella bokmarknaden, den tekniska utvecklingen, förändringarna i handeln med böcker och den ökande utgivningen för den litteraturintresserade? Ett första svar är att de problem som politiker, kritiker, författare, förläggare och bokhandlare identifierar sällan upplevs som ett problem för enskilda läsare eller bokköpare. Det är till exempel inte ett problem att böcker är alltför billiga. Det är inte heller ett problem för den enskilde läsaren att det ges ut för många böcker för att de ska bära sig ekonomiskt. För de flesta är böcker lätta att skaffa: genom vänner, bibliotek, bokhandel, internet osv. Läs-kunnighet, kunskaper i engelska och låga priser bidrar till att göra det möjligt. Att många inte läser så mycket som de kanske skulle vilja brukar man tillskriva tidsbrist snarare än möjligheter.

Hur man upplever bokmarknaden beror till största delen på vem man är som läsare. I dag är överflödet av medier, aktiviteter och krav på enskilda individer ett hinder för läsningen eftersom böcker och litteratur har en tendens att komma långt ner på listan av saker som bör, kan eller önskas göras. Alla de olästa böckerna på mitt nattduksbord ger mig oftare dåligt samvete än läslust. I takt med att bokutgivningen ökar uppfattar jag mig själv som exponentiellt mindre bildad eftersom det hela tiden blir en större andel böcker som jag inte hinner läsa. För en annan läsare är bildning inte något eftersträvansvärt utan det är kanske viktigare att hitta personliga och unika läsoplevelser, eller att ingå i en social gemenskap av litteraturdiskussioner i en bokklubb eller kanske att vara en del av en fankultur där litteratur, filmer och musik är komponenter i en helhet. På den moderna bokmarknaden är behoven och målen alltmer individuella. För de allra flesta är inte läsning väsensskilt från annan konsumtion av kultur, såsom musik, film och tv. Det betyder också att läsarna tar den litterära bredden, de låga bokpriserna, tillgången till böcker på bibliotek och den tekniska utvecklingen för självklar.

Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier

Lars Höglund

Läsning ses ofta som en grundläggande färdighet och ett etablerat sätt att förmedla kultur, information, fakta och underhållning. Förmågan att läsa olika typer av texter är i dagens värld fundamental, inte bara för möjligheterna till personlig utveckling och utbildning utan också för de flesta verksamheter med anknytning till arbete och fritidsaktiviteter av olika slag. Det är också en förutsättning för demokratin och för det ekonomiska systemets funktion att man kan tillägna sig information.

I Sverige har läskunnigheten länge varit hög och både böcker och dagspress har internationellt sett en stor läsargrupp. Att stimulera barnens läslust är inte bara en viktig uppgift för skola, bibliotek och föräldrar, utan kan också ses som en samhällsinvestering för framtiden med stora ekonomiska vinster i potten. Att kunna läsa bra är inte bara en grundkompetens i dagens komplexa samhälle, utan också väsentligt för integration i samhället. Omvänt innebär dålig läsförmåga risk för utanförskap och försämrade chanser till utbildning och arbete. En brittisk rapport visar att samhällskostnaderna för dem som inte lär sig läsa uppgår till mångmiljardbelopp och vidare att just läslust är en viktig faktor för framtida studieframgång (KPMG 2006).

Läsande och läsförmåga behandlas inom en rad olika discipliner, kanske särskilt inom pedagogik och utbildning, men också inom olika humanistiska discipliner, inom psykologi och medicin. Martin Ingvar har studerat hur hjärnans funktioner påverkas av läsning. Han har bland annat kommit fram till att bristande läskunnighet negativt påverkar utvecklingen av det abstrakta tänkandet och därmed förmågan att verkligen förstå information (Borgström 2006, s. 50). När det gäller åtgärder för att förbättra läs- och skrivförmågan menar Mats Myrberg att de flesta forskare är överens om att långsiktiga pedagogiska insatser behövs och att man med tidiga stödinsatser väsentligt kan minska andelen unga med mycket dålig läs- och skrivförmåga (Borgström 2006, s. 111). Det finns således

goda skäl att följa hur läsningen av litteratur utvecklas över tid, hur det ser ut i olika grupper och hur läsning sammanhänger med andra förhållanden.

Även om läsningen sett till befolkningen som helhet länge varit relativt stabil har man under senare år noterat tecken på minskad läsning och även minskad läsförståelse bland svenska barn (Skolverket 2001, 2007, 2010). Vad man läser och vilka medier som används förändras både genom samhällsförändringar och genom ny teknik. Den digitala utvecklingen med nya nätbaserade medier har bidragit till att konkurrensen om läsare och användare av olika medier ökat väsentligt under senare år.

Läsningen i den svenska befolkningen följs bland annat i årliga survey-undersökningar, såsom Nordicoms Mediebarometer och SOM-undersökningen. Läsning av skön- och facklitteratur ingår där i ett mer omfattande batteri av frågor kring medievanor. Frågor om bokläsning ingår också i SCB:s studier av levnadsförhållanden i de s.k. Ulf-undersökningarna. Dessa undersökningar ger möjlighet att studera trender över tid, liksom att analysera läsande mot bakgrund av andra medier. Nordicom har också med yngre i ett representativt urval i åldrarna 9-79 år, medan SOM-undersökningens urval omfattar åldrarna 15-85 år och Ulf-undersökningen 16-84 år.

Datainsamlingsmetoderna skiljer sig också i dessa undersökningar. Nordicom och SCB använder i huvudsak intervjuer, via telefon respektive besök, medan SOM-undersökningen bygger på postala enkäter. Sammantaget finns i dessa undersökningar data om läsningen av böcker, såväl skönlitteratur som facklitteratur, men också frågor om användning av bibliotek, bokköp, tidsanvändning för olika medier m.m. Huvudkälla i detta kapitel är Nordicoms Mediebarometer, men hänvisningar görs också till SCB, till SOM-undersökningen och andra datakällor om läsande och medievanor samt statistik som rör litteraturutbudet.

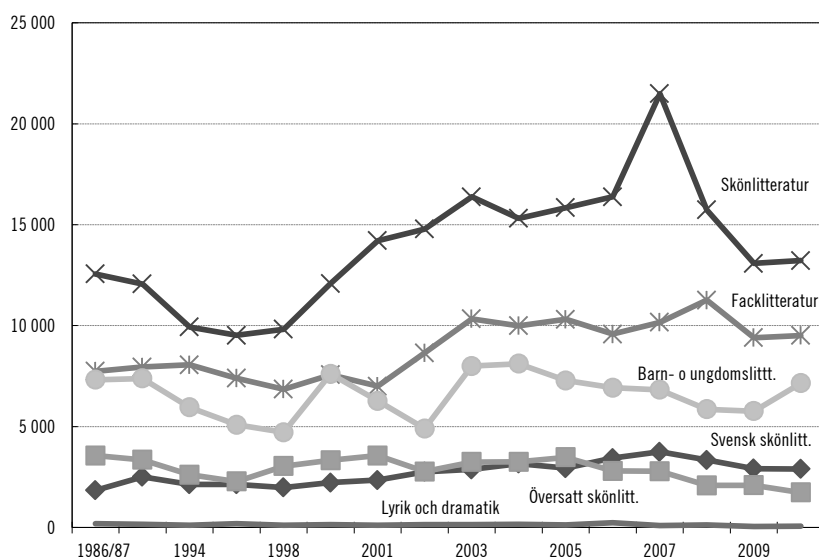
Utbudet av litteratur

Tillgången till litteratur är givetvis en viktig förutsättning för läsandet och förändringar härvidlag följs av olika intressenter. En tidig förändring var introduktionen av pocketböcker som möjliggjorde bokinköp för breda grupper. Penguin Books i England, som redan 1935 introducerade pocketböcker, var något av en föregångare när det gäller produktion av god litteratur till lågt pris

(Penguin Books 2011). Detta har med tiden utvecklats och bidrar till att åtminstone vissa typer av skönlitteratur är relativt lätt tillgänglig och prismässigt överkomlig för ett flertal.

Antalet tryckta volymer har ökat under 2000-talet med en topp för skönlitteraturen, som är den största kategorin, omkring 2007, närmast följd av facklitteraturen som också den producerats i fler exemplar totalt under 2000-talet än under 1990-talet. Utvecklingen har bland annat understötts genom en sänkning av bokmomsen 2002. Efter 2007 har antalet tryckta volymer minskat påtagligt. Det har också skett förändringar inom gruppen skönlitteratur så att svensk skönlitteratur ökat medan den översatta skönlitteraturen minskat. En långsiktig minskning kan också noteras för den i sammanhanget mindre posten lyrik och dramatik. Produktionen av barn- och ungdomslitteratur har inte en sådan tydlig trend och går till skillnad från övriga litteraturkategorier upp markant under 2010 (diagram 1).

Diagram 1 Antal tryckta volymer per litteraturkategori

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1986/87–2005, 2010 (bearbetning av Nordicom).

Anm.: Tabellen innefattar endast litteratur utgiven av förlag som är anslutna till Svenska Förläggareföreningen. Vidare omfattar den endast allmänlitteratur.

Om man i stället ser till antalet olika titlar i bokproduktionen blir bilden annorlunda genom att skönlitteraturen innehåller ett antal

storsäljare medan facklitteraturen i högre utsträckning präglas av en spridning på fler titlar med mindre upplagor. Antalet titlar för facklitteratur ökar väsentligt mellan 2003 och 2008 för att därefter falla tillbaka. Ökningen från 2004 innehåller dock viktiga förändringar i statistikproduktionen, som framförallt innebär att fler olika typer av facklitteratur ingår (se diagram 1 i appendix). Antalet olika titlar för skönlitteratur är färre och mer stabilt, men ligger väsentligt högre under de senaste sex åren än under 1980- och 90-talet.

Minskat utbud och minskad bokförsäljning de senaste tre åren

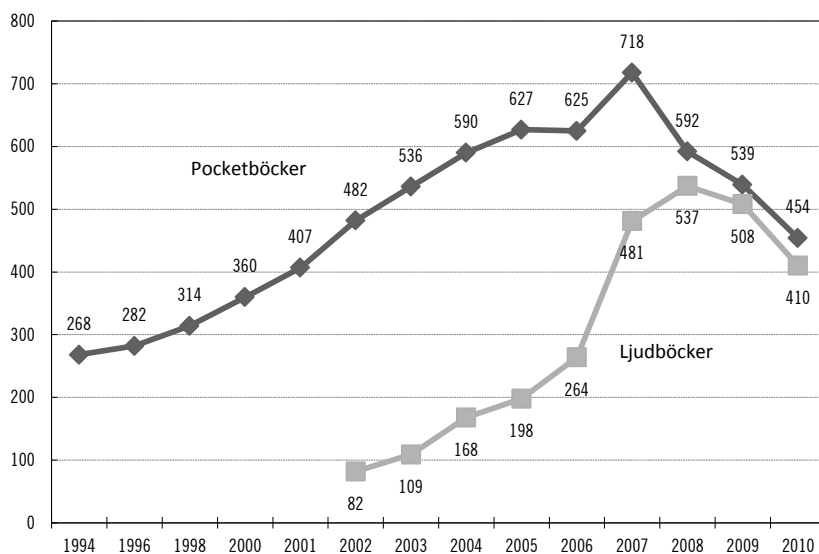
Det senaste året verkar den kraftiga minskningen i bokproduktionen under 2008–2009 ha avstannat. Svenska Förläggareföreningen rapporterar för 2010 en något minskad försäljning och utgivning, men noterar att nedgången efter toppåret 2007 saktat in. Däremot sker nu en snabb expansion av e-böcker. Mellan 2009 och 2010 fördubblades antalet nya e-bokstitlar och de motsvarar över 10 procent av medlemmarnas utgivning (SvF 2011). Medlemmarna i föreningen utgör dock bara en del av det totala antalet bokutgivare, men står samtidigt för ca 70 procent av bokförsäljningen i Sverige. Fortfarande används e-böcker endast av några få procent av befolkningen, men ökningen är påtaglig och syns även i bibliotekens utlåning.

Att utgivningen av e-böcker nu ökar snabbt från en låg nivå har flera orsaker. Samtidigt som utbudet ökat har spridningen av e-boksläsare varit snabb. Det finns 2011 utöver Apples iPad minst 39 olika varianter av läs- och surfplattor på marknaden. Biblioteken rapporterar ökad nedladdning av e-böcker men framhåller samtidigt problem med ökade kostnader för detta (SBF 2011). Medan mycket talar för en fortsatt framgång för e-böcker finns skäl att räkna med att såväl tryckta böcker som ljudböcker kommer att efterfrågas parallellt. Således får man fler parallella medier under lång tid, på liknande sätt som skett vid tidigare introduktioner av nya medier och informationsteknologier.

Även pocketböcker minskar efter rekordartad uppgång

Den goda tillgången på pocketböcker har understött läsningen av skönlitteratur, men också utgivningen av ljudböcker har ökat väsentligt under 2000-talet. Även här noteras dock en minskning under de senaste två åren efter en kraftig uppgång under föregående 10-årsperiod. Den andra figuren visar utvecklingen för nya utgåvor av pocket- och ljudböcker. Både antalet tryckta volymer och antalet exemplar per titel har ökat under motsvarande tid. År 2010 trycktes mer än 9 miljoner pocketböcker med en snittupplaga om drygt 20 000 exemplar per titel (diagram 2).

Diagram 2 Utgivning av pocketböcker och ljudböcker (antal nya titlar och nya upplagor)

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1994–2010 (bearbetning av Nordicom).

Anm.: Tabellen innefattar endast litteratur utgiven av förlag som är anslutna till Svenska Förläggareföreningen. Vidare omfattar den endast allmänlitteratur.

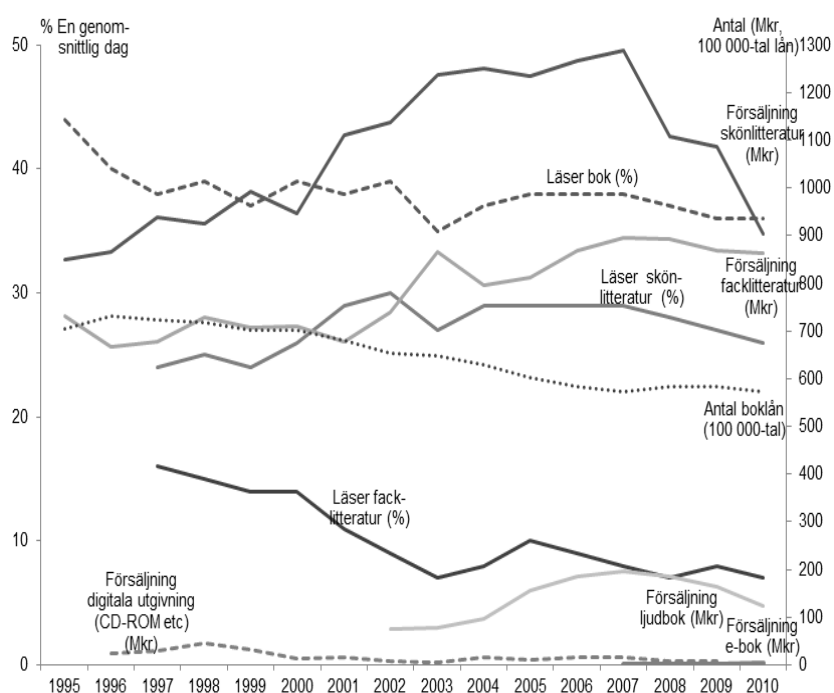
Ett ökat utbud av tryckta böcker – inte minst pocketböcker – under 2000-talet är således en aspekt av läsandets förutsättningar. Men många andra förändringar har ägt rum inom området under de senaste två decennierna.

Diagram 3 sammanfattar ett antal indikatorer med trender som beskriver bokmarknadens utveckling i stort under perioden 1995

till 2010. Diagrammet innehåller både data från utgivningsstatistiken och från Nordicoms intervjuer. Bokläsning i befolkningen under en vanlig dag uppvisar här en svagt minskande trend. Det rör sig dock endast om några få procentenheter mätt som här för befolkningen totalt. Diagrammet inkluderar också detta uppdelat på skönlitteratur och facklitteratur, vilka har väsentligt olika trender under perioden.

Det framgår också att det skett en viss övergång från boklån på bibliotek till köp av böcker. Försäljningen av böcker, särskilt av skönlitteratur, har ökat väsentligt under perioden, medan utlåning av litteratur via biblioteken minskat påtagligt. Längst ned i diagrammet ingår även försäljning av ljudböcker, som hade sin topp kring 2007, samt en ny kurva för e-boksförsäljningen.

Diagram 3 En översikt av förändringar inom bokbranschen 1995–2010

Källa: Nordicom-Sverige.

Bokläsning

I det följande skall vi med hjälp av data från Nordicoms Mediebarometer och andra återkommande representativa undersökningar se närmare på bokläsningen, på trender och på skillnader mellan olika grupper i befolkningen. Särskilt intressant är de ungas nya läs- och informationsvanor.

Tecken på nedgång?

Genomgående i flera undersökningar ligger läsning av böcker totalt sett högt och har hittills förändrats ganska långsamt. Nio av tio läser böcker någon gång per år eller oftare. 2010 läste ca 57 procent någon typ av bok en vanlig vecka och 36 procent av befolkningen mellan 9 och 79 år läste i minst en bok en vanlig dag (Nordicoms Mediebarometer 2010). Samtidigt kommer då och då rapporter om minskad läsning i vissa grupper och ökade skillnader i detta avseende. Vi finner också här sådana orostecken, men kan notera att de inte gäller i samma utsträckning för alla grupper och för alla typer av litteratur. Tvärtom rymmer utvecklingen för bokläsning olika delar med olika tendenser.

I tidigare undersökningar av bokläsningens utveckling har den relativa stabiliteten i utvecklingen ofta betonats. Sett till befolkningen som helhet är förändringarna mellan enskilda år små. Nordicom och SCB redovisar en stabil, svagt minskande tendens totalt sett. När det gäller bokläsning någon gång per år eller oftare redovisar SOM-institutet en liknande trend. En viss uppåtgående trend i andelen som läser böcker ofta, en eller flera gånger i veckan, har däremot noterats, särskilt i SOM-undersökningarna där veckoläsningen går upp under den första hälften av 2000-talet och följs av en viss tillbakagång under de senaste 4–5 åren. Denna utveckling återspeglas i utgivningsstatistiken, men är inte lika markant i Nordicoms eller SCB:s mätningar. En möjlig förklaring är att frågorna formulerats olika.

Medan Nordicom explicit även inkluderar läsning av facklitteratur och skolböcker i sin intervjubaserade undersökning – och dessutom omfattar fler yngre personer – följer svaren i SOM-undersökningens siffror för bokläsning nära en kurva för "läst eller tittat i" skönlitterär bok. "Läst bok" i frågan verkar då av många främst tolkats som läsning av skönlitteratur. En annan aspekt är

skillnader i undersökningsmetodik. SOM-undersökningen bygger på skriftliga enkäter som förutsätter god läsförståelse medan de två andra bygger på intervjuer, under senare år telefonintervjuer. De olika undersökningarna skiljer sig således åt i väsentliga detaljer kring frågeformulering, frågornas kontext och utvalda åldersgrupper, vilket resulterar i att nivån för andel läsare kan variera mellan olika undersökningar. Det är därför viktigt att inte okritiskt använda enskilda siffror eller övertolka mindre skillnader mellan enstaka år.

Under senare år finns en viss, svag nedgångstendens i bokläsningen för befolkningen som helhet i Nordicoms mätningar som innehåller flera olika frågor. Det handlar dock om små procentskillnader om man talar om all bokläsning, dvs. både fack- och skönlitteratur inklusive barn- och ungdomslitteratur. Detta rymmer, som vi kan se närmare i det följande, en särskilt uttalad nedgång i läsning för befolkningen som helhet vad gäller facklitteratur/kurs- och läroböcker. Denna nedgång gäller dock inte skönlitteratur där läsningen är mer stabil, även om också den förändrats något under perioden med en liten nedgång de senaste åren efter en uppgång i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. Större förändringar finns dock i vissa grupper.

Minskande läsförmåga

Om vi ser till yngre, lågutbildade män och, enligt Skolverket, vissa grupper av barn, finns tydligare tecken både på minskad läsning och sjunkande läsförmåga. I den internationella studien av läsförmåga hos elever i årskurs fyra, PIRLS 2006, konstateras att svenska barns läsförmåga försämrats något och att andelen mycket goda läsare minskat under senare år (Skolverket 2007). I den senaste PISA-undersökningen redovisas försämrad läsförståelse för 15-åringar mellan åren 2000 och 2009, vilket också medfört att Sverige i jämförelse med andra OECD-länder tappat position och nu ligger under genomsnittet, samtidigt som skillnaderna mellan elever med olika socioekonomisk bakgrund framhålls ha ökat (se vidare Ulf Fredrikssons kapitel i denna antologi).

De här skisserade förändringarna skall i det följande belysas mer i detalj med data från nämnda undersökningar och framförallt med data från Nordicom, som har en omfattande statistik kring såväl

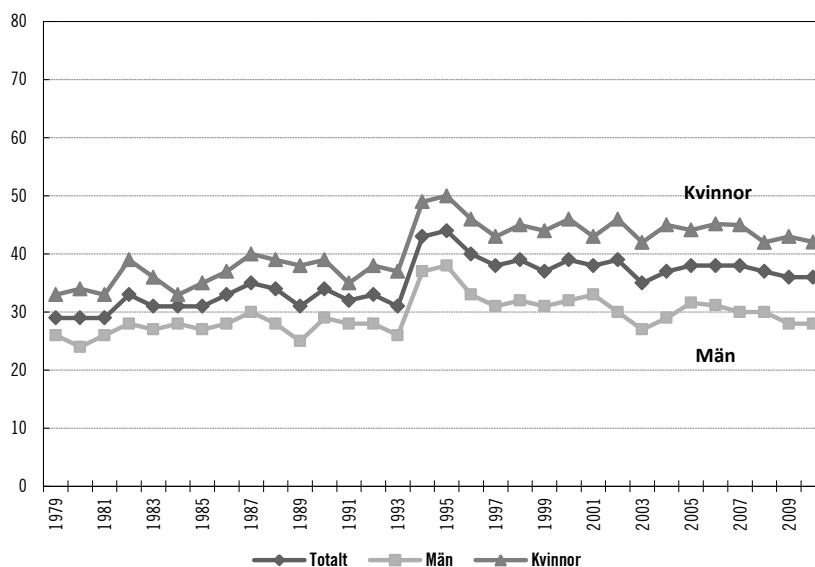
olika typer av bokläsning som användning av andra medier under en längre tidsperiod.

Läsning en genomsnittlig dag och en genomsnittlig vecka

Om vi inledningsvis ser till den regelbundna läsningen i befolkningen som helhet syns en relativt stabil utveckling, men också en påtaglig och bestående skillnad mellan män och kvinnor. Nordicom har mätt bokläsning en genomsnittlig dag sedan 1979. År 1994 gjordes ett förtydligande för att betona att all bokläsning åsyftas, vilket resulterade i ett skift uppåt i kurvan. Sedan dess har en svagt nedåtgående trend noterats under några år för att följas av en mindre uppgång. 2010 uppgav 36 procent av befolkningen mellan 9 och 79 år att de läst bok, men för kvinnor noterades 42 procent och för män endast 28 procent en genomsnittlig dag. Intrycket för perioden som helhet är att bokläsning är en vanlig och relativt stabil aktivitet trots stora förändringar i medieutbudet.

Trenden i bokläsning för befolkningen totalt, 9–79 år, är ganska stabil, men mycket svagt nedåtgående efter 1995, vilket även framgick av diagram 3 ovan. I diagram 4 återges bokläsning totalt samt för män och kvinnor under en längre period med start redan 1979. Då kommer även en förändring i statistiken fram. När man fr.o.m. 1994 betonar att också facklitteratur inklusive kurs- och läroböcker ingår i frågan om bokläsning sker ett skift uppåt i kurvan, men förändringarna perioden före och efter detta är ganska små. Från 2006 ingår också böcker man lyssnat till.

Diagram 4 Bokläsning i befolkningen 9–79 år en genomsnittlig dag (procent)

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

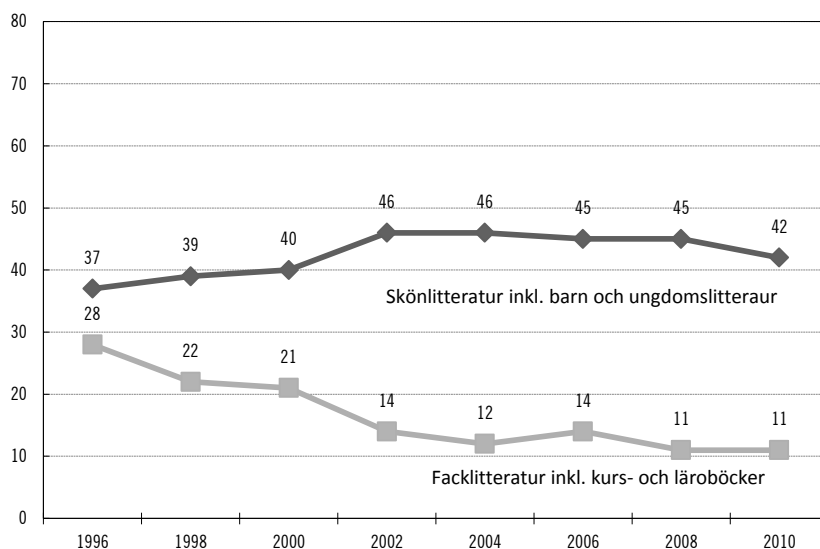
Anm.: I den fråga som ställdes om bokläsning infördes 1994 ett förtydligande för att betona att all bokläsning äsytades. Detta förtydligande har sannolikt bidragit till en ökad andel bokläsare från detta år, något som är särskilt tydligt bland de yngsta. I frågan infördes 2006 ett förtydligande om att även böcker man lyssnat till ingår.

Dramatiskt olika trender

I många sammanhang bör bokläsningen delas upp i olika delar. Framförallt bör man skilja på läsning av skönlitteratur, här inklusive barn- och ungdomslitteratur, respektive läsning av facklitteratur, här inklusive kurs- och läroböcker.

Om vi ser på veckoläsningen per kategori kan för skönlitteratur, inklusive barn- och ungdomslitteratur, en mindre uppgång skönjas vid tiden för sänkningen av bokmomsen (2002), vilket följs av en svag nedgång främst för 2010 (diagram 5). Den stora förändringen rör dock facklitteratur/kurs- och läroböcker där läsandet en genomsnittlig vecka halverats mellan slutet av 90-talet och slutet av 2000-talet.

Diagram 5 Läsning av skönlitteratur och facklitteratur i befolkningen 9–79 år en genomsnittlig vecka (procent)

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

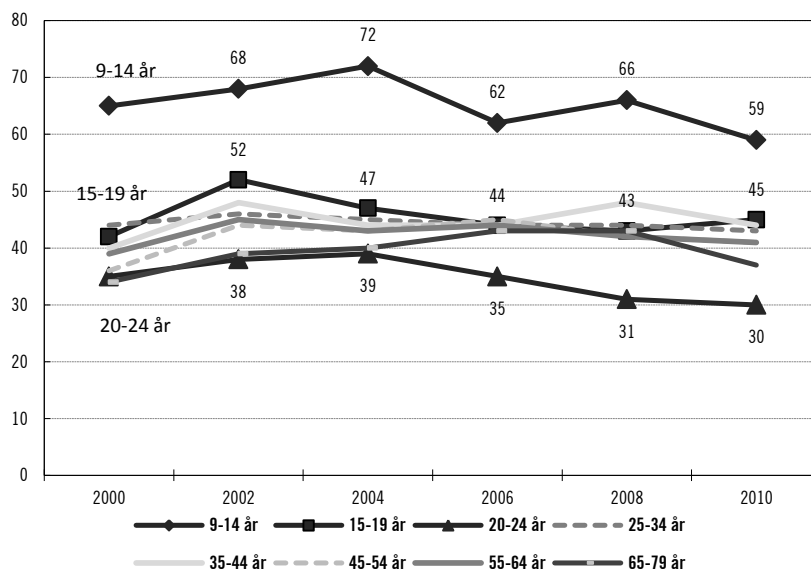
En så stor förändring som den minskade läsningen av facklitteratur har sannolikt sin grund i både ändrade läsvanor, övergång till andra medier och förändringar inom skola och vuxenutbildning. Exempelvis har behovet av att slå upp i fackböcker minskat och alltmer övergått till användning av sökmotorer på internet. Detta skulle kunna förklara en del av minskningen för facklitteratur, som gäller både män och kvinnor och samtliga åldergrupper, men är mindre i åldergruppen 9–14 år än i åldergrupperna 15–24 och 25–44 år (se tabell 4 i appendix). Eftersom ”läst bok” är en återkommande fråga i flera undersökningar är det viktigt att beakta detta vid tolkning av statistiken.

Bland unga minskar nu även läsning av skönlitteratur

Om vi ser närmare på den dagliga läsningen av skönlitteratur under 2000-talet i olika åldrar finner man även här en viss nedåtgående tendens i de yngre åldergrupperna, dvs. 9–14 år, 15–19 år samt 20–24 år. Trenden under senare år är tydligast i den sistnämnda

gruppen och svagast i gruppen 15–19 år. För övriga åldersgrupper är utvecklingen hittills mer stabil (diagram 6).

Diagram 6 Läsning av skönlitteratur en genomsnittlig dag i olika åldrar (procent)

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

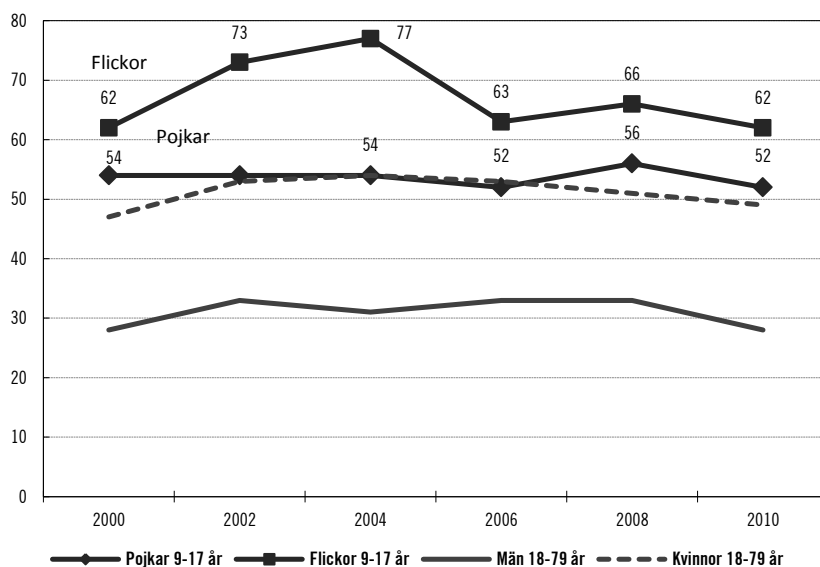
Skillnaden mellan män och kvinnor när det gäller läsning och särskilt läsning av skönlitteratur är återkommande och tycks börja tidigt. Under 2000-talet uppvisar flickor i åldern 9–17 år en uppgång under början av perioden som följs av en återgång till nivån kring 2000. Denna trend för flickor liknar den som gäller det ökade utbudet av litteratur och även SOM-undersökningens resultat för dem som läser ofta. Det ser således ut som om ett ökat utbud och sänkt moms under några år understött en viss uppgång i försäljning och läsning av skönlitteratur, tydligast bland flickor/unga kvinnor men inte här synbart när det gäller pojkar/unga män (diagram 7).

Av diagram 7 framgår också att andelen pojkar som läser skönlitteratur en genomsnittlig vecka ligger ungefär 10 procentenheter lägre än flickorna och uppvisar små förändringar under perioden, möjligen med en svag nedgång under det senaste året. Om vi bortser från den korta uppgången för flickor i början av 2000-talet

verkar här avståndet mellan män och kvinnor respektive pojkar och flickor vara ganska stabilt.

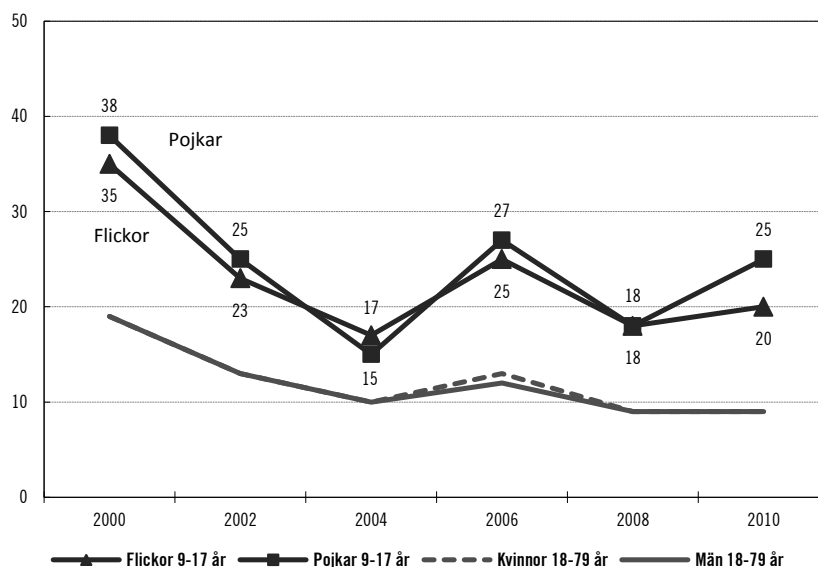
Om vi jämför läsningen av skönlitteratur (inklusive barn och ungdomslitteratur) bland unga med den vuxna delen av befolkningen kan man dels se den högre andelen läsare bland unga, dels en svag nedgångstendens under de senaste åren, så att 2010 ger ett något lägre värde än tidigare för samtliga grupper i diagram 7.

Diagram 7 Läsning av skönlitteratur en genomsnittlig vecka bland pojkar och flickor samt kvinnor och män (procent)

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Motsvarande diagram för läsningen av facklitteratur en genomsnittlig vecka visar en tydligare nedgångstrend under perioden, såväl för vuxna som för barn och ungdom i åldern 9–17 år (diagram 8).

Diagram 8 Läsning av facklitteratur en genomsnittlig vecka bland pojkar och flickor samt kvinnor och män (procent)

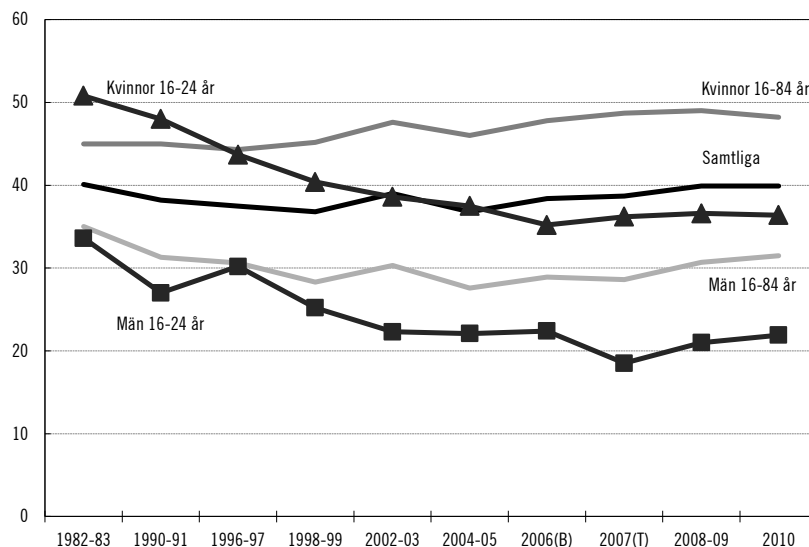
Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Den stabila skillnaden mellan män och kvinnor, respektive pojkar och flickor när det gäller läsning av skönlitteratur, inklusive barn- och ungdomslitteratur, finns inte alls när det gäller facklitteratur där män och kvinnor respektive pojkar och flickor inte skiljer sig åt. Däremot finns en skoleffekt där unga i skolåldern oftare läser facklitteratur, vilket framgår tydligt i diagram 8. Man kan här undra varför inte unga når en ännu högre andel läsare då frågan om facklitteratur explicit inkluderar kurs- och läroböcker.

Ungas minskade läsning – en trend som pågått länge

Den tendens till minskad bokläsning som noterats i Nordicoms studier och som specificerats till att särskilt gälla facklitteratur samt yngre återfinns också i SCB:s Ulf-undersökning. Där har man för samtliga en relativt stabil utveckling av bokläsning och till och med en viss ökning bland kvinnor och män under senare år. För yngre män och kvinnor noteras dock en tydlig nedgång, särskilt sett i ett längre tidsperspektiv från tidigt 1980-tal och fram till 2007–2008 (diagram 9).

Diagram 9 Bokläsning varje vecka enligt Ulf-undersökningen (procent)

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (Ulf).

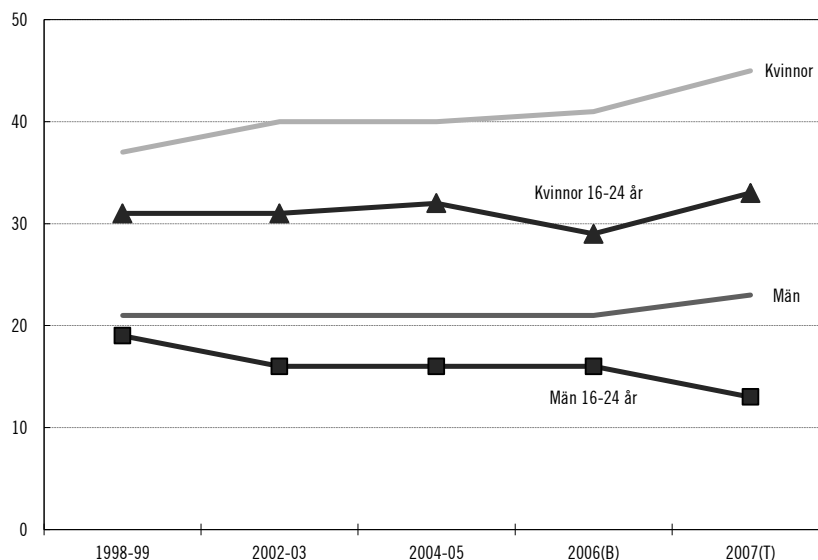
Anm.: Besöksintervjuerna (B) upphörde 2006 och ersattes av telefonintervjuer (T).

SCB:s Ulf-undersökningar visar således, i likhet med vad vi tidigare sett, en relativt stabil trend för bokläsning totalt sett, särskilt för kvinnor, men en tydlig nedåtgående trend under perioden för unga, här i åldern 16–24 år. Denna trend märks för både unga män och unga kvinnor. Under 2000-talet är den här endast några få procent, men jämfört med samtliga värden för 1980- och 1990-talen är steget långt till läget under senare delen av 2000-talet. SCB redovisar dock inte för de allra senaste åren, efter 2007, någon ytterligare stor förändring, men man kan notera att man under senare år övergått från besöksintervjuer till telefonintervjuer, vilket kan ge något högre värden.

Intressant är också här att notera att man för gruppen samtliga kvinnor noterar en svagt ökande trend fram till 2007. Detta är i linje med SOM-undersökningens ökande tendens för andelen som läser varje vecka under perioden från moms-sänkningen 2002 till och med omkring 2006–2007. Som vi tidigare nämnt är det främst skönlitteraturen som står för en positiv trend och då främst bland kvinnor. SCB redovisar också för en del av perioden data om läsningen av skönlitteratur när det gäller läsning ”i stort sett varje

vecka”. Detta visar på en uppgång i läsning av skönlitteratur bland kvinnor generellt under perioden 1998–2007. Bland unga kvinnor, 16–24 år, är uppgången mindre och bland unga män syns i stället en nedgång 2007 (diagram 10).

Diagram 10 Läsning av skönlitteratur varje vecka bland kvinnor och män totalt och i åldern 16–24 år (procent)

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (Ulf).

Anm.: Notera att 2006 upprepas med data för dels besöksintervju (B) och dels för den då påbörjade nya typen av datainsamling via telefonintervju (T). Data från telefonintervjuerna har inte tagits med här.

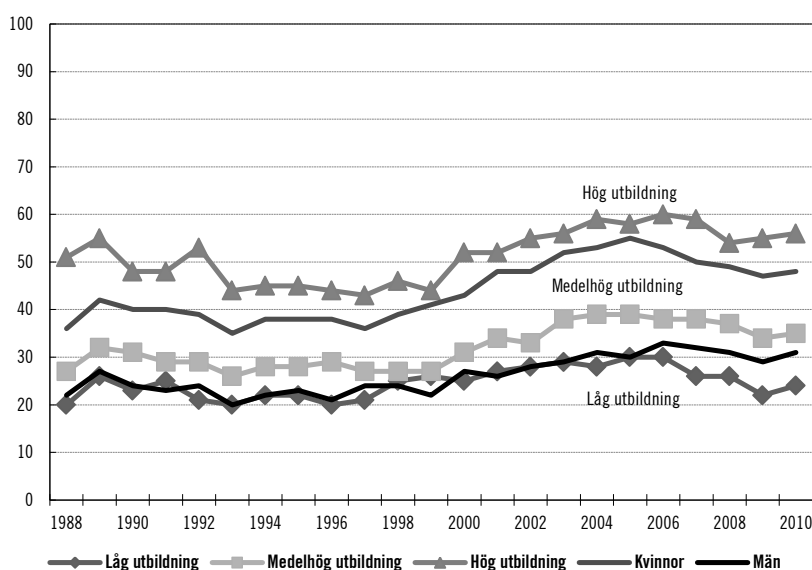
Stora skillnader beroende på kön och utbildning kvarstår

Man kan fråga sig om den ganska stora och välkända skillnaden i läsning mellan personer med olika utbildningsnivå förändrats under senare decennier. Om vi ser till befolkningen mellan 16 och 80 år verkar dock skillnaden mellan låg- och högutbildade vara ungefär lika stor under hela perioden mellan 1988 och 2010. Skillnaden mellan män och kvinnor är dock en aning större under perioden 2000–2010 än den var på 1990-talet. Detta gäller läsning enligt SOM-undersökningen, en eller flera gånger per vecka. Ser man till årlig läsning har däremot gapet mellan låg- och högutbildade ökat något (Höglund & Wahlström 2011). Skillnaden mellan vuxna män

och kvinnor är något större än den mellan pojkar och flickor, vilket är rimligt med tanke på pojkars och flickors skolgång (diagram 11).

Än mer anmärkningsvärt är kanske att skillnaden mellan män och kvinnor inte minskat, utan är ganska stabil de senaste två decennierna såväl i Nordicoms och SCB:s data som i SOM-undersökningen. SCB:s data för läsning av skönlitteratur ger till och med en mindre ökning i skillnaden mellan män och kvinnor (diagram 9 och 10). Sett över ännu längre tid har dock förhållandet mellan mäns och kvinnors förhållande till bokläsning förändrats väsentligt (se Ulla Carlssons inledningskapitel).

Diagram 11 Bokläsning en eller flera gånger per vecka, efter utbildning och kön (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2010.

Skillnaderna mellan män och kvinnor samt mellan olika utbildningsnivåer har studerats närmare för läsning både varje vecka och någon gång i månaden eller oftare i SOM-undersökningen. I tabell 1 jämförs fyra 5-årsperioder. Även detta resultat visar att de stora skillnaderna i bokläsning mellan olika utbildningsnivå och mellan män och kvinnor är relativt stabila de senaste två decennierna, men en mindre ökning i utbildningsklyftan mellan 1990-talet och 2000-talet kan noteras för läsning varje vecka. Andelen bokläsare är, som

påpekats, något högre under 2000-talet jämfört med 1990-talet i SOM-undersökningen och bokläsning ligger där i nära kontakt med kurvan för läsning av skönlitteratur under senare år.

Tabell 1 Andel bokläsare varje vecka samt varje månad eller oftare, efter utbildning och kön (procent)

År/period	Utbildning			Kön		Antal
	Låg	Medel	Hög	Kvinnor	Män	
1991–1995						
Vecka	22	28	47	38	22	
Månad	36	48	69	59	39	8 556
1996–2000						
Vecka	24	28	46	40	24	
Månad	40	47	68	61	40	13 525
2001–2005						
Vecka	28	37	56	51	29	
Månad	43	55	74	70	44	17 140
2006–2010						
Vecka	26	36	57	42	31	
Månad	40	53	74	67	46	17 573

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1991–2010.

Nästan 9 av 10 svenskar läser böcker åtminstone ibland. Om man särredovisar andelen som uppger sig inte läst böcker under det senaste året ligger denna enligt Nordicom på 11–12 procent under de senaste 15-åren (SOM-institutet har en något högre siffra). Inom denna grupp kan man skönja förändringar, så att andelen icke-läsare bland äldre i grupperna 45–79 år minskat något och i stället ökat bland yngre ända upp till och med åldersgruppen 25–44 år. Dessa förändringar är dock endast ett par procentenheter, men går i linje med de tendenser som visats ovan. En något större ökning från 1–7 procentenheter som inte läst bok gäller bland högutbildade så att också dessa nu finns med i gruppen som inte läser böcker, även om de är få (se tabell 5 i appendix).

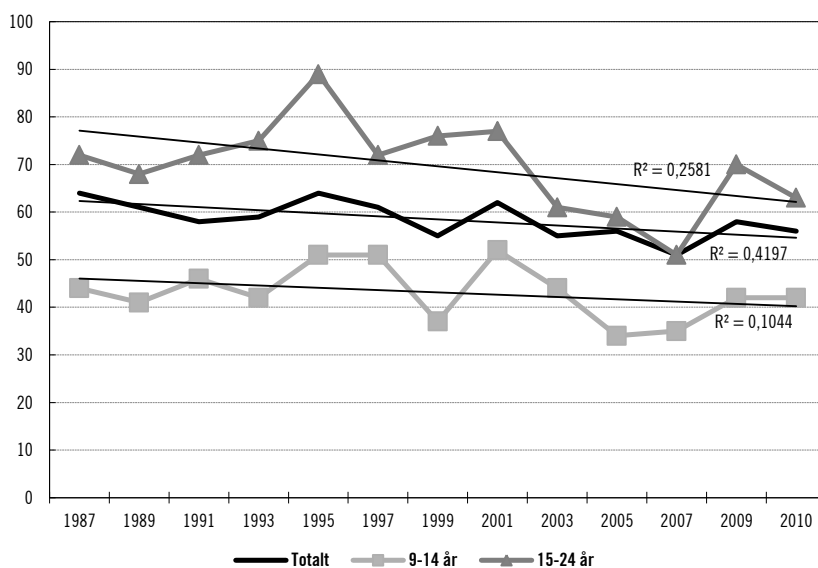
Lästidens utveckling

Nordicom mäter regelbundet också den tid som används för olika medier. Den tid som ägnas åt läsning eller lyssnande på bok bland dem som "läst eller lyssnat" en genomsnittlig dag uppgår 2010

enligt Nordicoms mätning till 56 minuter per dag. I mitten på 90-talet var lästiden några minuter längre (diagram 12).

I åldersgruppen 9–14 år var lästiden 42 minuter 2010 och har även här minskat endast några minuter jämfört med medelvärdet för 1990-talet (45 minuter). Enbart i åldersgruppen 15–24 år förefaller lästiden bland bokläsare ha sjunkit påtagligt sedan mitten på 90-talet – från 90-talets snitt på 75 minuter per dag till 63 minuter 2010. Den genomsnittliga lästiden har beräknats för dem som läser böcker. De som inte läst böcker under 2010 (12 procent av samtliga) ingår alltså inte i beräkningen av lästid här.

Diagram 12 Lästidens utveckling bland unga läsare och läsare i befolkningen totalt en genomsnittlig dag (minuter)

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

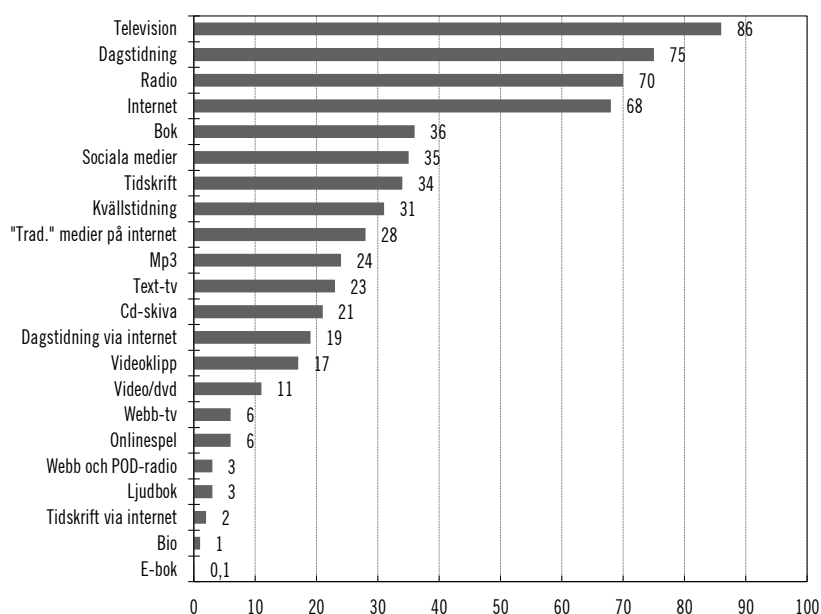
Anm.: Genomsnittlig lästid bland dem som läser böcker. Linjär trend tillagd. Notera att från 1994 betonas att även skol- och facklitteratur ingår, från 2006 även böcker man lyssnat till och från 2009 är frågan ändrad till två frågor för läst respektive lyssnat.

Förändringarna i lästid är som framgår relativt små, men inte obetydliga och tydligast som tendens bland unga, där således både andelen läsare och den tid som de ägnar läsningen gått ned. Den nedgående trenden torde ha mildrats genom att man från 2006 också räknar med tid för att lyssna på ljudböcker – något som normalt tar längre tid.

Mediedagen förändras

Böcker används en genomsnittlig dag av 36 procent i befolkningen mellan 9 och 79 år. Nordicoms mätning av medieanvändning rymmer en rad olika medier och boken kommer då en bit ner på listan över de vanligaste dagliga medierna, som toppas av tv och dags-tidning när vi ser till hela befolkningen. Detta ingår i den återkommande redovisningen av den så kallade mediedagen, det vill säga hur många som använder olika medier en genomsnittlig dag (diagram 13).

Diagram 13 Andel av befolkningen 9–79 år som använde olika massmedier en genomsnittlig dag 2010 (procent)

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Anm.: Med användning avses här andel av befolkningen mellan 9 och 79 år som tagit del av respektive medium en genomsnittlig dag i både tryckt och annan form. Med sociala medier avses här socialt nätverk/community/ diskussionsforum/chat-grupp eller blogg. Med "traditionella" medier avses morgontidning, kvällstidning, tidskrift, radio eller tv.

Medan tv och bok användes av lika många som året innan kan man för sociala medier notera att andelen som använder dessa en genomsnittlig dag ökade från 26 till 35 procent på bara ett år. Ett annat sätt att se på mediedagen är hur lång tid man ägnar respektive medium. Här dominerar tv, radio och internet som tillsammans

svarar för över 70 procent av den totala dagliga medietiden om 361 minuter. Boken hamnar då på ett genomsnitt om 6 procent av mediedagen, eller omkring 20 minuter totalt. För männen utgör den ca 4 procent av total medietid och för kvinnor 7 procent (Nordicoms Mediebarometer 2010).

Andelen som använder olika medier en genomsnittlig dag har förändrats på flera sätt under det senaste decenniet. Internet används dagligen av allt fler samtidigt som traditionella medier som radio, dagstidningar, böcker och video minskar tydligt, medan tv förändrats mindre. I tabell 2 har procentskillnaden mellan år 2010 och år 2000 markerats längst till höger. Den stora ökningen av daglig internetanvändning har inneburit minskningar för flertalet äldre medier under det senaste decenniet. Man kan notera att boken ändå minskat mindre än både radio och dagstidningar. Bland nygamla medier märks ungas minskade användning av dvd och video (tabell 2).

Tabell 2 Mediedagen: Andel som använder olika medier i befolkningen samt bland flickor och pojkar (procent)

	2000	2005	2010	Skillnad 2010–2000
Tv, samtliga	88	86	86	-2
- Pojkar 9-17 år	94	93	92	-2
- Flickor 9-17 år	91	93	87	-4
Radio, samtliga	80	74	70	-10
- Pojkar 9-17 år	60	48	46	-14
- Flickor 9-17 år	68	64	55	-13
Dagstidning, samtliga	74	73	66	-8
- Pojkar 9-17 år	47	43	31	-16
- Flickor 9-17 år	47	39	36	-11
Bok, samtliga	39	38	36	-3
- Pojkar 9-17 år	57	52	50	-7
- Flickor 9-17 år	62	58	56	-6
Internet, samtliga	32	42	68	+36
- Pojkar 9-17 år	35	45	74	+39
- Flickor 9-17 år	34	43	63	+29
Pvr, dvd, video, samtliga	15	15	11	-4
- Pojkar 9-17 år	36	28	12	-24
- Flickor 9-17 år	30	25	15	-15

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

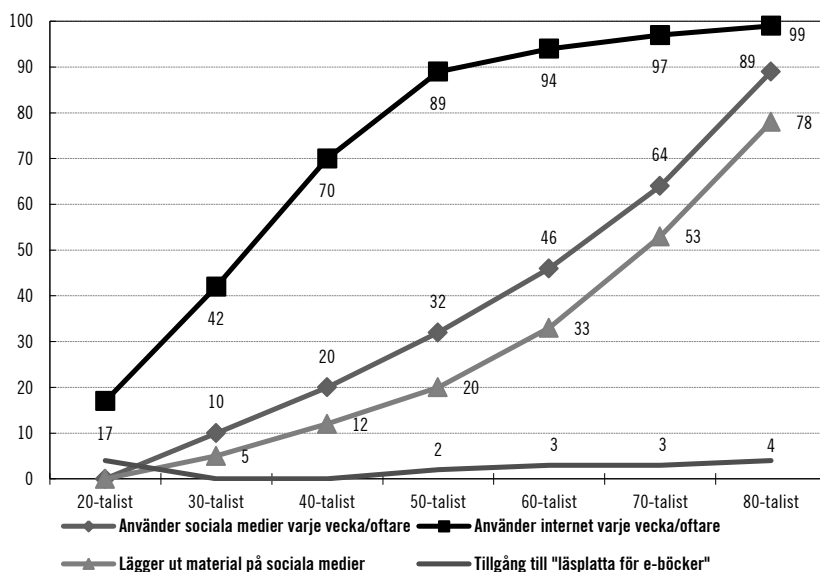
Mediedagens förändring illustrerar hur vårt intag av information förändras. En aspekt som kan tillföras är att det också skett en betydande förskjutning med ökade inslag av bilder både via internet och via flera andra medier. Detta ställer än högre krav på informationskompetens i vid mening. Vikten av stärkt utbildning i källkritik och kritisk tolkning av både text och bild påtalas därför i dag ofta från flera håll.

Internet och sociala medier tar en allt större del av tiden

Förutsättningarna för att ta del av information och medieanvändningen över huvud taget har ändrats väsentligt genom internets genombrott. Sverige är ett av de länder där användningen är mest spridd och för majoriteten ingår internetanvändning i vardagen. På bara några få år har också spridningen av sociala medier expanderat kraftigt. Medan internet nu når majoriteten, och endast de allra äldsta grupperna är svaga internetanvändare, så är skillnaderna mycket större mellan olika generationer när det gäller sociala medier. Enligt *Svenskarna och Internet 2011* (Findahl 2011) är det i dag 69 procent av befolkningen som dagligen använder internet, men i åldrarna 12–44 år är 9 av 10 dagliga användare.

Att förutsättningarna för att söka information och upplevelser har förändrats innebär för övriga medier att konkurrensen om dygnets timmar och brukarens uppmärksamhet skärpts. Mot den bakgrunden är det snarast förvånande att såväl läsvanor som övriga medievanor ändå är så relativt stabila och inte ändrats mer än som skett. Diagram 14 visar användning av internet respektive användning av sociala medier varje vecka för olika generationer. Medan internetspridningen nått en majoritet, från de unga och uppåt i ålder till och med 40-talisterna, har sociala medier fortfarande bara nått 70- och 80-talister i samma grad. Ett nytt medium som tillgång till läsplatta finns med i botten på diagrammet med endast några procents täckning hösten 2010.

Diagram 14 Användning av internet och sociala medier samt tillgång till läsplatta per generation (procent)

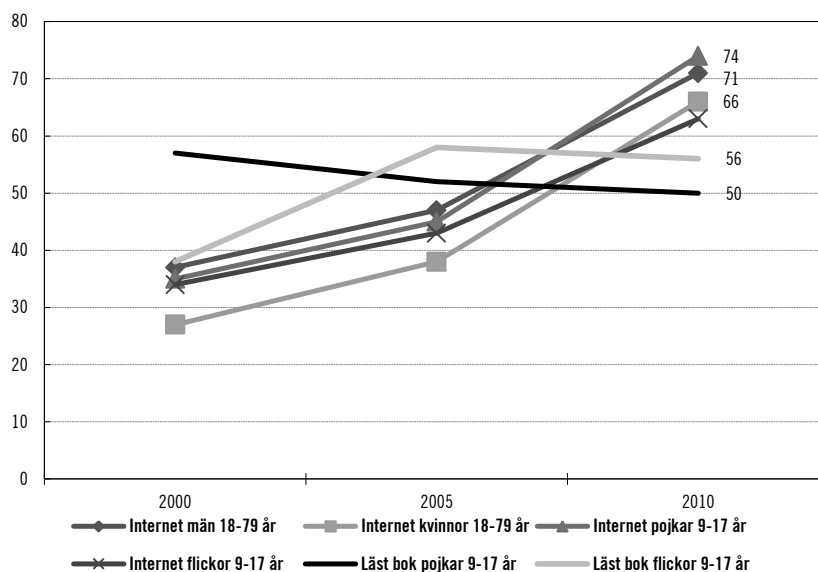

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010.

Bokläsningens relativt långsamma förändringar över tid kan kontrasteras mot utvecklingen av internetanvändning under 2000-talet. I diagram 15 jämförs bokläsning och internetanvändning bland pojkar och flickor i åldern 9–17 år en vanlig dag, mot bakgrund av motsvarande trender för vuxna. Här framgår att medan pojkars internetanvändning ökat snabbast efter 2005 uppvisar andelen bokläsare bland pojkar en tydligt nedåtgående trend. För flickor är trenden för läsning inte alls tydlig och uppvisar en uppgång mellan 2000 och 2005. Detta återspeglar den ökning i flickors läsning av skönlitteratur under första hälften av 2000-talet som visas nedan (diagram 15).

Detta resultat antyder en motsättning mellan internetanvändning och bokläsning som dock inte gäller generellt. Tvärtom finns ett positivt grund samband mellan läsning och internetanvändning, men motsättningen finns givetvis när internetanvändningen kommer till mycket höga nivåer och inte lämnar särskilt mycket tid över för bokläsning.

Diagram 15 Läst bok respektive använt internet en vanlig dag, efter ålder (procent)

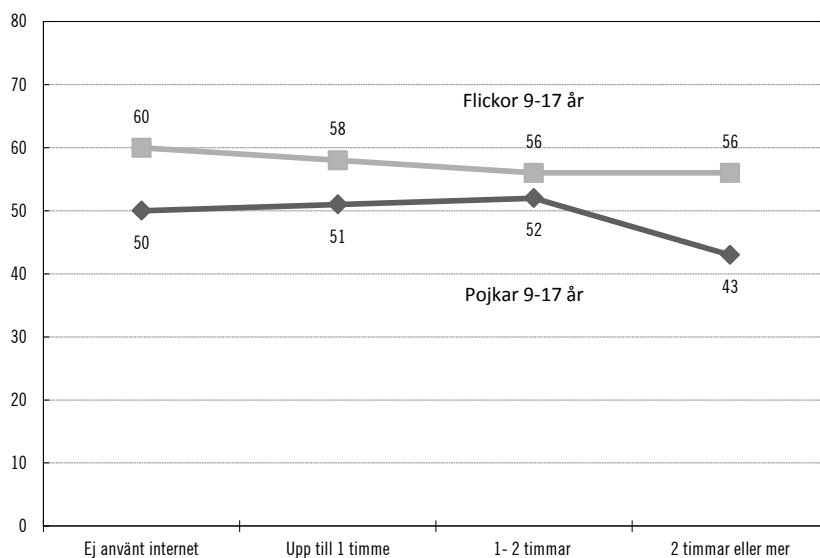
Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Anm.: Antal svarande var 2000=2370, 2005=3436 och 2010=4611.

Hur framgår det att omfattande användning av internet står i motsättning till bokläsning?

Det är svårt att finna belägg för detta om man inte kan avgränsa vissa ytterligare undergrupper, till exempel de som spelar extremt mycket på internet, vilket dock ger ett svagt dataunderlag. Om man ser till bokläsning bland dem som använt internet mer än två timmar föregående dag bland unga i åldern 9–17 år kan man dock finna en lägre andel bokläsare bland pojkar, där andelen som läst bok sjunker med 9 procentenheter när vi går från 1–2 timmars internetanvändning till ännu längre internettid. Detta gäller dock enbart pojkar och inte alls bland vuxna eller bland flickor. En möjlig förklaring är att vissa typer av internetanvändning, som tidskrävande dataspel, är särskilt utbredd bland pojkar, medan flickors internetanvändning i mindre omfattning består av spel och i stället innehåller mer av sociala medier och bloggar (Findahl 2011). Diagram 16 visar en jämförelse i läsning efter internettid där två-timmarsgränsen ger utslag.

Diagram 16 Läst bok föregående dag efter internettid, pojkar och flickor (procent)

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Anm.: År 2009 och 2010 är sammanförda. N=981.

Upp till hälften av pojkarna spelar datorspel dagligen

Enligt *Svenskarna och Internet* engagerar dataspel via internet både pojkar och flickor, men efter 10-årsåldern intresserar sig flickor mer för bloggar och sociala nätverk och minskar spelandet. Pojkar fortsätter ända upp till 20-årsåldern att spela ganska frekvent. Hela 90 procent av de unga männen spelar och hälften gör det dagligen. I åldern 12–15 år spelar 52 procent av pojkarna dagligen jämfört med 15 procent av flickorna. Omvänt läser 52 procent av flickorna i samma ålder bloggar dagligen jämfört med endast 1 procent av pojkarna (Findahl 2011). Av Nordicoms Internetbarometer 2010 framgår på liknande sätt att bland pojkar i åldern 9–14 år använder 54 procent någon typ av datorspel en genomsnittlig dag, jämfört med flickor där 31 procent gör detta. I åldern 15–24 år har denna andel sjunkit till 44 procent av pojkarna och till 15 procent av flickorna, som i stället läser bloggar i väsentligt högre grad än pojkar/unga män gör.

Läsning i specifika grupper

Vi har här använt statistik som avser befolkningen som helhet, vilket begränsar möjligheterna att urskilja specifika målgrupper som kan ha problem med läsning. Det gäller till exempel olika former av fysiska och psykiska funktionshinder, dyslexi, språksvårigheter, annat modersmål än svenska m.m. Folkbiblioteken har ofta definierade mål att särskilt beakta behoven i sådana grupper. I skolan är det mycket viktigt att tidigt kunna sätta in stöd om någon form av lässvårigheter finns. Dyslexi torde beröra så många som 6–10 procent av befolkningen, men kunskaperna om detta och metoder för stöd har utvecklats väsentligt under senare år.

En annan viktig kategori är invandrargrupper, som har annat modersmål eller huvudsakligen använder annat språk än svenska i hemmet. Hur ser bokläsningen ut i dessa grupper? Även här kan man peka på biblioteken som i ganska stor utsträckning tillhandahåller litteratur och tidningar på andra språk än svenska och ofta identifierar invandrare som en viktig målgrupp. I en rapport om invandrargrupperns biblioteksvanor framgår också att de i stor utsträckning nyttjar biblioteken och oftare än övriga i Sverige besöker bibliotek (SBF 2008).

Läsning av skönlitteratur minskar med kulturellt/geografiskt avstånd

I SOM-undersökningen finns frågor om eget och föräldrars uppväxtområde, vilket gör det möjligt att urskilja invandrargrupper, men samtidigt är antalet sådana svar begränsat och datainsamlingsformen med enkät torde utesluta svarande med dålig förmåga att läsa svenska. Genom att slå ihop svar mellan 2000 och 2010 erhålls dock ett större antal som själva växt upp utomlands eller vilkas föräldrar växt upp utomlands. Detta ger en viss – om än begränsad – indikation om läsning i denna kategori. I tabell 3 jämförs läsning av skön- och facklitteratur någon gång i månaden eller oftare för svarande där eget respektive faders uppväxtområde är i Sverige/övriga Norden eller utanför Norden.

Tabell 3 Månadsläsning av skön och facklitteratur efter uppväxtområde (procent)

	Egen uppväxt			Faders uppväxt		
	Sverige/ Norden	Övriga Europa	Utom Europa	Sverige/ Norden	Övriga Europa	Utom Europa
<i>Skönlitteratur</i>						
Kvinnor	63	55	41	63	57	40
Män	39	40	28	39	42	26
Antal	13 140	430	310	12 754	679	465
<i>Facklitteratur</i>						
Kvinnor	34	34	32	34	35	29
Män	31	29	29	31	32	28
Antal	13 062	423	309	12 679	671	466

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2010.

Av tabell 3 framgår att när det gäller läsning av skönlitteratur minskar andelen läsare när man går från uppväxt i Sverige eller övriga Norden till uppväxt i övriga Europa och den minskar ytterligare vid uppväxt utom Europa. Samma mönster finns för faderns uppväxt (och även för moderns som utelämnats här). Detta gäller dock endast skönlitteratur.

Skillnaden mellan Sverige/Norden och annan bakgrund är obetydlig när det gäller läsning av facklitteratur. Man kan spekulera i om detta möjligen sammanhänger med höga ambitioner att skaffa sig utbildning och arbete bland personer med invandrabakgrund, medan intresset för svenskspråkig skönlitteratur är mindre och sjunker ju längre bort från Norden man själv eller familjen haft sin uppväxt. Språk och kulturskillnader kan också inverka på detta. Språkproblemen torde vara större i verkligheten än de framstår här, då svar här innebär att man redan behärskar språket relativt väl.

Bokanskaffning

Inledningsvis såg vi på bokutbudet från produktionssynpunkt. Böcker anskaffas dock på flera olika sätt. Varifrån man får sina böcker varierar med ålder och utbildning men skillnaderna mellan män och kvinnor är små. Den dominerande anskaffningsvägen är köp, där vi förutom bokhandel också kan medräkna köp i kiosker, varuhus, internetbokhandel och antikvariat. Samtliga former av bokköp summerar då till 50 procent av bokanskaffningen i befolk-

ningen som helhet. Den därefter vanligaste anskaffningsvägen för böcker är lån på bibliotek. Här bör noteras att lån från bibliotek är särskilt vanligt bland yngre och i åldergruppen 9–14 år står biblioteken för nära hälften av de yngres bokanskaffning, medan köp bland dessa är betydligt mindre vanligt än bland vuxna och endast svarar för 21 procent av de senast lästa böckerna. Biblioteken, dvs. skol- och folkbiblioteken, är därför särskilt viktiga för denna grupps läsande (tabell 4).

Tabell 4 Olika sätt att införskaffa böcker bland dem som läst någon bok den senaste veckan, 2010 (procent)

<i>Den senast lästa boken var...</i>	Kön			Ålder				Utbildning			
	Totalt	Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Mellan	Hög
Köpt i bokh./pocketbutik	30	29	30	15	26	34	37	29	25	32	35
Lånad på bibliotek	25	25	25	49	33	14	17	25	27	20	16
Lånad från släkt/vän	10	8	10	3	7	12	11	12	13	12	11
Fått som gåva	9	9	8	13	8	7	6	12	10	9	6
Köpt via internetbokh.	9	9	9	2	9	16	9	4	3	8	14
Köpt i kiosk/varuhus	6	5	6	2	4	8	8	4	6	7	7
Köpt genom bokklubb	4	4	4	2	1	2	6	7	8	3	4
Köpt på antikvariat	1	1	0	–	1	0	1	1	1	1	1
Nedladdad från internet	0	0	1	0	1	0	1	1	–	1	0
Lånad i läsecirkel	1	2	0	–	0	3	1	0	1	1	2
Anskaffad på annat sätt	6	7	5	12	10	3	4	4	6	5	4

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer 2010.

Bland högutbildade är köp betydligt vanligare än bland dem med låg och medelhög utbildning, vilket kan tolkas som en resursfråga i första hand. Man kan här också notera att anskaffning via bokklubb är vanligare bland äldre.

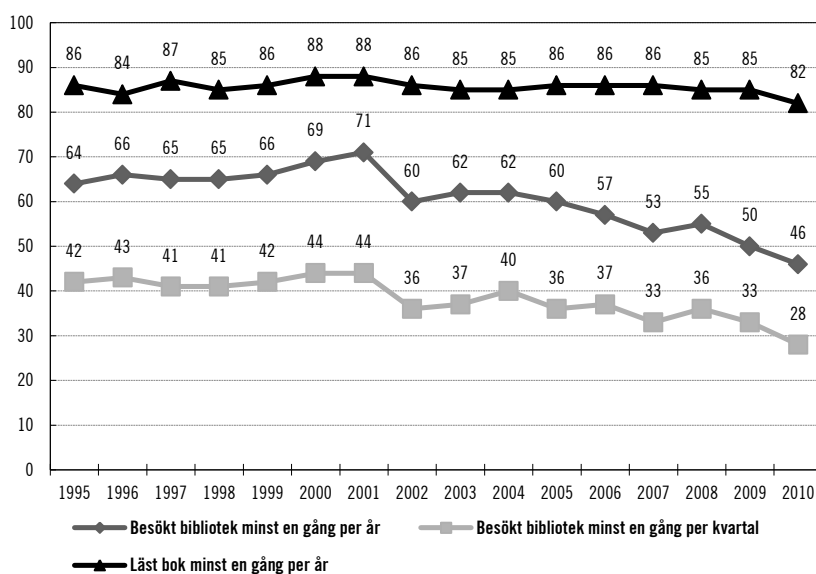
Biblioteken

Som nämnts ovan har folkbibliotekens utlåning minskat under senare decennier. Detta återspeglas också delvis i biblioteksbesöken. I SOM-undersökningen noteras en minskning när det gäller andel besökare, främst under de senaste åren med en nästan linjär trend från 2002/2003, efter ett skift nedåt som tidsmässigt

sammanfaller med sänkningen av bokmomsen (diagram 17). I likhet med bokläsning finns stora skillnader mellan olika grupper efter utbildningsnivå, kön och ålder. Den påtagliga skillnaden mellan män och kvinnor, där kvinnor både läser böcker och använder bibliotek i större utsträckning än män, kvarstår.

Resultaten från SOM-undersökningen 2010 med 46 procent som besöker bibliotek åtminstone någon gång per år respektive 28 procent som besöker bibliotek varje kvartal eller oftare, är de lägsta hittills i denna mätning. Nedgången i besök ligger främst under 2000-talet, medan utlånen av tryckta böcker haft en successiv nedgång under en längre tid.

Diagram 17 Andel som besökt ett bibliotek och som läst en bok, per år eller kvartal (procent)

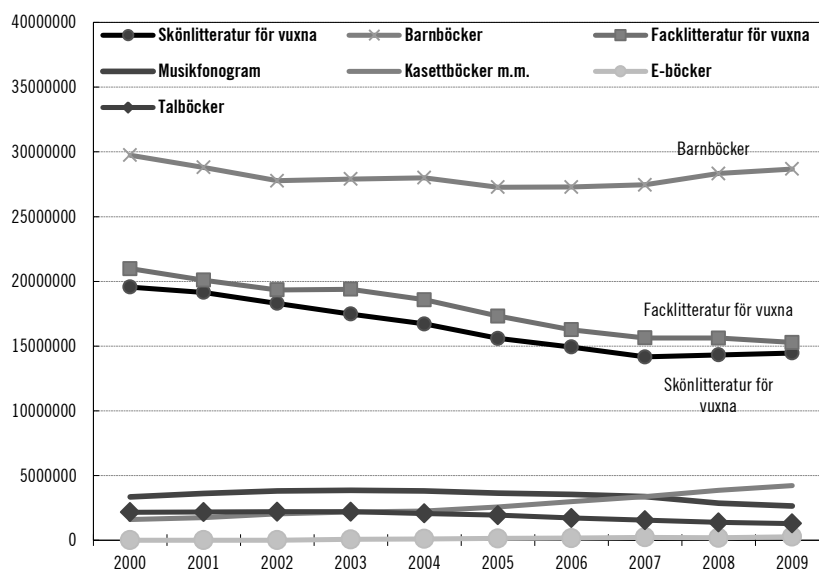
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2010.

Om man ser närmare på olika grupper finner man en fortsatt smärre nedgång bland både män och kvinnor, men mer bland lågutbildade och i arbetarhem än bland högre tjänstemän och högutbildade. Mellan 2001 och 2010 minskade biblioteksbesöken bland lågutbildade från 60 procent till 25 procent, medan de bland högutbildade endast minskade från 85 till 66 procent under samma period. Andelen som läst bok åtminstone någon gång per år eller

oftare sjönk under samma period från 81 till 62 procent bland lågutbildade, men endast från 98 till 96 procent bland högutbildade enligt SOM-undersökningarna. Samtidigt har andelen högutbildade i befolkningen ökat och andelen med mycket kort utbildning, som också till stor del består av äldre, har minskat. Om vi i stället ser på motsvarande data för familjetyp finns en liknande, men inte lika stor, förändring under perioden, med en minskning över tid för arbetarhem och en ganska stabil nivå för högre tjänstemannahem.

Den officiella biblioteksstatistiken har under längre tid visat en minskning när det gäller lån av både skönlitteratur och facklitteratur (diagram 18).

Diagram 18 Antal utlån vid svenska folkbibliotek, efter kategori

Källa: SCB:s statistikdatabas (SCB 2011).

Nya medier av olika slag har tillkommit och ibland, som när det gäller ljudböcker av olika slag, ökat kraftigt. Detta har dock inte balanserat den stora volymminskningen när det gäller utlån av framförallt skön- och facklitteratur. Däremot ligger utlåningen av barnlitteratur ganska stabilt och har därigenom över tid fått en relativt större roll i bibliotekens bokutlåning. Under de allra senaste åren har utlån av e-böcker tillkommit och ökat kraftigt, men detta utgör ännu endast en liten del av den totala utlåningen

och fortfarande har bara en mycket liten del av befolkningen en läsplatta eller surfplatta. Om den pågående spridningen av läsplatlor eller motsvarande fortsätter parallellt med en snabb ökning av e-boksutgivningens kan dock utlåningen av e-böcker bli omfattande i framtiden. Hur man lyckas lösa frågor om förlagsersättning och kostnader för detta är därför en viktig och mycket aktuell fråga.

Kön och utbildning förklarar en stor del av bokläsning och biblioteksbesök

Biblioteken har en viktig uppgift som stöd för studier. Det är därför naturligt att frekventa biblioteksanvändare återfinns bland studerande av olika slag. Studieaktivitet, utbildningsnivå och kön förklarar en stor del av biblioteksanvändningen, men också av bokläsningen. Studieaktivitet höjer dock i första hand biblioteksbesöken, medan utbildningsnivå har större effekt på allmän bokläsning än på biblioteksbesök.

Som framgår av tabell 5 är det särskilt bland lågutbildade män man finner få som utnyttjar bibliotek. Genom att kombinera kön, utbildning och som här studier får man dels en uppfattning om hur mycket var och en av dessa faktorer bidrar till andelen läsare respektive besökare, men också exempel på hur man med hjälp av några få variabler kan definiera grupper som avsevärt skiljer sig åt i sina kontakter med böcker och bibliotek. Skillnaden mellan lågutbildade män och högutbildade kvinnor är mycket stora. Detta är ett återkommande och välkänt resultat, men det kan också ses som ett exempel på behovet av särskilda satsningar och åtgärder för olika grupper.

Tabell 5 Andel som använder bibliotek och läser böcker, efter studieaktivitet, utbildning och kön (procent)

Studierende	Nej				Ja			
	Låg		Hög		Låg		Hög	
Utbildning	Man	Kvinna	Man	Kvinna	Man	Kvinna	Man	Kvinna
Kön	Man	Kvinna	Man	Kvinna	Man	Kvinna	Man	Kvinna
Besöker bibliotek varje kvartal eller oftare	17	24	34	44	33	52	53	72
Läser bok varje kvartal eller oftare	42	65	74	83	58	70	72	94
Antal svar bibl.besök	795	750	532	694	67	79	27	71
Antal svar läst bok	801	756	529	692	67	77	50	99

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010.

Anm.: Ett effektmått som varierar mellan 0 och 1, baserat på genomsnittlig procentskillnad kan beräknas från tabellen ovan, vilket ger följande:

Effekter på biblioteksbesök: Kön=0,14; Utbildning=0,15; Studier=0,28; Summa=0,57.

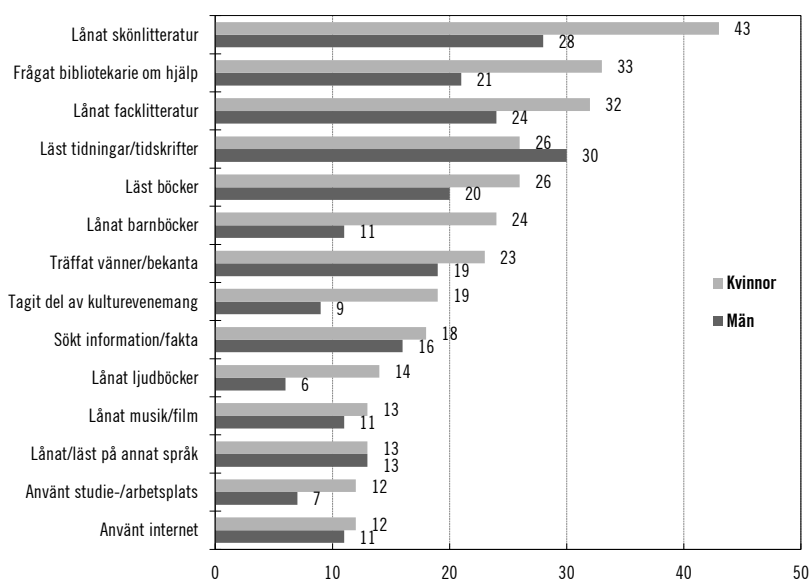
Effekter på bokläsning: Kön=0,17; Utbildning=0,22; Studier= 0,08; Summa=0,47.

Många olika aktiviteter på biblioteken 2010

Bibliotekens alltmer varierade utbud och totalt sett mycket höga besökstal har bidragit till diskussioner om bibliotekens användning och roll. Biblioteken används som studieplats och för olika kulturaktiviteter, de anordnar sagostunder för barn såväl som undervisning i internet för äldre. I SOM-undersökningen ingår frågor både om vilka aktiviteter man ägnat sig åt på biblioteket och vilken betydelse man tillmäter olika funktioner.

Diagram 19 visar andelen som utfört olika aktiviteter på biblioteket 2010 och hur vanliga 14 olika aktivitetstyper är för män respektive kvinnor. Här framgår att även om lån av skön- och facklitteratur fortfarande är mycket vanligt så är summan av övriga aktiviteter stor. Flertalet aktiviteter utförs oftare av kvinnor än män, men det framgår också att läsning av tidningar och tidskrifter på plats är vanligare bland manliga besökare. Att fråga bibliotekarier till råds kommer redan på andra plats. Att träffa vänner och bekanta på biblioteket är ganska vanligt och är en av de få aktiviteter som ökat jämfört med året innan.

Diagram 19 Aktiviteter på bibliotek 2010: Andel som utfört respektive aktivitet någon gång per halvår eller oftare (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010.

I samma undersökning fanns också frågor om hur viktiga man bedömde biblioteken vara i olika avseenden. Vilken betydelse användare ger några olika biblioteksroller framgår av tabell 6. Inte oväntat uppger en något större andel kvinnor än män att biblioteket haft stor betydelse för dem själva eller någon i familjen under det senaste året. Detta gäller särskilt aspekter som rör läsning. Skillnaden mellan män och kvinnor är mindre när det gäller bibliotekets roll för arbete eller studier.

Att biblioteket inspirerar till läsning och tillhandahåller faktauppgifter och kunskap betonas av flest användare, men en stor del uppger också att biblioteken har stor betydelse genom råd och vägledning samt genom att underlätta arbete eller studier. Att kvinnor besöker biblioteken oftare slår igenom något även i dessa svar, utom när det gäller biblioteken som mötesplats där lika många män som kvinnor bedömer att detta har stor betydelse. Samtidigt är det en aspekt som kommer långt efter de läs- eller studieinriktade funktionerna eller rådgivning i samband med dessa (tabell 6).

Tabell 6 Bibliotekens betydelse: Andel som anger att biblioteken har stor betydelse i olika avseenden (procent av biblioteksanvändare)

	Kvinnor	Män	Antal svar
Inspirerat till läsning av böcker	59	46	716
Gett faktauppgifter och kunskap	55	43	699
Gett råd och vägledning	36	27	695
Underlättat arbete eller studier	34	27	697
Varit en plats att träffa andra	12	12	697

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010.

Anm.: Frågan lyder: Vilken betydelse har biblioteket haft för dig/din familj i följande avseenden under de senaste 12 månaderna.

Sammanfattning

Utifrån ovanstående uppgifter kan ett antal generella slutsatser dras. Ett grundtema när det gäller svenskars bokläsning är stabilitet, men särskilt när det gäller facklitteratur och läsning av skönlitteratur bland ungdom och unga vuxna finns nedgångstecken. Detta antyder att vi befinner oss i en förändringsfas där flera traditionella medier ersätts av nya digitala och internetbaserade medier. Det är samtidigt viktigt att påpeka att skillnader finns mellan olika undersökningar och att man vid jämförelser över tid får något olika resultat beroende på vilket mått som används och vilka år som utgör jämförelsepunkt. I samtliga granskade undersökningar återkommer samtidigt de välkända och över tid ganska stabila skillnaderna i läsning mellan olika grupper efter kön, utbildning, ålder och socioekonomisk bakgrund. Dessa och andra resultat sammanfattas nedan i punkter med kommentarer.

Utbudet av böcker har ökat, men inte de senaste åren

Litteraturutbudet, bland annat i form av pocketböcker, har ökat starkt under 2000-talets början och antalet titlar fördubblades mellan 2000 och 2007. Under de senaste tre åren har dock utgivningen fallit tillbaka och pocketutgivningen minskade hos Svenska Förläggareföreningens medlemsförlag med 37 procent mellan 2007 och 2010. Vi ser dock början av en expansion när det gäller e-böcker.

Bokläsning och lästid tenderar att minska något

Nära 9 av 10 i åldrarna 9–79 år läser böcker åtminstone någon gång per år. Hela 42 procent av kvinnorna och 28 procent av männen i befolkningen har läst bok en genomsnittlig dag. Detta gäller då alla typer av böcker. När det gäller olika åldersgrupper skiljer sig andelen läsare måttligt bland vuxna om man endast ser till skönlitteratur, medan facklitteratur inklusive kurs- och läroböcker läses av en minskande andel ju äldre man blir. Barn- och ungdomslitteratur läses mest av unga, men också av många medelålders.

Bokläsningen uppvisar, trots en relativ stabilitet, tecken på minskning, både när det gäller andel läsare och den tid som ägnas åt läsning. Detta gäller dock inte utan undantag och totalt sett inte i stor omfattning. Särskilt i de yngre grupperna har dock läsningen minskat under det senaste decenniet. Framförallt verkar åldersgruppen upp till 24 år ha minskat sin läsning av både skönlitteratur och facklitteratur under 1990-talet och en stor del av 2000-talet.

Dramatiskt olika trender för skönlitteratur och facklitteratur

Den största minskningen över tid gäller läsning av facklitteratur, såväl totalt som bland unga. Andelen som läser fackböcker har minskat kraftigt både bland vuxna och skolungdom och totalt sett har andelen fackboksläsare halverats under 2000-talet, trots att även kurs- och läroböcker skall ingå. Det finns troligen rimliga förklaringar till en del av detta i form av minskat behov av att slå upp i fackböcker genom ökad användning av sökmotorer och digitala ”uppslagsverk” som Wikipedia, men det reser också frågor om läsningens och böckernas roll i dagens skola.

Bokläsningen totalt, varje dag eller varje vecka, uppvisar i Nordicom och andra undersökningar endast en svag nedgång. Detta rymmer dock, som här betonats upprepade gånger, en stor nedgång för läsningen av facklitteratur parallellt med en mindre uppgång för skönlitteratur bland kvinnor i början av 2000-talet. Under de senaste åren finns tydliga tecken på minskad daglig läsning bland pojkar/unga män och särskilt i åldersgruppen 19–24 år.

Läsningen av skönlitteratur är totalt sett relativt stabil, men ojämnt fördelad i befolkningen där kvinnor ligger 10–15 procentenheter över andelen män, och högutbildade väsentligt högre än personer med låg- och medelhög utbildning. Lästiden har minskat

mest bland unga, men också i befolkningen totalt. Samtidigt har nya medier och ny teknik tillkommit och utnyttjas i högre grad bland unga än bland äldre. Man kan notera att den ökade andelen ljudböcker i litteraturutbudet redan börjat minska i konkurrens med digitala lösningar och man befinner sig nu också i början av en snabb ökning när det gäller e-böcker, såväl när det gäller utbud från förlagen och förmedling via biblioteken som när det gäller användning.

Stora skillnader mellan män och kvinnor, flickor och pojkar, låg- och högutbildade

De stora skillnaderna mellan män och kvinnor, där kvinnor i alla åldrar läser skönlitteratur betydligt oftare än män, kvarstår och förändras inte väsentligt över tid. Skillnaden i läsning i olika socio-ekonomiska grupper och utbildningskategorier är också relativt stabil över tid men här finns vissa tecken på ökade skillnader, t.ex. mellan arbetar- och tjänstemannahem och mellan universitets- och högskoleutbildade jämfört med övriga. (Sådana tecken finns även i den senaste PISA-undersökningen bland 15-åringar.)

Svensk eller utländsk bakgrund spelar roll, men mest för skönlitteratur

Geografisk och kulturell distans till eget eller föräldrars uppväxtområde ger minskad läsning av skönlitteratur både bland män och bland kvinnor. Av dem med egen uppväxt i Sverige eller övriga Norden läser 63 procent av kvinnorna och 39 procent av männen skönlitteratur någon gång per månad eller oftare. Vid utomeuropeisk uppväxt är, enligt data från SOM-undersökningen, motsvarande tal 41 respektive 28 procent. Däremot finns inte några sådana skillnader när det gäller facklitteratur, där varken kön eller uppväxtregion verkar spela roll.

Bokförsäljning och pocketutbud har ökat, bibliotekslånen minskat

Biblioteken lånar alltså ut en stor mängd litteratur och andra medier. Totalt skedde 69 miljoner utlån år 2010, varav 57 miljoner avsåg böcker. Aktiviteterna på biblioteken är dock alltmer varierade. Medan utlåningen av skönlitteratur och facklitteratur minskat,

verkar både mänskliga möten och digitala tjänster som utlån av e-böcker öka snabbt. Biblioteksbesöken uppvisar liknande mönster i olika användargrupper som bokläsning, men biblioteken spelar särskilt stor roll för de ungas läsning. Utlånen av barnböcker står stabilt trots att skön- och facklitteraturen lånas mindre än tidigare. Samtidigt som bibliotekens utlåning av tryckt litteratur minskat har allmänhetens egna bokköp ökat under 2000-talet och svarar nu för hälften av de böcker man läst den senaste veckan. Ett viktigt undantag är de yngre, där i stället bibliotekslån står för hälften och köpen endast för 21 procent.

Traditionella medier backar, sociala medier växer snabbt

Mediedagen har förändrats och fortsätter att påverkas av nya internetbaserade och digitala former för information, kommunikation och upplevelser. Den omfattande och snabbt ökade användningen av internet, inklusive sociala medier, har resulterat i minskad användning av traditionella medier, mätt i andel brukare och i användningstid. Sociala medier har ju också andra funktioner än traditionella medier då de i hög grad används för kommunikation och umgänge över nätet med andra personer.

Boken har i jämförelse med övriga traditionella medier hittills klarat sig jämförelsevis väl, men yngres ändrade medieanvändning innebär att det finns orostecken när det gäller läsningens utveckling nu och framöver, inte minst när det gäller unga pojkar, där en påtagligt stor andel ägnar timmar dagligen till dataspel av olika slag, vilket rimligen ger lite utrymme både för läsning och andra aktiviteter.

Slutord

Den statistik vi redovisat behandlar huvudsakligen om man läser, hur ofta eller hur länge, men inte hur väl detta görs eller vilket utbyte man får av sin läsning. Studier som särskilt inriktats på barn och unga i skolan har dock under mer än ett decennium påtalat problem med minskad läsförmåga i Sverige. I den senaste PISA-undersökningen ingår också frågor om läsning och man pekar även där på tecken till ökade socio-ekonomiska klyftor när det gäller

läsförmåga. Samtidigt fann man att svenska ungdomar presterade bättre när det gäller läsning i digitala medier än i tryckta medier.

Även om det i här redovisade data finns varningstecken med åtminstone något minskad andel som läser regelbundet, särskilt bland ungdom och unga vuxna, samt därutöver tendenser till minskande lästid, finns knappast grund för ett ramaskri, men väl för genomtänkta åtgärder. Mot bakgrund av läsningens betydelse finns all anledning att studera vilka metoder som kan användas för att stimulera läsning och främja läsförståelse parallellt med kritisk informationskompetens i vid mening, både via tryckta och digitala medier.

Referenser

- Borgström, Håkan (2006). *Den hemliga koden: Aktuell forskning om läsning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Carlsson, Ulla & Ulrika Facht (2010). *MedieSverige 2010: Statistik och analys*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Egelund, Niels (red.) (2012). *Northern Lights on PISA 2009 – Focus on Reading*. TemaNord 2011:501.
- Filipson, Leni & Anna Abrahamsson (2001). *Barnbarometern 2000/2001: 3–8 åringars kultur- och medievanor*. Stockholm: Mediemätning i Skandinavien.
- Findahl, Olle (2011). *Svenskarna och Internet 2011*. Stockholm: Stiftelsen .Se.
- Höglund, Lars & Eva Wahlström (2007). "Bibliotek, läsning och förtroende", i Lennart Nilsson (red), *Det våras för regionen: Västsverige 1998–2005*. SOM-rapport nr 40. Göteborg: SOM- institutet, Göteborgs universitet.
- Höglund, Lars & Eva Wahlström (2011). "Bibliotek och läsande, mellan digitala och fysiska medier", i Sören Holmberg, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson (red.), *Lycksalighetens ö*. SOM-rapport nr 52. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Johnsson Smaragdi, Ulla & Annelis Jönsson (2006). "Book Reading in Leisure Time: Long-Term Changes in Young Peoples' Book Reading Habit". *Scandinavian Journal of Educational Research*, 2006:5.
- KPMG (2006). KPMG Foundation. *The Long Term Costs of Literacy Difficulties*. <http://www.kpmg.co.uk/about/foundation/>.
- Medierådet (2008). *Ungar & Medier: Fakta om barns och ungas användning och upplevelser av medier*. Stockholm: Medierådet.
- Nilsson, Åsa (2011). "Svenska läsvanor". Presentation vid konferensen Tema 2011: Läsaren, arrangerad av Regionbibliotek Stockholm, 3 februari 2011. Se: <http://www.som.gu.se/>.
- Penguin Books (2011). "About Penguin: Company History" (december 7). http://www.penguin.co.uk/static/cs/uk/0/aboutus/aboutpenguin_companyhistory.html
- SCB (2011). SCB:s statistikdatabas. <http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/start.asp>.
- SBF(2008). Svensk Biblioteksforening. *Framgångsrikt, men förbisett: Om bibliotekets betydelse för integration*. Stockholm: Svensk Biblioteksforening.
- SBF (2007). Svensk Biblioteksforening. *Bibliotekens förtjänst: En forskningsöversikt om den samhällsekonomiska nyttan av bibliotek*. Stockholm: Svensk Biblioteksforening.
- Skolverket (2001). *PISA 2000: Svenska femtonåringars läsförmåga och kunnande i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2007). *Läsförmågan hos elever i årskurs 4 – i Sverige och i världen*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2010). *Rustad att möta framtiden? PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2011). *Eleverna och nätet: PISA 2009 om 15-åringars förmåga att söka, läsa och värdera digital information*. Stockholm: Skolverket.
- SvF (2011). Svenska Förläggareföreningen. <http://forlaggare.se/bokbranschen-i-siffror>.

Appendix

Tabell 1 Andel i befolkningen 9–79 år som läser böcker en genomsnittlig dag, 2000–2010

Tabell 2 Bokläsning i befolkningen 9–79 år en genomsnittlig dag, 1979–2010

Tabell 3 Andel i befolkningen 9–79 år som läser skön- och facklitteratur en genomsnittlig vecka, 2000–2010

Tabell 4 Läsnings i befolkningen 9–79 år per litteraturkategori en genomsnittlig vecka 2010

Tabell 5 Andel i befolkningen 9–79 år som inte läst någon bok det senaste året, 1995–2010

Diagram 1 Indikatorer för bokmarknaden 1995–2010

Diagram 2 Comparing countries' performance in reading

Tabell 1 Andel i befolkningen 9-79 år som läser böcker en genomsnittlig dag, 2000–2010 (procent)

	2010	2009	2008	2007	2006	2004	2002	2000
Befolkningen totalt	36	36	37	38	38	37	39	39
Vuxna 18-79 år	33	33	34	35	35	35	36	32
Barn/ungdom 9-17 år	53	56	51	55	57	51	59	60
Män 9-79 år	28	28	30	30	31	29	30	32
Kvinnor 9-79 år	42	43	42	45	45	45	46	46
Män 18-79 år	24	25	28	27	27	27	28	29
Kvinnor 18-79 år	40	40	40	42	43	43	43	43
Pojkar 9-17 år	50	47	45	50	53	40	48	58
Flickor 9-17 år	56	65	57	61	62	63	69	62
9-14 år	57	59	59	60	61	55	62	66
15-19 år	38	45	34	42	42	43	49	46
20-24 år	27	34	31	34	33	42	39	41
25-34 år	35	37	33	33	32	37	38	40
35-44 år	34	34	35	33	34	34	37	37
45-54 år	32	32	34	34	34	37	33	33
55-64 år	34	30	34	37	35	30	36	33
65-79 år	32	34	35	36	41	33	35	37

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Tabell 2 Bokläsning i befolkningen 9-79 år en genomsnittlig dag 1979–2010 (procent)

	Kön			Ålder					Utbildning (16-79 år)		
	Totalt	Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Mellan	Hög
1979	29	26	33	50	31	28	25	23	16	33	56
1980	29	24	34	57	38	28	20	22	16	33	51
1981	29	26	33	51	36	28	24	19	16	34	46
1982	33	28	39	58	37	30	28	22	20	36	51
1983	31	27	36	52	40	33	21	20	19	34	50
1984	31	28	33	60	35	30	21	24	17	32	50
1985	31	27	35	54	43	31	21	18	17	35	48
1986	33	28	37	49	47	32	27	21	19	37	50
1987	35	30	40	53	40	35	30	24	21	35	54
1988	34	28	39	53	46	33	23	29	19	38	47
1989	31	25	38	46	35	33	2	25	19	33	44
1990	34	29	39	53	46	33	25	29	24	35	51
1991	32	28	35	53	41	32	21	25	21	32	43
1992	33	28	38	53	43	31	25	27	21	31	51
1993	31	26	37	51	37	31	25	26	20	28	46
1994	43	37	49	76	59	40	37	30	27	42	60
1995	44	38	50	74	56	41	35	32	27	43	58
1996	40	33	46	69	53	33	35	32	26	36	51
1997	38	31	43	63	47	37	32	29	22	35	52
1998	39	32	45	70	49	39	30	28	22	34	49
1999	37	31	44	62	43	35	30	32	24	29	46
2000	39	32	46	66	44	38	33	37	23	32	54
2001	38	33	43	62	45	37	31	36	23	33	47
2002	39	30	46	62	45	37	35	35	23	33	49
2003	35	27	42	55	40	32	33	28	19	30	45
2004	37	29	45	55	43	35	34	33	21	30	50
2005	38	32	44	59	39	34	37	37	25	30	49
2006	38	31	45	61	39	33	35	41	26	30	45
2007	38	30	45	60	39	33	36	36	24	31	45
2008	37	30	42	59	33	34	34	35	25	30	44
2009	36	28	43	59	40	35	31	34	21	30	43
2010	36	28	42	57	34	34	33	32	22	28	42

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer. Anm.: I den fråga som ställdes om bokläsning gjordes 1994 ett förtydligande för att betona att all bokläsning åsyftades. Detta förtydligande har sannolikt bidragit till det senaste årets ökning av bokläsningen som är mycket tydligt bland de yngsta. I frågan om bokläsning gjordes 2006 ett förtydligande för att betona att även böcker man lyssnat till ingår.

Tabell 3 Andel i befolkningen 9-79 år som läser skön- och facklitteratur en genomsnittlig vecka, 2000–2010 (procent)

	2010		2008		2006		2004		2002		2000	
	S	F	S	F	S	F	S	F	S	F	S	F
Befolkningen totalt	42	11	45	11	45	14	46	12	46	14	40	21
Vuxna 18-79 år	40	9	42	10	43	13	43	12	44	13	38	19
Barn/ungd. 9-17 år	56	23	61	18	58	26	65	16	64	24	58	36
Män 9-79 år	32	12	37	11	36	14	34	13	35	14	31	21
Kvinnor 9-79 år	51	11	53	10	54	14	56	11	55	14	49	21
Män 18-79 år	28	9	33	10	33	12	31	13	33	13	28	19
Kvinnor 18-79 år	49	9	51	9	53	13	54	10	53	13	47	19
Pojkar 9-17 år	52	25	56	18	52	27	54	15	54	25	54	38
Flickor 9-17 år	62	20	66	18	63	25	77	17	73	23	62	35
9-14 år	59	24	66	18	62	24	72	13	68	21	65	34
15-19 år	45	19	43	20	44	26	47	22	52	29	42	36
20-24 år	30	19	31	17	35	19	39	25	38	22	35	36
25-34 år	43	13	44	14	44	16	45	14	46	17	44	26
35-44 år	44	9	48	10	44	13	44	13	48	13	40	22
45-54 år	41	7	42	8	45	10	43	10	44	13	36	18
55-64 år	41	8	42	7	44	12	43	8	45	10	39	13
65-79 år	37	5	43	6	43	9	40	8	39	7	34	10

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Anm.: Skönlitteratur (S) är inklusive barn- och ungdomslitteratur. Facklitteratur (F) är inklusive kurs- och läroböcker.

Tabell 4 Läsning i befolkningen 9-79 år per litteraturkategori en genomsnittlig vecka 2010 (procent)

	Kön			Ålder					Utbildning (16-79 år)		
	Totalt	Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Mellan	Hög
<i>Skönlitteratur</i>											
1997	33	23	41	15	30	36	34	36	25	32	51
1998	32	25	39	13	36	34	33	33	24	33	45
1999	31	24	39	16	30	33	36	33	26	30	45
2000	34	26	41	14	34	35	36	33	25	34	49
2001	38	29	45	12	39	42	39	39	29	39	52
2002	40	30	48	14	42	42	43	39	27	40	55
2003	37	28	46	18	37	38	42	38	27	38	49
2004	39	29	48	17	38	41	43	40	29	37	55
2005	39	30	48	17	40	39	44	40	31	38	51
2006	40	31	48	19	36	41	43	43	30	37	52
2007	37	27	46	13	34	41	40	39	28	35	51
2008	38	30	46	16	31	42	42	42	29	34	53
2009	37	27	45	18	34	38	40	40	27	36	47
2010	37	27	45	20	34	40	41	36	27	34	48
<i>Barn- och ungdomslitteratur</i>											
1997	7	6	7	43	7	4	1	0	1	3	5
1998	8	6	9	50	4	6	2	–	2	4	4
1999	8	5	10	39	6	7	1	–	1	3	5
2000	7	6	9	52	5	8	2	1	2	5	4
2001	8	6	10	56	7	7	1	1	0	4	4
2002	6	5	8	55	4	6	1	0	0	3	3
2003	8	6	9	60	5	4	1	0	1	2	3
2004	7	5	8	54	6	4	0	–	1	3	2
2005	7	5	8	49	5	5	2	1	1	2	4
2006	6	5	7	44	6	5	1	0	1	2	3
2007	7	7	7	51	7	4	1	0	1	2	3
2008	7	7	8	51	8	5	1	1	1	2	3
2009	6	6	7	47	8	3	1	1	1	1	2
2010	6	5	6	40	6	4	1	0	1	2	2
<i>Skönlitteratur/Barn- och ungdomslitteratur</i>											
1997	38	28	47	57	36	39	35	37	26	34	54
1998	39	31	47	63	39	39	35	33	25	37	48
1999	39	29	49	55	36	39	37	33	27	34	50
2000	40	31	49	65	39	42	38	34	27	38	51

Tabell 4 fortsättning

	Kön			Ålder					Utbildning (16-79 år)		
	Totalt	Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Mellan	Hög
Skönlitteratur/Barn- och ungdomslitteratur											
2001	45	35	54	68	45	46	40	40	29	42	55
2002	46	35	55	68	45	47	45	39	27	42	57
2003	45	34	54	77	42	42	43	38	29	40	52
2004	46	34	56	72	43	45	43	40	29	39	57
2005	46	35	56	66	45	43	45	41	32	40	54
2006	45	36	54	62	41	44	44	43	31	39	54
2007	44	34	53	64	40	44	41	39	29	36	53
2008	45	37	53	66	38	46	42	43	29	36	55
2009	43	33	51	64	41	41	40	41	28	38	49
2010	42	32	51	59	39	43	41	37	27	36	50
Facklitteratur/kurs- och läroböcker											
1998	22	22	21	37	40	22	15	9	12	17	31
1999	22	22	22	37	39	23	14	9	9	16	30
2000	21	21	21	34	36	24	15	10	6	17	33
2001	18	20	16	25	35	19	12	9	8	14	26
2002	14	14	14	21	26	15	11	7	7	11	19
2003	11	11	11	12	16	13	9	8	5	9	18
2004	12	13	11	13	23	13	9	8	5	8	19
2005	16	17	16	24	26	17	14	9	7	13	23
2006	14	14	14	24	23	14	11	9	7	9	19
2007	12	12	13	22	21	12	10	7	5	10	15
2008	11	11	10	18	19	12	8	6	6	9	13
2009	12	13	11	21	20	13	8	8	4	9	16
2010	11	12	11	24	19	11	7	5	5	7	13
Ljudbok											
2001	3	3	5	4	2	5	3	3	1	3	6
2002	4	3	5	7	1	5	3	3	2	3	6
2003	3	2	4	7	1	4	2	2	1	3	3
2004	2	1	4	4	1	3	2	2	1	2	3
2005	3	2	3	4	2	3	3	3	1	2	4
2006	4	4	5	2	2	5	7	5	5	4	6
2007	5	5	5	3	3	7	7	3	3	6	7
2008	6	6	7	5	3	7	8	6	5	7	7
2009	6	7	6	4	3	7	8	7	5	8	7
2010	7	6	7	2	3	7	8	6	6	6	8

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

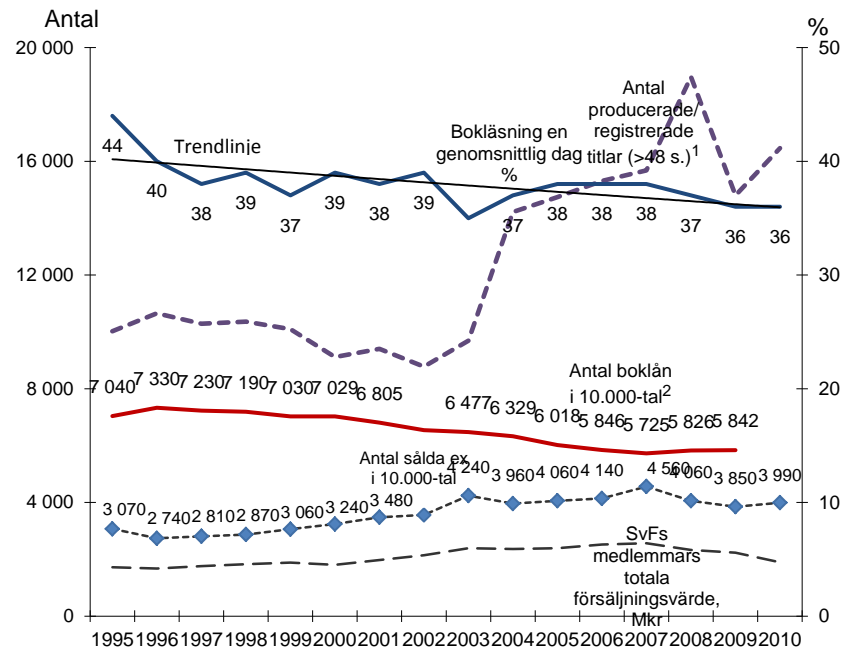
Tabell 5 Andel i befolkningen 9-79 år som inte läst någon bok det senaste året, 1995–2010 (procent)

	Kön			Ålder					Utbildning (16-79 år)		
	Totalt	Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Mellan	Hög
1995	11	13	8	1	4	10	14	21	22	9	1
1997	12	17	9	1	5	11	17	20	25	11	2
2000	11	18	9	1	8	13	15	20	26	13	5
2005	11	17	6	0	6	12	12	17	23	14	4
2010	12	16	8	2	8	12	13	17	25	15	7

	Arbetare	Tjänsteman	Högre tjänsteman	Egenföretagare	Pensionär	Student	Arbetslös	Annat
1995	18	5	1	12	22	0	11	14
1997	20	8	1	15	19	1	19	20
2000	23	6	2	18	20	1	15	9
2005	23	5	2	14	17	3	14	6
2010	19	7	3	16	18	6	20	5

Källa: Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Diagram 1 Indikatorer för bokmarknaden 1995–2010

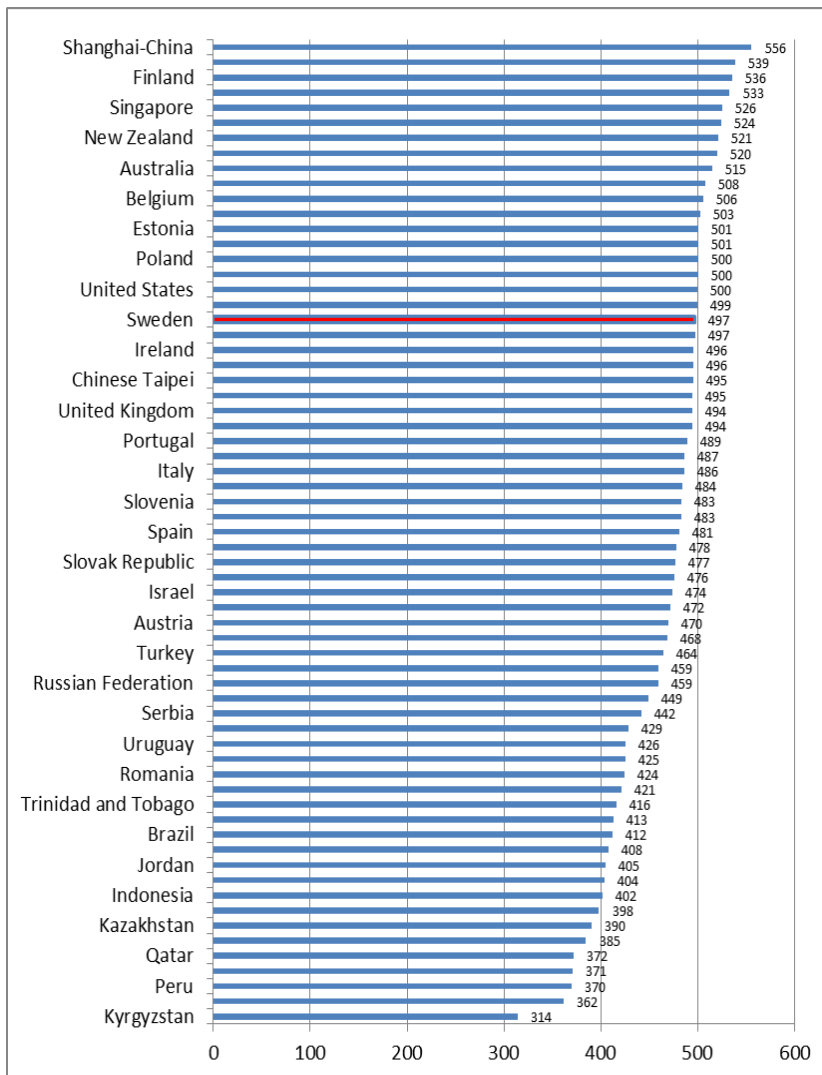
Källa: Nordicom-Sverige (bearbetning av data från Kungl. biblioteket, Svenska Förläggareföreningen och Mediebarometern).

Anm.: Antal producerade titlar ökar märkbart från och med 2004 vilket beror på förändringar i Kungl. bibliotekets beräkningsgrunder.

1 Inkluderar inte broschyrer (d.v.s. tryckta verk <49 sidor).

2 Omfattar endast tryckta böcker.

Diagram 2 Comparing countries' performance in reading

Källa: OECD, PISA 2009 Database: <http://dx.doi.org/10.1787/8889323433>. ("Sweden" markerat här.)

Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009

Resultat från PISA-undersökningarna

Ulf Fredriksson

Svenska 15-åringar läser sämre år 2009 än de gjorde år 2000. Detta beror antagligen på flera olika faktorer i skola och samhälle som samverkar, så som ändrade läsvanor och förändrat läsintresse bland barn och ungdomar. I denna artikel beskrivs och diskuteras utifrån resultaten i PISA-undersökningarna¹ hur de svenska elevernas läsning försämrats och de faktorer som kan ha bidragit till försämringen.

Vad är PISA?

Observationen om försämrad läsning bland svenska elever är baserad på resultat från PISA-undersökningarna. PISA står för *Programme for International Student Assessment* och är en internationell undersökning av 15-åringars kunskaper i läsning, matematik och naturvetenskap som genomförs vart tredje år. *Organization for Economic Cooperation and Development* (OECD) ansvarar för undersökningen. Syftet med PISA är att undersöka i vilken utsträckning som 15-åringar är rustade att möta framtidens utmaningar. PISA-undersökningar har genomförts år 2000, 2003, 2006 och 2009. Vid varje tillfälle undersöks de tre ovan angivna områdena, men ett av områdena är huvudområde och studeras mer ingående. Läsning var huvudområde 2000 och 2009. Eftersom läsning varit huvudområde vid två tillfällen ges goda möjligheter att göra jämförelser över tid av hur 15-åringars läsning utvecklats.

¹ De data som används i texten gällande elevernas läsning, läsintresse och läsvanor är hämtade från den svenska PISA-rapporten *Rustad att möta framtiden? PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap* publicerad av Skolverket 2010. De data som behandlar datorrelaterade vanor och digital läsning är hämtade från den särskilda rapport som behandlar undersökningen om digital läsning i PISA 2009 *Eleverna och nätet: PISA 2009 om 15-åringars förmåga att söka, läsa och värdera digital information* publicerad av Skolverket 2011.

PISA 2009 genomfördes i 65 länder. I varje land tas ett representativt stickprov av 15-åringar ut. Totalt deltog 2009 cirka 470 000 elever som representerade 26 miljoner 15-åringar i de deltagande länderna. Det svenska stickprovet omfattade 4 567 elever från 189 skolor. De deltagande eleverna har besvarat en enkät och gjort uppgifter i ett provhäfte. Elevenkäten innehåller frågor om elevernas hembakgrund, undervisning och resurser, hemläxor, skol- och klassrumsatmosfär, skolengagemang och läsvanor. De provhäften som eleverna besvarade innehåller uppgifter i läsning, matematik och naturvetenskap. Eftersom läsning var huvudämnet 2009 innehöll elevernas provhäften fler uppgifter kopplade till läsning än till de andra områdena.

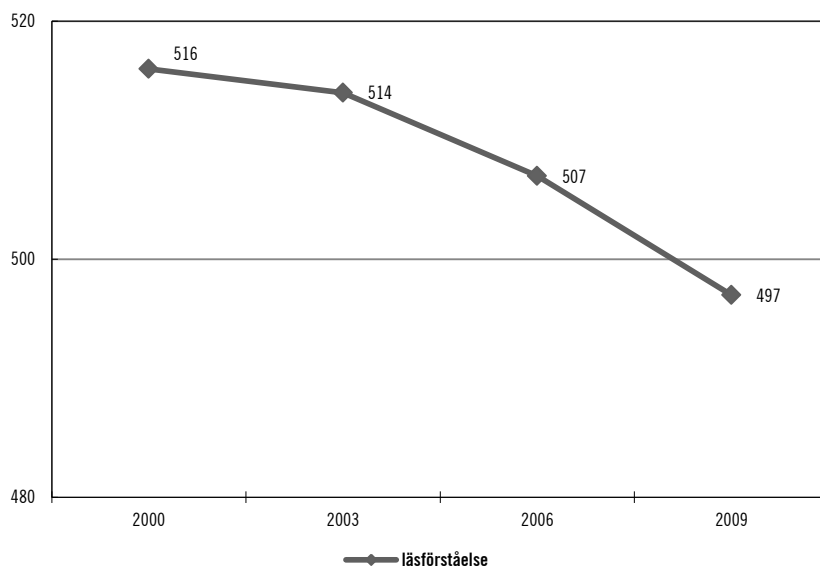
För att kunna testa elevernas läsning är det nödvändigt att definiera vad som menas med läsning. I PISA:s ramverk talas om "reading literacy" som definieras som "förmåga att förstå, använda, reflektera över och engagera sig i texter för att uppnå sina egna mål, utveckla sina kunskaper och sin potential och för att delta i samhället" (Skolverket 2010, s. 29). Ramverket bygger på tre huvuddimensioner: slag av text, läsprocesser och sammanhang (för mer information se Skolverket 2010 eller OECD 2009). Utifrån dessa dimensioner är det möjligt att inte bara få ett mått på läsning generellt utan också på läsning av olika slags texter och på olika läsprocesser.

I ramverket anges tre olika läsprocesser; *söka och inhämta information* i texten, *sammanföra och tolka* det lästa samt *reflektera och utvärdera* en text och relatera den till sina egna erfarenheter. Vad gäller texttyper sägs i ramverket att texter finns i två textformat, *löpande texter* och *icke-löpande texter* (tabeller, förteckningar och liknande). Texter finns också i två olika media, dels på papper och dels digitalt. I tidigare PISA-undersökningar har enbart läsning på papper testats. I PISA 2009 gavs möjligheten för intresserade länder att också undersöka elevernas digitala läsning. Sverige deltog 2009 både i PISA:s huvudundersökning och i undersökningen om digital läsning.

Förändringar i resultat mellan 2000 och 2009

I diagram 1 visas hur de svenska elevernas resultat på PISA:s lästest förändrats mellan år 2000 och 2009.

Diagram 1 Utvecklingen av svenska 15-åringars läsning enligt PISA 2000–2009

Källa: Skolverket 2010.

I den första PISA-undersökningen 2000 var de svenska elevernas medelvärde på lästestet 516 poäng. Detta var ett medelvärde som låg över det sammantagna medelvärdet för alla OECD-länder. Av de 27 deltagande OECD-länderna hade tre medelvärden på lästestet som var signifikant högre än det svenska medelvärdet. Vid PISA-undersökningen 2003 hade det svenska medelvärdet sjunkit något till 514 poäng, men var fortfarande över OECD:s medelvärde. Förändringen mellan 2000 och 2003 var inte statistiskt signifikant. Fyra av de deltagande 29 OECD-länderna hade signifikant bättre medelvärden än de svenska elevernas medelvärde. Vid nästa PISA-undersökning 2006 hade medelvärdet sjunkit ytterligare något till 507, men förändringen var inte signifikant och låg över OECD:s medelvärde. Fem av totalt 29 OECD-länder hade ett signifikant högre medelvärde än det för de svenska eleverna. I PISA 2009 hade medelvärdet sjunkit igen och låg på 497 poäng, vilket var en signifikant förändring jämfört med tidigare resultat. Det svenska resultatet var nu inte signifikant högre än OECD:s medelvärde utan låg på samma nivå som detta medelvärde. 2009 hade sju av 34 deltagande OECD-länder ett medelvärde som var signifikant

högre än det svenska. De svenska elevernas läsning har alltså enligt PISA-undersökningarna blivit signifikant sämre sedan år 2000 och har gått ifrån ett resultat som låg över OECD:s medelvärde till ett resultat som inte skiljer sig signifikant från OECD:s medelvärde.

I tabell 1 redovisas de svenska elevernas resultat på de tre delskalorna för läsprocesserna *söka och inhämta information*, *sammanföra och tolka* samt *reflektera och utvärdera*.

Tabell 1 Medelvärden för de svenska eleverna på PISA:s tre delskalor för olika läsprocesser 2000 och 2009

Delskala	2000	2009
Söka och inhämta information	516	505
Sammanföra och tolka	522	494
Reflektera och utvärdera	510	502

Källa: Skolverket 2001, 2010.

På de tre delskalorna för olika läsprocesser hade de svenska eleverna i PISA 2009 det bästa resultatet på delskalan för att *söka och inhämta information*. Medelvärdet på denna skala var 505 poäng. På delskalan för att *sammanföra och tolka* var medelvärdet 494 poäng och på delskalan *reflektera och utvärdera* var medelvärdet 502 poäng. I PISA 2000 var det svenska medelvärdet på delskalan för att söka och inhämta information 516 poäng, på delskalan för att sammanföra och tolka 522 poäng samt på delskalan reflektera och utvärdera 510 poäng.

Det kan alltså noteras att inte bara resultatet på hela lästestet försämrats mellan 2000 och 2009, utan att också resultaten på alla tre delskalorna för olika läsprocesser försämrats. Störst är förändringen på delskalan *sammanföra och tolka*. I PISA 2000 hade eleverna det bästa resultatet på delskalan *sammanföra och tolka*. Att sammanföra och tolka läst information kan i regel anses vara en mer krävande uppgift än att söka och inhämta information. De svenska elevernas resultat har alltså inte bara allmänt försämrats utan elevernas styrka tycks också ha förskjutits från de mer krävande uppgifterna att sammanföra och tolka information till mindre krävande uppgifter som att söka och inhämta information.

Skillnader flickor och pojkar

Generellt brukar pojkar ha sämre resultat än flickor på lästest. Detta gäller i stort för alla länder och i alla stora undersökningar. Inom PISA har flickor haft bättre resultat än pojkar i läsning i alla deltagande länder sedan den första PISA-undersökningen 2000, med undantag endast av Israel och Peru i PISA 2000 (OECD 2001, 2004, 2007, 2010a). Tabell 2 visar flickor och pojkars resultat på PISA:s lästest år 2000 och 2009 för den kombinerade lässkalan (dvs. resultatet på hela lästestet) och de tre delskalorna för olika läsprocesser.

Tabell 2 Medelvärden för flickor och pojkar på PISA:s kombinerade lässkala och de tre delskalorna för läsprocesser 2000 och 2009

Skala	2000			2009		
	Flickor	Pojkar	Skillnad	Flickor	Pojkar	Skillnad
Kombinerade lässkalan	536	499	37	521	475	46
Söka och inhämta information	532	501	30	531	479	52
Sammanföra och tolka	540	505	34	514	475	40
Reflektera och utvärdera	536	486	51	529	476	53

Källa: Skolverket 2001, 2010.

I PISA 2009 hade flickorna i Sverige i genomsnitt 521 poäng på lästestet och pojkarna 475 poäng. I PISA 2000 hade flickorna medelvärdet 536 poäng och pojkarna 499 poäng. Jämfört med 2000 har både flickor och pojkar försämrat sina resultat 2009, men försämringen är större bland pojkarna. Skillnaden mellan flickors och pojkars medelvärden har också ökat från 37 poäng 2000 till 46 poäng 2009.

Om vi tittar på flickors och pojkars resultat på de olika läsdelskalorna kan vi notera att flickorna har bättre genomsnittliga resultat än pojkarna på samtliga delskalor i PISA 2009. Störst är skillnaden mellan flickor och pojkar på delskalan *reflektera och utvärdera* och minst på delskalan *sammanföra och tolka*. Reflektera och utvärdera kan betecknas som den mest avancerade läsningen av de tre delskalorna för olika läsprocesser. Att skillnaden är störst när det gäller de mest avancerade uppgifterna styrker iakttagelsen att flickor genomsnittligt är bättre läsare än pojkar.

Medelvärdena på samtliga delskalor har sjunkit för både flickor och pojkar mellan 2000 och 2009, med undantag av delskalan *söka och inhämta information* för flickor där förändringen är marginell.

Också i PISA 2000 hade flickorna högre medelvärden på samtliga delskalor än pojkarna. I PISA 2000, liksom i PISA 2009, fanns den största skillnaden mellan flickor och pojkar på delskalan *reflektera och utvärdera*. I PISA 2000 fanns den minsta skillnaden på delskalan *söka och inhämta information*. Här har flickornas medelvärde blivit kvar på ungefär samma nivå som 2000, medan pojkarnas medelvärde har sjunkit. Skillnaderna mellan flickor och pojkar har också ökat på delskalorna, men med undantag för delskalan *reflektera och utvärdera* där skillnaden i stort är den samma som tidigare.

De svagaste läsarna

För att ge en bild av hur väl eleverna läser grupperas dessa i PISA på olika nivåer utifrån hur de klarar olika typer av uppgifter. Totalt anges sju olika nivåer där nivå 6 är den högsta och nivå 1b den lägsta. Elever som presterar på nivåerna 1a och 1b eller under dessa kan läsa och förstå enklare texter, men har ofta problem med att förstå texter där större krav ställs på deras förmåga att sammanföra och tolka det lästa, att reflektera och utvärdera en text samt relatera texten till sina egna erfarenheter. I tabell 3 visas hur stor andel av de svenska eleverna som låg på respektive nivåer år 2000 och 2009.

Tabell 3 Andel elever (procent) på olika nivåer på PISA:s lässkala 2000 och 2009

Nivå	2000	2009
Nivå 5 och högre*	11	9
Nivå 4	26	20
Nivå 3	31	30
Nivå 2	20	23
Nivå 1 och lägre**	13	17

Källa: Skolverket 2001, 2010.

* I PISA 2000 var nivå 5 den högsta nivån. I PISA 2009 hade ytterligare en nivå – nivå 6 – lagts till för att ge en bättre bild av de skickligaste läsarna. För att kunna jämföra resultaten redovisas eleverna på nivå 5 och 6 tillsammans i resultatet från 2009.

** I PISA 2000 var nivå 1 den lägsta nivån. I PISA 2009 hade nivå 1 delats upp i två nivåer – nivå 1a och nivå 1b – för att ge en bättre bild av de svagaste läsarna. Därtill kommer också de elever som inte når upp till nivå 1. För att kunna jämföra resultaten så redovisas nivå 1 och under nivå 1 tillsammans i resultaten från 2000 och nivå 1a, nivå 1b och elever under nivå 1b tillsammans i resultaten från 2009.

Totalt bland alla OECD-länderna finns 19 procent av eleverna på nivåerna 1a och 1b eller under dessa. I Sverige är denna andel lägre

– 17 procent, vilket ändå betyder att nästan var femte elev kan beskrivas som en svag läsare. Vad som är oroväckande är att andelen svaga läsare har ökat från 13 procent 2000 till 17 procent 2009. Samtidigt har också en minskning skett av andelen riktigt goda läsare (nivå 5 och över) från 11 procent 2000 till 9 procent 2009.

Om vi ser på delskalorna för de olika läsprocesserna kan konstateras att andelen elever som presterar på nivå 1a och 1b eller lägre är högst på delskalan *sammanföra och tolka* (19 procent av alla svenska elever) och lägre på de två andra delskalorna *söka och inhämta information* samt *reflektera och utvärdera* (16 procent på bägge dessa skalor).

Bland de svaga läsarna finns en större andel pojkar än flickor. Andelen av alla flickor som finns på denna nivå är 10 procent jämfört med 24 procent bland pojkarna. Ungefär var fjärde pojke är alltså en svag läsare. Också elever med utländsk bakgrund är överrepresenterade bland de svaga läsarna. Totalt bland de svenska eleverna i PISA 2009 fanns 11,6 procent som hade utländsk bakgrund, dvs. de var antingen födda utomlands eller födda i Sverige av föräldrar födda utomlands. Bland de svaga läsarna är andelen elever med utländsk bakgrund 23,9 procent. De svaga läsarna kommer från hem som i genomsnitt har ett lägre värde på PISA:s index för social, ekonomisk och kulturell status än vad alla elever har i genomsnitt. I genomsnitt har de svaga läsarna värdet -0,13 på indexet vilket kan jämföras med medelvärdet 0,33 för alla elever i Sverige (Fredriksson, Rasmusson & Sundgren 2012). Indexet är så konstruerat att värdet 0 motsvarar medelvärdet för alla elever i OECD och en poängs skillnad motsvarar en standardavvikelse från medelvärdet (OECD 2010b, s. 29).

Läslust

Som en del av PISA-undersökningen fick eleverna besvara ett antal frågor om hur gärna de läser. Utifrån deras svar konstruerades ett index där den genomsnittlige eleven i OECD ligger på värdet 0 och 2/3 av alla elever ligger mellan värdena -1 och 1. Negativa värden på indexet behöver inte betyda negativa attityder till läsning, utan betyder ett värde på indexet som är lägre än medelvärdet för den genomsnittlige OECD-eleven (OECD 2010c, s. 29). Svenska elev-ers medelvärde på detta index är -0,11. Elever i Sverige är alltså i genomsnitt något mer negativa till läsning än elever i OECD som

helhet. Jämfört med PISA 2000 kan också noteras att det svenska medelvärdet har sjunkit från 0,09 till -0,11.

Läslust och resultat på PISA:s lästest samvarierar positivt. Bland de svaga läsarna har 76 procent låga värden på indexet för läslust, medan motsvarande andel bland de starkaste läsarna enbart är 13 procent. Flickor och pojkar har olika stor läslust. Flickornas medelvärde på indexet är 0,26 medan pojkarnas medelvärde är -0,47. Både flickor och pojkar har i Sverige ett lägre medelvärde på indexet för läslust än flickor och pojkar i OECD i stort. De svenska flickornas medelvärde 0,26 ska jämföras med medelvärdet för flickor i hela OECD på 0,31 och de svenska pojkarnas medelvärde på -0,47 ska jämföras med pojkars medelvärde i OECD som helhet på -0,31. Vid en jämförelse mellan flickor och pojkars värden på läslustindexet i PISA 2000 och 2009 kan noteras att medelvärdena sjunkit för bägge grupperna. För flickorna har värdet sjunkit från 0,28 till 0,26. Detta är inte en signifikant förändring. Förändring i pojkarnas läslust är däremot signifikant med en nedgång från -0,32 år 2000 till -0,47 år 2009.

Den som läser gärna läser enligt resultaten från PISA bättre än den som inte så gärna läser. Utifrån detta är det värt att notera att det bland de svenska eleverna har skett en minskning av läslusten bland pojkarna. Som kunde konstateras ovan har också en större försämring av läsningen kunnat konstateras bland pojkarna än bland flickorna.

Läsvanor

Eleverna ombads i elevenkäten att besvara frågor om sina läsvanor på fritiden. En fråga berörde hur mycket tid som de använde till att läsa för nöjes skull på sin fritid. Tabell 4 visar hur stor andel av eleverna som angett att de läser för nöjes skull på sin fritid.

Tabell 4 Andel elever (procent) som anger att de läser för nöjes skull på sin fritid 2000 och 2009

	2000	2009
Alla elever	64	63
Flickor	73	75
Pojkar	55	51

Källa: Skolverket 2001, 2010.

2009 angav 63 procent av de svenska eleverna att de överhuvudtaget använde någon tid till att läsa för nöjes skull. Bland dessa elever finns de som läste mindre än 30 minuter per dag till de som läste mer än två timmar per dag. De återstående 37 procenten av eleverna angav att de inte alls läste för nöjes skull. Andel elever som angav att de läste för nöjes skull var ungefär lika stor i Sverige som i OECD som helhet. År 2000 angav 64 procent av de svenska eleverna att de läste för nöjes skull. Minskningen mellan 2000 och 2009 är inte statistiskt signifikant. Inom OECD som helhet fanns dock en signifikant minskning av andelen elever som läser för nöjes skull från 69 procent till 64 procent.

Att läsa för nöjes skull är betydligt vanligare bland flickor än pojkar. Bland de svenska flickorna angav 75 procent att de läste för nöjes skull på sin fritid 2009, medan motsvarande andel bland pojkarna var 51 procent. Jämfört med år 2000 är andelen flickor som läser för nöjes skull något högre 2009. En ökning har skett från 73 procent 2000 till 75 procent år 2009. Denna ökning är dock inte statistiskt signifikant. Bland pojkarna har en minskning skett av andelen som läser för nöjes skull 2009 jämfört med 2000. År 2000 var andelen bland pojkarna 55 procent och 2009 var den 51 procent. Minskningen bland pojkarna är statistiskt signifikant. Inom OECD som helhet kan liknande trender iakttas.

Eleverna fick också frågor om hur ofta de läser tidskrifter/veckotidningar, serietidningar, skönlitteratur, facklitteratur och dagstidningar. I tabell 5 visas hur stor andel av de svenska eleverna som angett att de läser olika typer av läsmaterial flera gånger i månaden eller flera gånger i veckan 2000 och 2009.

Tabell 5 Andel (procent) svenska elever som läser olika typer av läsmaterial flera gånger i månaden eller flera gånger i veckan

Typ av läsmaterial	2000			2009			Förändr. 2000-2009*		
	Alla elever	Flickor	Pojkar	Alla elever	Flickor	Pojkar	Alla elever	Flickor	Pojkar
Tidskr./veckot.	68	75	61	58	67	50	-10	-8	-11
Serietidningar	36	25	46	22	16	29	-14	-9	-17
Skönlitteratur	34	45	22	32	45	20	-2	0	-2
Facklitteratur	13	11	14	10	11	9	-3	1	-5
Dagstidningar	83	82	83	72	72	71	-11	-10	-12

Källa: Skolverket 2001, 2010.

* Förändring som är angiven i fet stil är statistiskt signifikant.

Oftast läses dagstidningar. Bland de svenska eleverna angav 72 procent 2009 att de läste dagstidningar flera gånger i månaden eller flera gånger i veckan. Minst lästes facklitteratur. Bland eleverna angav 10 procent att de läste facklitteratur flera gånger i månaden eller flera gånger i veckan. Skönlitteratur lästes av 32 procent av eleverna flera gånger i månaden eller flera gånger i veckan. Tidskrifter/veckotidningar, skönlitteratur och dagstidningar lästes ofta av en högre andel av de svenska eleverna än av elever i OECD som helhet. Tydligast är skillnaden i läsning av dagstidningar där 59 procent av eleverna i OECD som helhet anger att de läser dagstidningar ofta jämfört med 72 procent av de svenska eleverna. En något större andel av de svenska eleverna läser skönlitteratur än eleverna i OECD som helhet, men skillnaden är liten. Facklitteratur tycks läsas i större omfattning av elever i OECD än av svenska elever. I OECD angav 18 procent att de läste facktidningar flera gånger i månaden eller flera gånger i veckan jämfört med 10 procent bland de svenska eleverna.

Flickor och pojkars läsmaterial skiljer sig åt på flera punkter. En större andel flickor än pojkar läser tidskrifter/veckotidningar, 67 procent jämfört med 50 procent. Likaså läser flickorna oftare skönlitteratur än pojkarna, 45 procent jämfört med 20 procent. Pojkar däremot läser oftare serietidningar än flickor, 29 procent jämfört med 16 procent. Skillnaderna vad det gäller läsning av facklitteratur och dagstidningar är liten mellan flickor och pojkar.

Andelen elever som ofta läser olika typer av läsmaterial har minskat mellan 2000 och 2009 för samtliga läsmaterial som eleverna tillfrågades om. Minskningen är signifikant vad det gäller tidskrifter/veckotidningar, serietidningar, facklitteratur och dagstidningar. Andelen som ofta läser skönlitteratur har också minskat, men denna minskning är inte statistiskt signifikant. Inom OECD som helhet har en signifikant minskning ägt rum mellan 2000 och 2009 av andelen elever som ofta läser olika läsmaterial för samtliga läsmaterial som eleverna tillfrågades om.

Om vi tittar på flickor och pojkar i Sverige för sig kan konstateras att andelen som ofta läser tidskrifter/veckotidningar, serietidningar och dagstidningar har signifikant minskat mellan 2000 och 2009 bland både pojkar och flickor. Andelen som ofta läser facklitteratur har minskat signifikant bland pojkar, men inte bland flickor. Andelen som ofta läser skönlitteratur har varken minskat signifikant bland flickor eller bland pojkar. Bland flickor är det i

stort sett en lika stor andel (45 procent) som läser skönlitteratur ofta 2000 som 2009.

Elever som anger att de läser för nöjes skull på sin fritid har högre medelvärden på PISA:s lästest än de som inte läser för nöjes skull på sin fritid. De förra har medelvärdet 525 och de senare medelvärdet 455. Skillnaden mellan de som läser för nöjes skull på sin fritid och de som inte gör det är signifikant. Om man jämför de elever som anger att de läser olika typer av läsmaterial med dem som anger att de inte alls läser sådant läsmaterial har genomgående de som läser en typ av läsmaterial högre medelvärden på PISA:s lästest än de som inte alls läser denna typ av material. Skillnaderna mellan de som anger att de läser olika material och de som inte alls läser sådant material är genomgående statistiskt signifikant.

Den som läser mycket läser alltså enligt resultaten ifrån PISA i regel bättre än den som i mindre utsträckning läser. Utifrån detta är det värt att notera att det bland de svenska eleverna har skett en minskning av andelen pojkar som läser för nöjes skull på sin fritid. Denna minskning har skett samtidigt som läsningen bland pojkarna har försämrats mer än bland flickorna.

Ovan har elevers läsning av olika läsmaterial som förekommer på papper diskuterats. Under de senaste 20 åren har förändringar skett av läsvanorna i samhället. En stor andel av de 15-åriga eleverna läser mycket på nätet. Eleverna fick i PISA 2009 ett antal frågor om hur ofta de var involverade i ett antal aktiviteter som utfördes på dator. Svaren visade att 71 procent av eleverna surfade nästan varje dag. Lika ofta angav 70 procent att de chattade, 37 procent använde e-post, 27 procent laddade ner musik från nätet, 27 procent spelade online-spel, 24 procent spelade spel för en spelare, 19 procent publicerade och underhöll en egen webbplats eller blogg samt 11 procent deltog i forum online. Flera av dessa datorrelaterade aktiviteter utförs oftare av eleverna än pappersrelaterad läsning. Elevernas läsaktiviteter på nätet kan föras samman i ett index för läsaktiviteter på nätet och elevernas användning av olika läsmaterial kan föras samman i ett index för varierat läsmaterial. När andelen förklarad varians jämförs mellan dessa två index kan konstateras att indexet för läsaktivitet på nätet förklarar 1,2 procent av variansen i läsning och indexet för varierat läsmaterial förklarar 13,5 procent av variansen. Indexet för läsaktiviteter på nätet förklarar alltså en betydligt mindre del av variansen mellan elevernas läsprestationer på PISA:s lästest än indexet för varierat läsmaterial. Vi kan alltså konstatera att läsning

på nätet inte verkar bidra särskilt mycket till läsning på papper jämfört med läsning av vanligt läsmaterial. En följdfråga är då hur läsning på nätet påverkar det som vi kan kalla för digital läsning, dvs. läsning på nätet av webbsidor.

Digital läsning

Som en del av PISA-undersökningen 2009 gavs intresserade länder möjlighet att också genomföra ett digitalt lästest. Totalt deltog 16 OECD-länder, däribland Sverige, och ytterligare tre länder som inte är OECD-medlemmar. Bland de svenska elever som deltog i PISA:s huvudundersökning 2009 valdes slumpmässigt 1 921 elever från 179 skolor ut att göra ett digitalt lästest. Dessa elever hade ett högre medelvärde på det digitala lästestet än det som gjordes på papper. Deras resultat var också högre än OECD:s medelvärde på det digitala lästestet. De svenska elevernas läsförmåga förefaller alltså vara bättre digitalt än traditionellt på papper. Att så är fallet är kanske inte så märkligt eftersom fler elever oftare läser på nätet än på papper.

Ytterligare ett intressant resultat från det digitala lästestet var att skillnaden mellan flickors och pojkars medelvärde var mindre på detta test än på det traditionella lästestet på papper. På det traditionella lästestet var skillnaden 46 poäng, medan skillnaden på det digitala lästestet var 26 poäng. Tabell 6 visar andelen flickor och pojkar på de olika nivåerna på det traditionella lästestet och det digitala lästestet.

Tabell 6 Andel elever (procent) på olika nivåer enligt PISA:s lässkala uppdelat på traditionell läsning och digital läsning 2009

Nivå	Traditionell läsning		Digital läsning	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Nivå 5 och högre*	12	6	10	7
Nivå 4	25	16	28	21
Nivå 3	32	28	33	32
Nivå 2	21	26	20	22
Nivå 1 och lägre*	10	24	9	17

Källa: Skolverket 2010, 2011.

* Eleverna indelades i sju nivåer på det traditionella lästestet (1b – 6) och enbart fem nivåer på det digitala lästestet. För att kunna jämföra resultaten redovisas eleverna på nivå 5 och 6 tillsammans i resultatet för det traditionella lästestet liksom nivåerna 1a, nivå 1b och elever under nivå 1b.

Andelen pojkar bland de svaga läsarna, de på nivå 1 och lägre, var på det digitala lästestet 17 procent jämfört med 24 procent på det traditionella lästestet. Bland flickorna var andelen svaga läsare på det digitala lästestet 9 procent jämfört med 10 procent på det traditionella lästestet. En del av förklaringen till att de svenska eleverna presterar bättre på det digitala lästestet än på det traditionella är alltså att pojkarna läser bättre digitalt än traditionellt.

Ovan kunde vi konstatera att läsning på nätet inte tycks bidra särskilt mycket till läsning på papper. Genom frågorna till eleverna om deras datoranvändning kunde tre olika index konstrueras; ett för datoranvändning hemma för nöjes skull, ett för datoranvändning hemma för skolarbete samt ett för datoranvändning i skolan. När omfattningen av elevernas datoranvändning jämförs med deras resultat på det digitala lästestet finns ett liknande mönster för alla tre indexen. De bästa resultaten på det digitala lästestet har de måttliga datoranvändarna. När det gäller datoranvändning i skolan är det till och med så att de mest frekventa datoranvändarna har lägre medelvärde på det digitala lästestet än de minst frekventa datoranvändarna.

Mönstret att de måttliga datoranvändarna presterar bäst på det digitala lästestet består också när man delar upp eleverna på flickor och pojkar och efter socioekonomisk bakgrund. Dessa resultat bör dock ses i ljuset av att skillnaderna i datoranvändning mellan eleverna inte är särskilt stora. Omfattningen av hur mycket de måttliga datoranvändarna använder datorer skiljer sig inte så mycket ifrån de frekventa datoranvändarna. När det gäller skolan är det antagligen också så att svaga läsare oftare än andra får använda datorer. Därtill kommer att måttet på datoranvändning omfattar en rad olika aktiviteter på dator som kan behöva differentieras mer för att se relationen mellan olika typer av läsning på nätet och digital läsning.

Korrelationen mellan traditionell läsning och digital läsning är hög. I Sverige är den 0,87 och bland samtliga deltagande OECD-länder 0,83. Den som är en duktig traditionell läsare är alltså också nästan alltid en duktig digital läsare.

Slutsatser

Vilka slutsatser kan då dras av PISA-undersökningarna? Det är uppenbart att de svenska elevernas läsning försämrats under 2000-talet. PISA-undersökningen visar detta, men också andra under-

sökningar så som Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) (Skolverket, 2003, 2007a) och Skolverkets egna utvärderingar 1992, 1995 (Skolverket 1996) och 2003 (Skolverket 2004a, 2004b, 2005). I PISA kan vi se både en procentuell minskning av de duktiga läsarna och framförallt en procentuell ökning av de svaga läsarna. Bland de svaga läsarna har andelen pojkar ökat.

PISA-undersökningarna kan inte ge några entydiga svar på frågan om vad som orsakat denna förändring av elevernas läsförmåga. Det är rimligt att anta att flera olika faktorer samverkar. Vi vet att läslust, läsvanor och läsförmåga hänger samman. Resultaten från PISA-undersökningarna visar att pojkarnas läslust har minskat och att andelen pojkar som läser läsmaterial på papper för nöjes skull också har minskat. Läsning av samtliga läsmaterial på papper, med undantag av skönlitteratur, har minskat bland de svenska eleverna. Pojkars läsning har minskat mer än flickors. Olika aktiviteter på dator görs mer frekvent av många ungdomar än läsning av traditionella media. Dessa förändringar i läslust och läsvanor har med stor sannolikhet bidragit till att försämra elevernas läsförmåga. Ökad datoranvändning tycks inte bidra till att förbättra läsningen, varken den traditionella eller den digitala. Insatser för att öka elevers intresse för läsning och den tid de använder till att läsa kan vara av stor betydelse för att förbättra läsförmågan.

Ytterligare en utvecklingslinje som är värd att notera är den försämrade likvärdigheten i den svenska skolan som PISA-undersökningarna visar. Skillnaden mellan hög- och lågpresterande elever har ökat mellan 2000 och 2009. Samtidigt har också skillnaderna mellan skolor ökat och den socioekonomiska bakgrunden har fått större betydelse för att förklara skillnader mellan elever. De svenska elevernas läsfärdigheter var alltså bättre när skolan var mer likvärdig. Likaså kan noteras att bland de länder i PISA som har de bästa läsresultaten är också likvärdigheten högre än i den svenska skolan. Det finns alltså all anledning att se ett samband mellan likvärdighet och goda resultat. När elever med olika skolresultat skiljs åt har de svaga eleverna inga elever med bättre skolresultat att jämföra sig med. Om de svaga läsarnas läsning förbättras betyder det att både likvärdigheten och resultaten i den svenska skolan förbättras.

Slutligen finns möjligen också ett samband mellan försämrade läsning och förändrade arbetsformer i skolan. Detta samband kan inte bekräftas av PISA som saknar mer utförliga data om vad som

händer i klassrummen. Enligt kunskapsöversikter (Skolverket 2007b, 2009,) har olika former av individualiserat arbete ökat i skolan. Detta betyder att större ansvar ges till eleverna för att själva lära genom eget arbete. Sådant arbete genomförs ofta av eleverna utan särskilt mycket undervisning om hur uppgifter kan lösas. En översikt av olika studier (Skolverket 2009) visar att sådant arbete ofta innebär att skillnader mellan elever ökar och svaga elever blir än mer efter de andra eftersom de inte får tillräckligt stöd. Den ökande andelen svaga läsare och de större skillnaderna mellan elever skulle till viss del kunna vara ett resultat av dessa arbetssätt.

För att förbättra elevers läsning krävs utifrån detta insatser för att öka läslust och tid för läsning bland elever, öka likvärdigheten inom den svenska skolan samt se över hur de arbetsformer som används i skolans läsundervisning kan utvecklas.

Referenser

- Fredriksson, U., M. Rasmusson & M. Sundgren (2012). "Weak Readers in the Nordic Countries: Gender, Immigrant Background, Socioeconomic Background, Enjoyment of Reading and School Related Factors" i Egelund (red.) *Northern Lights on PISA IV*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.
- OECD (2001). *Knowledge and Skills for Life: First Results from PISA 2000*. Paris: OECD.
- OECD (2004). *Learning for Tomorrow's World: First Results from PISA 2003*. Paris: OECD.
- OECD (2007). *PISA 2006: Science Competencies for Tomorrow's World*. Paris: OECD.
- OECD (2009). *PISA 2009: Reading Framework*. Paris: OECD.
- OECD (2010a). *PISA 2009 Results: What Students Know and Can Do: Student performance in Reading, Mathematics and Science*. Vol. I. Paris: OECD.
- OECD (2010b). *PISA 2009 Results: Overcoming Social Background: Equity in Learning Opportunities and Outcomes*. Vol. II. Paris: OECD.
- OECD (2010c). *PISA 2009 Results: Learning to Learn*. Vol. III. Paris: OECD.
- Skolverket (1996). *Bilden av skolan*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2001). *PISA 2000: Svenska femtonåringars läsförmåga och kunskaper i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv*. Skolverkets rapport 209. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2003). *Barns läskompetens i Sverige och världen: PIRLS 2001*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2004a). *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003: Sammanfattande huvudrapport*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2004b). *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003: Huvudrapport – svenska/svenska som andraspråk, engelska, matematik och undersökningen i årskurs 5*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2005). *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003: Svenska och svenska som andraspråk årskurs 9*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2007a). *PIRLS 2006: Läsförmågan hos elever i årskurs 4*. Skolverkets rapport 305. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2007b). *Vad händer med läsningen? En kunskapsöversikt om läsundervisningen i Sverige 1995 – 2007*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola: Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2010). *Rustad att möta framtiden? PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2011). *Eleverna och nätet: PISA 2009 om 15-åringars förmåga att söka, läsa och värdera digital information*. Stockholm: Skolverket.